LINDHOLM
RESTAURERING AB
tekniska och antikvariska projektörer

PER DUBBSHUSET

med tillbyggnader

Gröna stråket 6-10 och Bruna stråket 2

DOKUMENTATION OCH KULTURHISTORISK BESKRIVNING

SAHLGRENSKA SJUKHUSET/MEDICINAREBERGET DEL 3

Göteborg 2018-05-25

Johanna Lange
Anna Rodin

LINDHOLM
RESTAURERING AB

Drottninggatan 29
41114 GÖTEBORG
TEL: 031-336 09 40

E-POST:
johanna@lindholm-restaurering.se
anna@lindholm-restaurering.se
HEMSIDA:
www.lindholm-restaurering.se

Innehåll

Inledning **5**

Uppdragsbeskrivning *6*

Upplägg och disposition *6*

Material och metoder *7*

Läsanvisningar *8*

Begrepp och förhållningssätt *11*

Gällande kulturhistorisk värdering och lagstiftning **12**

Bevarandeprogrammet för Göteborg *12*

Skydds- och varsamhetsbestämmelser enligt Plan- och bygglagen *13*

Detaljplan *16*

Historik **17**

Områdets framväxt *17*
Sahlgrenska sjukhuset i Änggården 17
Vårdinrättningar utmed Per Dubbsgatan (Medicinareberget) 19
Sjukvårdens framväxt 21

Paviljongsjukhuset i Änggården *23*

Administrationsbyggnaden med tillbyggnader (Byggnad 5117, 5129, 5128 och 5154) *34*
Exteriör 34
Interiör 36
Konstruktion 41
Förändringar 43
Arkitektur och byggnadsteknik 49
Axel Kumlien 49
Ernst Torulf 51
Material och byggnadsteknik under slutet av 1800-talet 53

Byggnadsbeskrivning och antikvarisk bedömning (5117) **57**

Exteriör *57*
Sammanfattning 57

Interiör *69*
Sammanfattning 69
Trapphus 70
Trapphus T01 72
Trapphus T02 74
Trapphus T03 76
Plan 99 79
Kulvert och teknikutrymmen 99.001-99.009 81
Rum 99.011-99.030 83
Plan 00 85
Entréhall, vestibul och korridor 00.015-00.016A och 00.047 87
Rum 00.017-00.029B 91
Rum 00.001A-00.011 95

Plan 01 98
Per Dubbssalen med intilliggande rum 01.020-01.040 100
Rum 01.001-01.007, 01.009-01.012, 01.014-01.014a 105
Rum 01.030-01.041 108
Plan 02 112
Rum 02.019B, 02.020-02.23B 114
Korridorer 02.024-02.026 116
Rum 02.001-02.007, 02.009-02.010, 02.012-02.018 120

Översiktlig teknisk status *123*

Byggnadsbeskrivning och antikvarisk bedömning (5129) 132

Exteriör *132*
Sammanfattning 132

Interiör *138*
Sammanfattning 138
Plan 99 139
Rum 99.071-72A, 99.073A-C, 99.074A-78B 141
Plan 00 144
Rum 00.071-00.095C 146

Översiktlig teknisk status *151*

Byggnadsbeskrivning och antikvarisk bedömning (5128 och 5154) 155

Exteriör *155*
Sammanfattning 155

Interiör *166*
Sammanfattning 166
Trapphus 167
Trapphus T04 167
Trapphus T05 171
Plan 99 174
Rum 99.001-99.021 176
Plan 00 180
Rum 00.049-00.060C 182
Länkbyggnaden 189
Plan 01 190
Rum 01.049-01.061C 192
Plan 02 197
Rum 02.050-054 200
Länkbyggnaden 202

Översiktlig teknisk status *205*

Kulturhistorisk värdering 212

Käll- och bildförteckning 215

Bilaga: Administrationsbyggnaden 5117 relationsritningar, plan 99-02
5129 relationsritningar, plan 99-00
5128 relationsritningar, plan 99-02

Inledning

Sahlgrenska planerar en stor utbyggnad och har identifierat ett område i norra delen av sjukhusområdet som intressant att ta i anspråk för en ny struktur. På den plats som är tänkt att bebyggas finns idag sex byggnader, varav två är fristående och belägna norr om Per Dubbsgatan. De övriga fyra är sammanbyggda med Sahlgrenska sjukhusets huvudstråk. Om utbyggnaden skall genomföras enligt planerna måste dessa byggnader rivas. Byggnaderna omfattas av Göteborgs stads bevarandeprogram och anses därmed besitta kulturhistoriska värden.

Fastighetsägarna inom området, Västfastigheter och Akademiska hus, har tillsammans med stadsbyggnadskontoret påbörjat arbetet med en ny detaljplan i syfte att formulera planförutsättningar för utbyggnaden. Stadsbyggnadskontoret har i samband med detta efterfrågat ett fördjupat kunskapsunderlag om de byggnader för vilka fastighetsägarna ämnar söka rivningslov.

Följande dokumentation och kulturhistoriska beskrivning av Per Dubbshuset med tillbyggnader är framtagen av Lindholm Restaurering AB genom Johanna Lange och Anna Rodin på uppdrag av Västfastigheter. Denna utgör en delrapport i en större dokumentation som omfattar samtliga markerade byggnader på flygbilden nedan.

Fastighetsuppgifter

Fastighetsbeteckning	Änggården 33:1 (Västfastigheters beteckning: 5117, 5128, 5129, 5154)
Adress	Gröna stråket 6, 8, 10 och Bruna stråket 2, Göteborg
Byggnadsår	Huvudbyggnad 1896, tillbyggnader 1928, 1930
Arkitekt	Axel Kumlien, Ernst Torulf

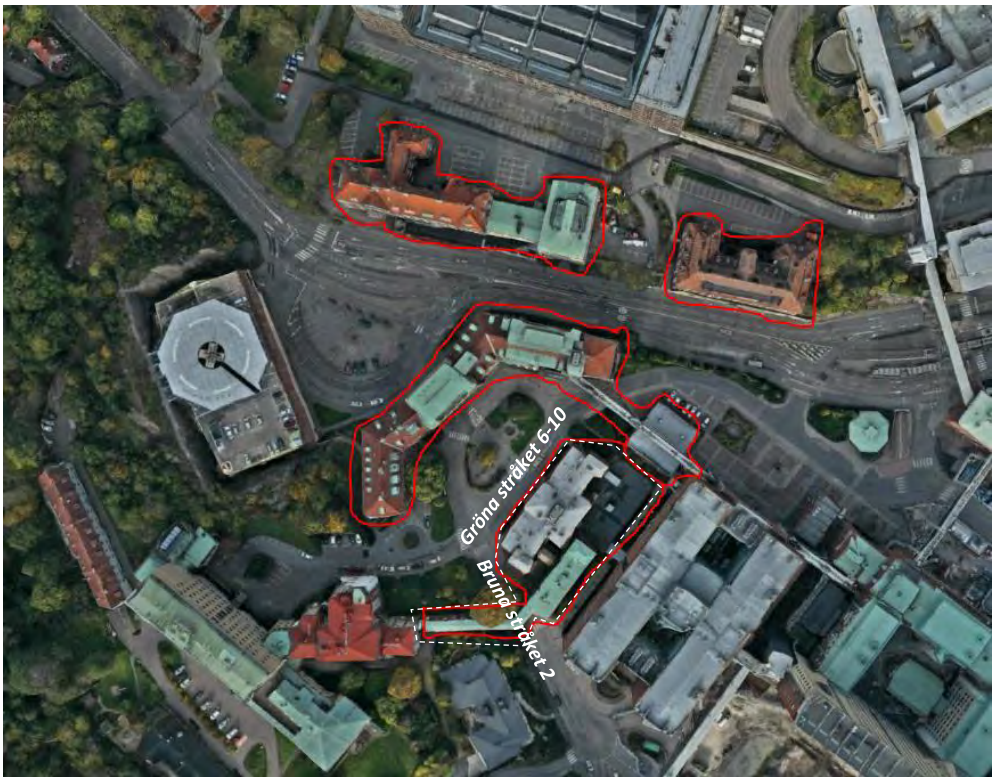

Flygbild över norra delen av Sahlgrenska sjukhusområdet samt del av Medicinareberget. De inringade byggnaderna är föremål för ansökan om rivningslov. De streckade byggnaderna ingår i följande dokumentation. Flygbilden med röda markeringar är hämtad från presentation vid startmöte för "Dp för vård och forskning på Medicinareberget".

Uppdragsbeskrivning

Stadsbyggnadskontoret har efterfrågat en dokumentation av de byggnader som omfattas av planarbetet och som kommer i fråga för rivningsansökan. Dokumentationen skall, enligt stadsbyggnadskontorets krav, vara hög och utgöra ett fullgott bedömningsunderlag. Nedan återges de krav som ställts på dokumentationen.

”Vad vi önskar se för ett fullgott bedömningsunderlag, dokumentation:

- sammanhanget, framförallt funktionella, men även sett till form, hur kompletteringar gjorts

- konditionsbeskrivning, konstruktion (övergripande okulär besiktning, ej full teknisk inventering)

- redogörelse ändringar av byggnaderna

- tålighet ändringar, konstruktionens möjligheter för användning i framtiden utifrån byggnadens form (Sweco deltar)

- byggnader enbart inom aktuellt planområde

- detaljeringsnivå dokument som beskriver huset när det inte finns längre

- tydliggöra ur ett kulturhistoriskt perspektiv vilka värden som går förlorade

- inte värdering för- och nackdelar rivning”

”Detaljeringsnivån bör vara hög, ned på varje rum.”

(mail från Viveca Risberg, Stadsbyggnadskontoret, 2017-11-20)

Följande dokumentation och kulturhistoriska beskrivning är utarbetad för att svara mot de krav som ställts av stadsbyggnadskontoret.

Upplägg och disposition

Dokumentationen och beskrivningen av byggnaderna inom området är uppdelad i fyra fristående dokument. Dessa har sinsemellan samma disposition och innehåll, och hålls samman av en övergripande rapport som innehåller resultaten från samtliga dokumentationer. Detta för att varje byggnad skall kunna behandlas individuellt, men att området och byggnaderna också skall kunna hanteras som en enhet. Uppdelningen i mindre enheter har även att göra med läs- och orienterbarhet i arbetet som annars riskerar att bli för omfattande.

Varje fristående dokumentation och beskrivning har en inledning som beskriver bakgrund och innehåll. Därefter beskrivs de kulturhistoriska förutsättningarna genom bevarandeprogram, detaljplaner och aktuellt lagrum genom Plan- och bygglagen. Denna del är till övervägande del gemensam för de olika byggnaderna.

Beskrivningen av varje byggnad inleds därpå med ett historiskt avsnitt som behandlar Sahlgrenska översiktligt. Efter detta beskrivs de enskilda byggnadernas historia i form av konstruktion, funktion, arkitektur samt relevanta förändringar etc.

På den historiska beskrivningen följer en dokumentation och antikvarisk beskrivning av byggnaderna idag. I denna del redogörs för byggnadernas nuvarande utseende samt för hur de har förändrats över tid och vilka delar som är bevarade respektive utbytta eller förändrade. Beskrivningen omfattar exteriör och interiör, varav den senare delen utgör den volymmässigt största då den inkluderar samtliga våningsplan. Avsnittet avslutas med en översiktlig bedömning av byggnadernas skick utifrån iakttagelser gjorda i samband med inventeringen.

Dokumentationen och beskrivningen avslutas med en kulturhistorisk värdebeskrivning där byggnaderna beskrivs och värderas utifrån vedertagna kulturhistoriska begrepp. Värderingen genomförs på grundval av det historiska källmaterial och den dokumentation som presenterats i föregående kapitel. Bilagt till varje delrapport finns relationsritningar för den aktuella byggnaden som kan läsas tillsammans med dokumentationen av interiören för att underlätta orienterbarheten i byggnaden. Varje delrapport avslutas med käll- och litteraturförteckning.

Material och metoder

Källmaterialet som använts i den historiska beskrivningen av byggnaderna utgörs av ritningar, fotografier, litteratur och tryckta källor. Det skriftliga källmaterial som använts finns angivet i slutet av varje avsnitt samt ordnat i den avslutande käll- och litteraturförteckningen. De bygglovsritningar som används är hämtade från stadsbyggnadskontoret, och relationsritningar har tillhandahållits av fastighetsägaren. Dessa ritningar har ingen löpande källhänvisning. I de fall ritningar hämtats från andra arkiv anges detta i bildtexten. Vid datering av uppförande samt senare åtgärder i byggnaderna anges året för bygglovet, om inte andra uppgifter finns. Det betyder att byggnaderna kan ha stått färdiga senare, eller att ombyggnader genomförts något år senare än bygglovets datum. Ritningarna är, om inte annat anges, orienterade i nord-sydlig riktning så att norr är rakt uppåt i dokumentet. Funktioner i olika delar av byggnaderna är som regel hämtade från bygglovsritningar, om inga andra källor finns. Det betyder funktionerna kan ha förändrats under byggtiden eller under ett tidigt skede i byggnadens historia.

Äldre fotografier har källhänvisning i bildtexten. De fotografier som ingår i dokumentationen är tagna av Lindholm Restaurering och har ingen löpande källhänvisning.

För varje byggnad har en fotodokumentation genomförts av exteriören. Varje fasad har fotograferats översiktligt. Därefter har detaljbilder tagits av de olika byggnadsdelarna från sockel till takfot, samt detaljbilder av material och originaldetaljer. Även förändrade delar av byggnaderna har dokumenterats liksom skador. Taken har bara fotograferats i den mån det har varit möjligt från marken eller från intilliggande hus.

Interiören har fotograferats rum för rum i enlighet med ovan redovisade krav. Varje större rum har fotograferats med två rumsvyer och någon eller några detaljbilder av originalinslag i interiören. I mindre rum har bara en bild tagits. De rum som inte har varit tillgängliga har markerats i de bilagda relationsritningarna. De rum eller våningsplan som har identiska planlösningar eller som genomgått omfattande förändringar i senare tid har endast dokumenterats översiktligt, ex. tillbyggnaden Per Dubbsgatan 12.

Hela dokumentationen för exteriören finns ordnad fasadvis, och interiören rumsvis. Varje bildfil är, där så är möjligt, namngiven efter rumsnumreringen i de bilagda relationsritningarna. Foton på

trapphusen är samlade i separata mappar. Materialet i sin helhet finns endast digitalt. I delrapporterna är interiören sammanslagen i rumsavsnitt som har gemensamma drag och beskrivna genom exemplifierande bilder.

Läsanvisningar

I dokumentationen av exteriören inleds varje avsnitt med en sammanfattning som kortfattat belyser byggnadens utseende och hur pass väl bevarad den är. Sammanfattningen innehåller även en lista över vilka byggnadsdelar som är i original. Därefter följer en beskrivning med fotodokumentation av byggnaden som den ser ut idag, vad som är original och vad som är förändrat. Fotodokumentationen är ordnad med inledande bilder som visar fasaderna från olika väderstreck i en ”rundvandring” runt huset. Därefter följer foton som redovisar fasaderna nerifrån och upp.

Under rubriken ”Sammanfattning” ges en kortfattad beskrivning av byggnadens utseende och hur pass väl bevarad den är.

Därefter listas de byggnadsdelar som är original.

Under rubriken ”Beskrivning” följer en redogörelse över hur byggnaden ser ut idag och vad som är original och vad som är förändrat.

Byggnadsbeskrivning och antikvarisk bedömning

Exteriör

Sammanfattning
Byggnaden utgörs av en monumental tegelbyggnad uppförd i 1920-talsklassicistisk stil med symmetrisk fasadkomposition och återhållsam utsmyckning av fasaderna.

Husets exteriör är väl bevarad. Förändringar som i viss mån påverkat originalkaraktären är inbyggnad av takterrass mot söder, igensättning av ett mindre antal fönster samt tillbyggnad av en avsats mot gården. Men byggnadens exteriör är i allt väsentligt i originalutförande och har bevarade material och detaljer av hög kvalitet.

Original
Byggnadsvolym
Sockel i granit
Putsad sockelvåning
Betongsockel
Övriga inslag av natursten i fasad
Fasader av tegel
Fönster mot norr
Fönsterdörrar
Huvudentré
Indragna balkonger
Burspråk
Takutformning
Takplåt
Inslag av kopparplåt
Stentrappor och stödmurar

Byggnadens exteriör är i allt väsentligt i originalutförande.

Beskrivning
Sjukhusbyggnaden utgörs av en rektangulär byggnadskropp med flyglar och utanpåliggande trapphus mot norr. Det fem till sex våningar höga huset är anpassat till topografin och har fasader klädda med rött tegel som uppåt avslutas med en något utkragad takfot. Den framskjutna sockelvåningen mot Per Dubbsgatan har en putsad rusticering där det yttersta putslagret utgörs av ett senare påfört putslager i blå kulör. Ovan sockelvåningen finns en smalare terrass med ett smidesräcke.

Huvudentrén i originalutförande är centralt placerad i södra fasadens sockelvåning. Byggnaden kan även nås från enklare entréer i samtliga övriga fasader. Flera av dessa dörrar är utbytta och några dörröppningar är senare upptagna.

Fönstersättningen är symmetriskt uppbyggd men med viss variation i fönsterindelning och utformning. Fönstren mot norr är övervägande i original emedan fönstren i övriga väderstreck generellt är utbytta. Några av fasadens fönster har satts igen, bland annat i östra flygelns norra fasad. I fasaden återfinns även burspråk och balkonger, såväl utanpåliggande som indragna. Flera

33

Beskrivningen följs av en fotodokumentation som belyser textens innehåll.

I bildtexterna anges vad som avbildas och vad, i förekommande fall, som är original eller förändrat på fotografiet.

Parti med avtrappad valvbåge i tegel. Exempel på originalentré med utbytt dörr. Överljus i original. Förstorade fönsteröppningar och utbytta fönster på ömse sidor.

Exempel på originalfönster i olika utförande. Två- respektive enluftsfönster med liggande spröjs samt korspostfönster med liggande spröjs i nedre bågarna. Fönsterbleck i kopparplåt – original.

Runt fönster – så kallat oxöga – med två lufter och liggande spröjs.

Välvda fönster i sockelvåningen.

42

Dokumentationen av interiören inleds med en sammanfattning som kortfattat beskriver hur väl bevarad byggnaden är i olika delar av interiören. Därefter inleds varje våningsplan respektive trapphus med en beskrivning av planlösningens utseende idag samt dess ursprungliga utseende. Därpå beskrivs större förändringar och hur våningsplanet har förändrats över tid. Avsnittet avslutas med en aktuell planritning där kvarvarande originalplanlösning är markerad med grått och det aktuella rumsavsnittet med blått. Denna illustration används sedan som orienteringsfigur genom beskrivningen av hela våningsplanet. Beskrivningen av rummen och rumsavsnitten följer nedanstående modell.

I första stycket beskrivs rummet eller rumsavsnittets ursprungliga planlösning samt vilka huvudsakliga förändringar som skett.

I andra stycket anges översiktligt vad av planlösning, material och detaljer som är original.

Därefter listas de delar i rummet eller rumsavsnittet som är original/äldre.

Fotografierna visar typiska rum, karaktärsdrag, material och detaljer i rummet eller rumsavsnittet.

I bildtexten anges vilket rum som avbildas och vad, i förekommande fall, som är original på fotografiet.

Korridor och väntrum 03.331-03.334

Korridoren 03.334 var ursprungligen sammankopplad med väntrummet 03.333 och ledde vidare till korridor 03.331 med vestibul samt till trapphuset mot gården. I senare tid har väntrummet delats av med en vägg och används nu som kontor. Vestibulen har gjorts om till lunchkök med en senare tillkommen vägg mot korridoren.

Plan 3. Originalväggar är gråmarkerade.

Den ursprungliga rumsindelningen är avläsbar i det genomgående kalkstensgolvet. Den genomgående korridoren har till stora delar bevarade ursprungliga material och detaljer av hög kvalitet.

Original/äldre
Kalkstensgolv
Sockel i trä
Putsade bärande väggar
Fönster
Fönsterbänk och -foder
Spegeldörrar mot korridoren

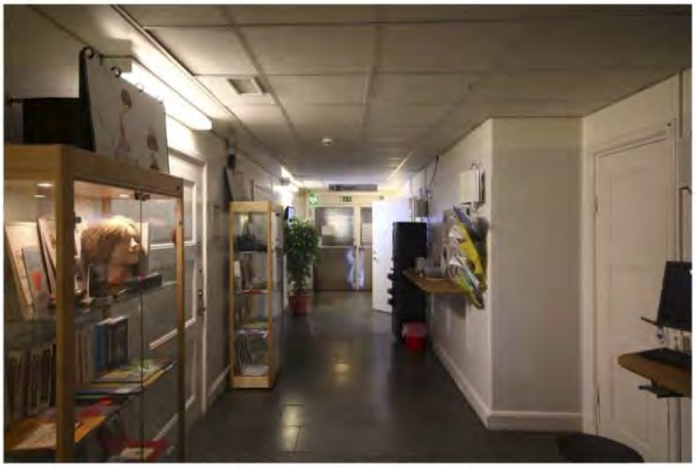

Rum 03.334. Korridoren har originalplanlösning och till stora delar bevarade originalmaterial och -detaljer som kalkstensgolv, socklar, spegeldörrar och foder.

110

Dokumentationen av interiören kan läsas med bilagda relationsritningar för att lättare hitta enskilda rum.

Begrepp och förhållningssätt

Arbetet med den kulturhistoriska värderingen är genomfört i enlighet med Riksantikvarieämbetets rekommendationer i *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval.* I rapporten beskrivs grundläggande förhållningssätt och en arbetsprocess där de olika delmomenten i en värderingsprocess lyfts fram och tydliggörs. Vikten av att skilja på egenskaper och tillskrivna värden framhålls som ett led i att verka för en transparent kulturhistorisk värdering. Syftet med ett sådant förhållningssätt är att värderingar skall kunna förstås och äga relevans över tid, men även att de skall kunna utmanas och vägas gentemot olika intressen.

Begreppen nedan används i den följande texten för att beskriva värden och egenskaper i byggnaden och miljön. Nedan förtydligas på vilket sätt begreppen används.

Egenskaper

Original, ursprunglig

Begreppen original och ursprunglig används synonymt för att beskriva byggnadsdelar eller karaktärsdrag som bedöms vara bevarade sedan byggnaden uppfördes. Dessa utgör delar av bedömningsgrunden för kulturhistorisk analys och värdering.

Original/äldre

I texten används delvis original/äldre för att identifiera byggnadsdelar eller karaktärsdrag som bedöms ha samma egenskaper som original avseende kvalitet och karaktärsdrag men som kan ha tillkommit i efterhand, som tidiga ändringar eller tillägg. Dessa utgör delar av bedömningsgrunden för kulturhistorisk analys och värdering.

Sekundär, senare tillägg

Begreppen sekundär eller senare tillägg används för att förtydliga vad som har förändrats i senare tid. Oftast är de senare tilläggen utförda på ett sätt som inte tar utgångspunkt i byggnadens karaktär utan har avvikande kvaliteter och karaktärsdrag. Dessa utgör inte delar av bedömningsgrunden för kulturhistorisk analys och värdering – om inte så särskilt anges.

Analys och värdering

Definitionen av begreppen nedan är hämtad från Riksantikvarieämbetets *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval.*

Kulturhistoriskt sammanhang

Begreppet används för att beskriva ”ett visst identifierat och avgränsat historiskt utvecklingsförlopp med ingående verksamheter eller aktiviteter som på olika sätt haft en präglande inverkan på en viss företeelse.” Det kulturhistoriska sammanhanget utgör utgångspunkten för kulturhistorisk värdering.

Kulturhistoriskt värde

Kulturhistoriskt värde ”avser de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i olika tider, inklusive de förhållanden som råder idag.”

Källor: *Rapport från Riksantikvarieämbetet – Plattform Kulturhistorisk värdering och urval 2015-01-19.*

Gällande kulturhistorisk värdering och lagstiftning

Bevarandeprogrammet för Göteborg

Administrationsbyggnaden, även kallad Per Dubbshuset, och den anslutande förbindelsegången finns upptagen i bevarandeprogrammet för Göteborg och ingår i område Sahlgrenska sjukhuset mm (Änggården 18:E). I bevarandeprogrammet omnämns administrationsbyggnadens interiör som särskilt kulturhistoriskt intressant.

Miljön omfattar Sahlgrenska sjukhusets ursprungliga område men även stråket med vårdinrättningar och andra allmänna byggnader norr om Per Dubbsgatan.

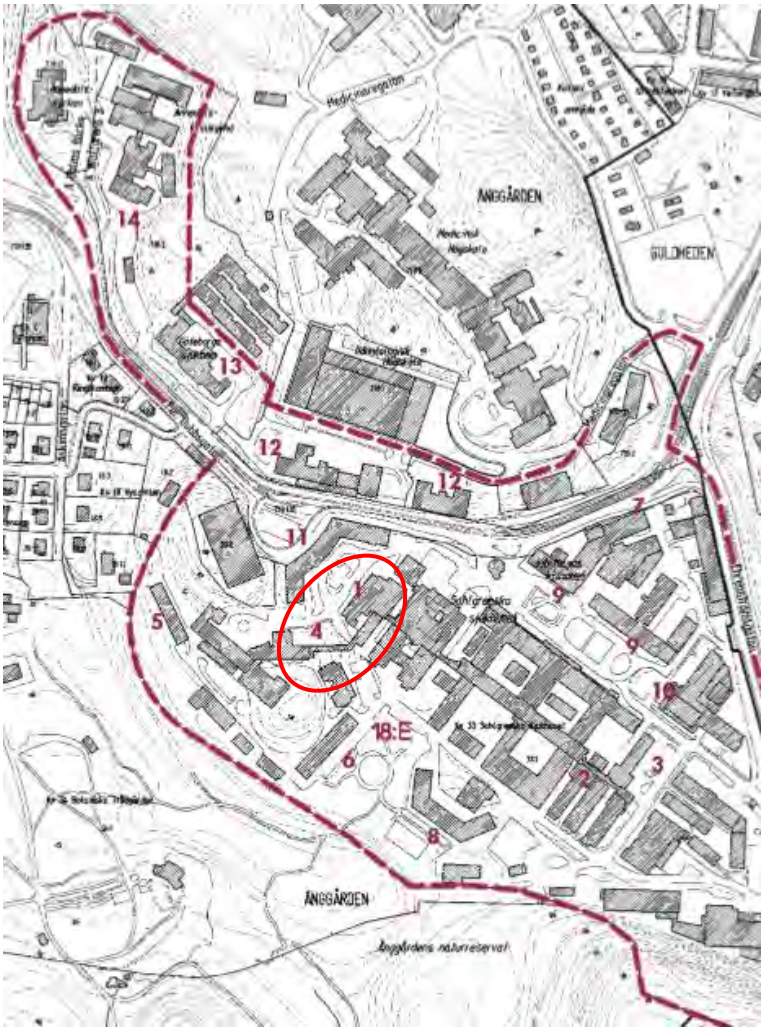

Utsnitt ur bevarandeprogrammet med markering av administrationsbyggnad och förbindelsegång. (Ur Bevarandeprogrammet, del I, Lönnroth 1999)

Ur Bevarandeprogrammet:

Motivering
Hela sjukhusmiljön med flera typer av institutionsbyggnader har kulturhistoriskt värde. Byggnaderna visar olika skeden i områdets utbyggnad och utgör tidstypiska och välbevarade exempel på vårdinrättningar från flera epoker. Särskilt intressanta interiörer finns i entréerna till Sahlgrenska Sjukhusets ursprungliga administrationsbyggnad, fd Göteborgs sjukhem och fd Barnsjukhuset. De har påkostad inredning och väggmålningar med förteckningar över alla donationer.

Annedalskyrkan och raden av friliggande monumentalt utformade institutionsbyggnader längs Per Dubbsgatan är ett värdefullt inslag i stadsbilden.

Beskrivning – karaktär
Sahlgrenska sjukhuset
Sjukhusområdet omfattar en bebyggelse som vuxit fram under cirka 90 år. Centralkomplexets huvudaxel är fortfarande en korridor som börjar i den ursprungliga entrébyggnaden och har samma sträckning som den första paviljonganläggningens korridor.

De äldsta delarna som omfattar den ursprungliga administrationsbyggnaden, två paviljonger samt delar av den ursprungliga korridoren är i 1-3 våningar och har fasader av rött tegel med tidstypisk mönstermurning. De flesta av de yngre byggnaderna har också fasader av rött tegel medan centralkomplexets höghus som dominerar hela anläggningen är utförd i gult tegel.

Ett viktigt inslag i sjukhusmiljön är parkavsnitten och planteringarna bl a vid den ursprungliga huvudentrén, väster om fd sköterskehemmet och framför centralkomplexet.

I det utökade bevarandeprogrammet, *Moderna Göteborg – ett program för bevarande del III*, är ytterligare byggnader utpekade, däribland det så kallade Centralkomplexet.

Skydds- och varsamhetsbestämmelser enligt Plan- och bygglagen

Bygglovsfrågor regleras i enlighet med Plan- och bygglagen (PBL). Särskilt kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer skall enligt denna lag skyddas från förvanskning. I Boverkets byggregler (BBR) finns närmare preciserat vad som bör betraktas som särskilt värdefulla byggnader och miljöer uttryckt som allmänt råd – se nedan.

Förvanskningsförbudet gäller såväl exteriör som interiör (PBL 8:13). Vid underhåll skall åtgärderna anpassas till byggnadens kulturhistoriska värden (PBL 8:14) och ändringar skall utföras varsamt med hänsyn till byggnadens karaktärsdrag (PBL 8:17).

Undantag får göras från de krav på ett byggnadsverks tekniska egenskaper som anges i PBL 8 kap. 4 § med hänsyn till byggnadens förutsättningar samt bestämmelserna om varsamhet och förbud mot förvanskning. (PBL 8 kap. 7 §)

Ur PBL:

8 kap. Krav på byggnadsverk, byggprodukter, tomter och allmänna platser

Byggnadsverkets utformning

1 § *En byggnad ska*
1. vara lämplig för sitt ändamål,
2. ha en god form-, färg- och materialverkan, och
3. vara tillgänglig och användbar för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga.

Byggnadsverks tekniska egenskaper

4 § *Ett byggnadsverk ska ha de tekniska egenskaper som är väsentliga i fråga om*
1. bärförmåga, stadga och beständighet,
2. säkerhet i händelse av brand,
3. skydd med hänsyn till hygien, hälsa och miljön,
4. säkerhet vid användning,
5. skydd mot buller,
6. energihushållning och värmeisolering,
7. lämplighet för det avsedda ändamålet,
8. tillgänglighet och användbarhet för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga,
9. hushållning med vatten och avfall, och
10. bredbandsanslutning. Vad som krävs för att ett byggnadsverk ska anses uppfylla första stycket framgår av föreskrifter som har meddelats med stöd av 16kap. 2 §. Lag (2016:537).

Undantag från utformnings- och egenskapskraven på byggnadsverk

7 § *Vid ändring eller flyttning av en byggnad får kraven i 1 och 4 §§ anpassas och avsteg från kraven göras med hänsyn till ändringens omfattning eller flyttningens syfte samt med hänsyn till byggnadens förutsättningar och till bestämmelserna om varsamhet och förbud mot förvanskning i detta kapitel.*

Förbud mot förvanskning

13 § *En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas. Första stycket ska tillämpas också på*
1. anläggningar som är bygglovspliktiga enligt föreskrifter som har meddelats med stöd av 16 kap. 7§,
2. tomter i de avseenden som omfattas av skyddsbestämmelser i en detaljplan eller i områdesbestämmelser,
3. allmänna platser, och
4. bebyggelseområden.

Underhåll och varsamhet

14 § *Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.*

Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.

En anordning för ett syfte som avses i 4 § första stycket 2–4, 6 eller 8, ska hållas i sådant skick att den alltid fyller sitt ändamål. Lag (2011:335).

17 § *Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.*

Ur BBR:

1:2213 Särskilt värdefull byggnad

Allmänt råd
En byggnad kan vara en sådan särskilt värdefull byggnad som avses i 8 kap. 13 § PBL antingen för att den har sådana värden i sig eller för att den utgör en väsentlig del av en särskilt värdefull bebyggelsemiljö. Vad som sägs här om byggnader gäller även för bebyggelseområden.
En byggnad kan vara särskilt värdefull om den tydliggör tidigare samhällsförhållanden. Exempel på detta är
– byggnader som representerar en tidigare vanlig byggnadskategori eller konstruktion som nu har blivit sällsynt,
– byggnader som belyser tidigare bostadsförhållanden, sociala och ekonomiska villkor, arbetsförhållanden, olika gruppers livsvillkor, stadsbyggnadsideal eller arkitektoniska ideal samt värderingar och tankemönster, och
– byggnader som har representerat för lokalsamhället viktiga funktioner eller verksamheter.
En byggnad kan även vara särskilt värdefull om den tydliggör samhällsutvecklingen. Exempel på detta är
– byggnader som till exempel illustrerar folkrörelsernas framväxt, massbilismens genombrott, immigration eller emigration,
– byggnader som har tjänat som förebilder eller på annat sätt varit uppmärksammade i sin samtid, och
– byggnader som präglas av en stark arkitektonisk idé.
En byggnad kan också vara särskilt värdefull om den i sig utgör en källa till kunskap om äldre material och teknik.
En byggnad kan vara särskilt värdefull från konstnärlig synpunkt om den uppvisar särskilda estetiska kvaliteter eller har en hög ambitionsnivå med avseende på arkitektonisk gestaltning eller i utförande och materialval eller i konstnärlig gestaltning och utsmyckning.
En byggnad kan även vara särskilt värdefull om den värderas högt i ett lokalt sammanhang. Exempel på detta kan vara byggnader som har haft stor betydelse i ortens sociala liv eller för ortens identitet eller i lokala traditioner.
I begreppet särskilt värdefull byggnad ligger att byggnaden särskilt väl ska belysa ett visst förhållande eller i sitt sammanhang ha få motsvarigheter som kan belysa samma förhållande.
Byggnader från tiden före 1920-talets bebyggelseexpansion, som har sin huvudsakliga karaktär bevarad, utgör idag en så begränsad del av byggnadsbeståndet att flertalet av dem kan antas uppfylla något av kriterierna för särskilt värdefull byggnad. (BFS 2016:6).

Detaljplan

Fastigheten Änggården 33:1 och Per Dubbshuset omfattas av detaljplan för Sahlgrenska sjukhusets område inom stadsdelarna Guldheden och Änggården i Göteborg, FII 4032. Syftet med planen är dels att möjliggöra byggandet av en ny operations- och behandlingsbyggnad, dels att ge befintlig bebyggelse stöd i en gällande plan. Per Dubbshuset är i planen försett med rivningsförbud och regleras genom planbestämmelserna D och $q_{1.}$ Platsen framför Per Dubbshuset är prickmark och får ej bebyggas.

D Vård, sjukhus

q_1 Byggnad får ej rivas. Befintlig fasadutformning skall bevaras.

I planbeskrivningen motiveras planbestämmelsen q_1 på följande sätt.

> *<u>Bevarande</u>*
> *Byggnaden med Per Dubbssalen (hus nr 117) och gamla paviljongen (hus 025) ges bevarandeskydd genom q-bestämmelse. Det är viktigt att bevara några delar som visar sjukhusets ursprungliga utseende.*

Den prickade marken framför Per Dubbshuset är i planen undantagen ny bebyggelse med hänsyn till kulturhistoriska avvägningar.

> *De från kulturhistorisk synpunkt mest värdefulla park- och friytorna, entrégården, den centralt belägna öppna platsen samt parken väster om f d Sköterskehemmet (hus nr 011) bevaras.*

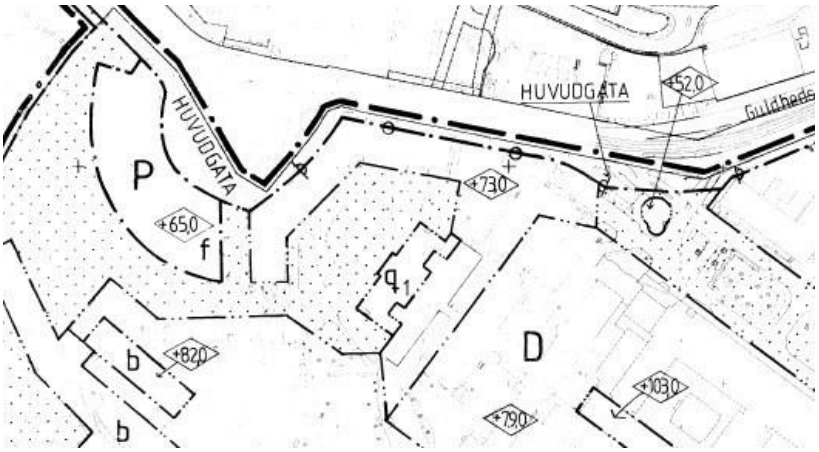

Utsnitt från gällande detaljplan.

Källor: Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, del I – Ett program för bevarande (1999), Moderna Göteborg - Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, del III (2015), Detaljplan för Sahlgrenska sjukhusets område inom stadsdelarna Guldheden och Änggården i Göteborg, FII 4032

Historik

Områdets framväxt

Sahlgrenska sjukhuset i Änggården

Sahlgrenska sjukhuset i Änggården är det fjärde i ordningen. Innan verksamheten flyttades till nuvarande plats låg det först vid Postgatan, därefter vid Östra Hamngatan och sedan vid Grönsakstorget i den byggnad som idag hyser pedagogiska institutionen och som förr kallades Sociala huset.

Tomten för den nuvarande anläggningen valdes bland annat eftersom miljön erbjöd ett vackert men även sunt läge i en lantlig omgivning. **Sahlgrenska sjukhuset** uppfördes under perioden **1896-1900** efter ritningar av Axel Kumlien som vid tiden var Sveriges främsta sjukhusarkitekt. Den första sjukhusanläggningen uppfördes enligt ett paviljongsystem med en påkostad administrationsbyggnad vid entrén och med en lång korridor som förband paviljongerna med varandra. Samtliga byggnader utfördes med enhetligt utformade fasader av rött tegel.

Anläggningen med sina första paviljonger. Vy mot nordväst med administrationsbyggnaden i fonden. Från före 1910. (Göteborgs Stadsmuseum)

Sjukhuset blev fullbelagt nästan direkt varför det ganska tidigt byggdes ut. Bland annat tillkom flera **nya paviljonger** och en så kallad **isoleringspaviljong** för tuberkulösa under den följande tioårsperioden.

I början av 1930-talet fattades beslut om en utbyggnadsplan vilket ledde till att ett flertal nya byggnader uppfördes inom området. Bland annat tillkom **sjuksköterske- och elevhemmet**, **kvinnokliniken** och **jubileumskliniken**. I områdets norra del uppfördes en **ögon- och öronklinik** samt ett **bostadshus**. De nya husen var 4-6 våningar höga och gavs fristående placeringar kring den ursprungliga anläggningen. Enligt tidens anda hade nytillskotten en återhållsam utformning och fasaderna var av rött tegel, lika de äldre byggnaderna. För att betona sambandet med de intilliggande skogarna och sjukhuset anlades även parker och planteringar i anslutning till de nya husen.

Sahlgrenska sjukhuset år 1943. Vy mot nordväst. (Göteborgs Stadsmuseum)

1948 fattade Sveriges riksdag beslut om att inrätta en medicinsk högskola i Göteborg. Sahlgrenska sjukhuset omvandlades till ett universitetssjukhus vilket krävde ytterligare utbyggnader för att behovet av forsknings- och undervisningslokaler skulle kunna tillgodoses. Ett omfattande utbyggnadsprogram togs fram och i kontrast till tidigare utbyggnadsfasers låga och tämligen småskaliga bebyggelse byggde man nu storskaligt och med högre byggnadshöjder. I samband med utbyggnaden tillkom bland annat **matsalen**, **patologisk-anatomiska institutionen** och **hudkliniken**. 1959 stod även det så kallade **centralkomplexet** färdigt, en byggnad som delvis utgjordes av ett skivhus i 18 våningar, uppfört längs med den ursprungliga centralaxeln. För att ge plats åt de nya husen revs flera av de ursprungliga paviljongerna. Några ytterligare tillbyggnader uppfördes under 1960-talet.

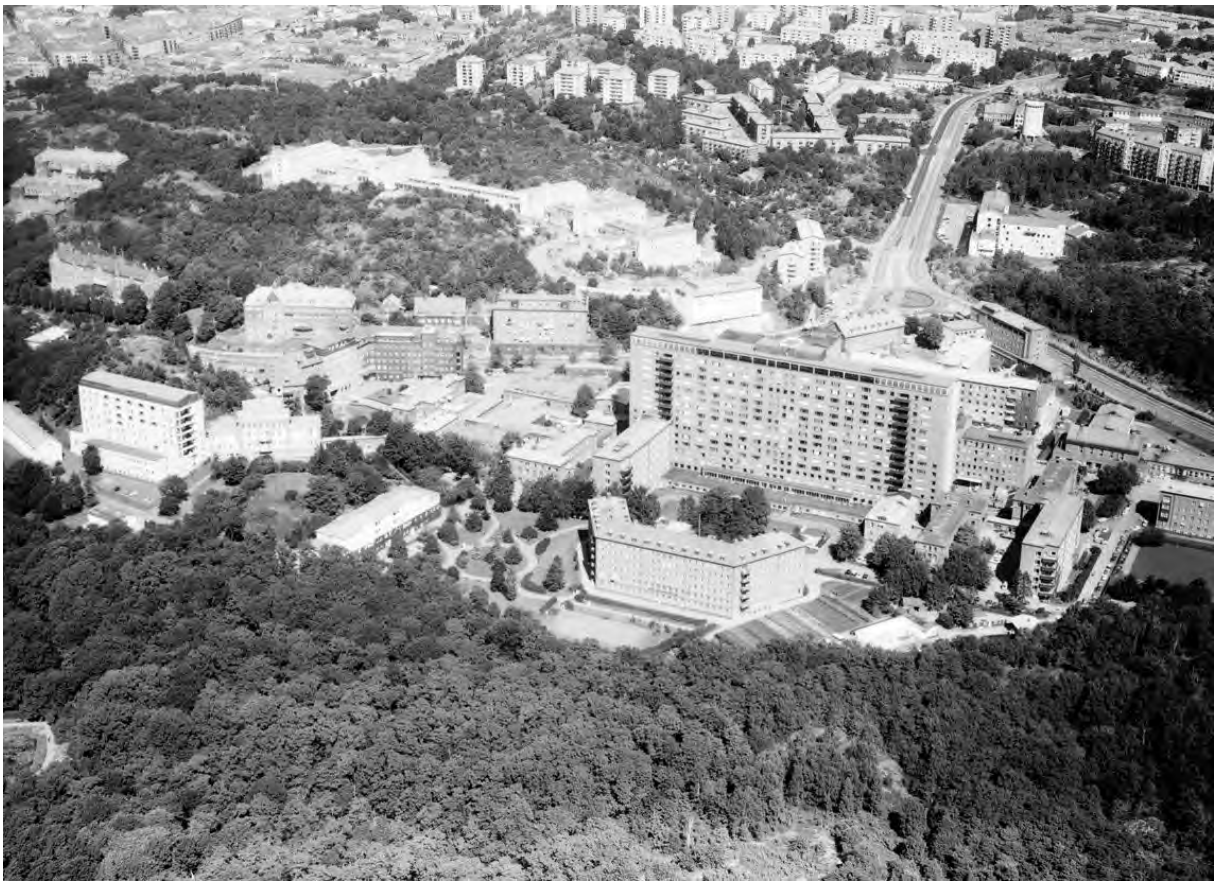

Flygbild över anläggningen år 1962. Vy mot norr. (Digitalt museum)

Under 1980- och 1990-tal och in i vår tid har verksamheten specialiserats ytterligare och sjukhusanläggningen har kompletterats löpande såväl med fristående byggnader som med tillbyggnader. För att ge plats för de nya byggnaderna och tillbyggnaderna har ett flertal äldre byggnader och äldre parkavsnitt försvunnit. Placeringen av nytillskotten och övriga förändringar har överlag skett i områdets södra del vilket medfört att den axel som utgjort sjukhusanläggningens centrum sedan tillkomsttiden har bevarats.

Miljön uppvisar årsringar av bebyggelse från 1896 och framåt. Spåren efter den ursprungliga och äldsta delen av anläggningen är idag tämligen få men den centrala axeln finns kvar i form av en genomgående korridor och del av den äldre förbindelsekorridoren finns bevarad liksom den ursprungliga administrationsbyggnaden och de två paviljongerna från 1906.

Vårdinrättningar utmed Per Dubbsgatan (Medicinareberget)

Omkring sekelskiftet 1900 anlades flera stora vårdinstitutioner i sydvästra sluttningen av det som idag kallas Medicinareberget. Valet av plats hade sin orsak i den pågående etableringen av Sahlgrenska sjukhuset och i att det sedan tidigare fanns andra institutioner förlagda till området, däribland Barnbördshuset. Några av de vårdinstitutioner som uppfördes var **Göteborgs sjukhem** och **Barnsjukhuset**.

Barnsjukhuset från 1909, sett från söder. Okänt årtal. (Göteborgs Stadsmuseum)

Vanföreanstalten från 1910 kompletterades några år senare med ett elevhem och sydväst om denna byggnad tillkom i slutet av 1920-talet en fristående avdelning med bland annat ortopedisk klinik.

Göteborgs sjukhem och Annedalskyrkan, vy mot nordväst. Okänt årtal. (Göteborgs Stadsmuseum)

Under 1950- och 1960-talet tog byggandet åter fart då de övre delarna av Medicinareberget började bebyggas för den nya medicinska högskolan. Samtidigt genomfördes stora satsningar för att modernisera både verksamheter och lokaler inom området.

Under 1970- och 1980-talet genomfördes inga särskilda ändringar avseende byggnadsbeståndet men själva verksamheterna förändrades. I början av 1970-talet förstatligades exempelvis verksamheten vid före detta Vanföreanstalten, som nu gick under namnet **Änggårdens yrkesskolor**, och **Barnsjukhuset** flyttade sin verksamhet till Östra sjukhuset. I början av 2000-talet moderniserades några av de gamla institutionsbyggnaderna och några byggdes till. **Biotech Center** tillkom i sluttningen mellan f d Göteborgs sjukhem och f d Barnsjukhuset.

Miljön utmed stråket vid Per Dubbsgatan präglas idag av stora friliggande institutioner huvudsakligen uppförda som del av det sjukvårdsområde som etablerades i stadens utkant i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. De äldre byggnaderna har överlag bibehållit sin ursprungliga karaktär och merparten inrymmer ännu idag vårdinriktad verksamhet.

Sjukvårdens framväxt

Föregångare och institutionerna i Änggården
Stadens första vårdinrättningar initierades och drevs i stort sett helt genom välgörenhet och var främst avsedda för fattiga och sjuka. Vid slutet av 1800-talet och omkring sekelskiftet 1900 byggdes flera stora vårdinrättningar i stadens södra utkant.

1896 påbörjades byggandet av **Sahlgrenska sjukhusets anläggning i Änggården** dels med anledning av att en stor del av stadens befolkning bodde i närheten och dels med anledning av det höga och lantliga läget med dess rena luft.

Fysisk utformning
Under 1800-talets sista årtionden började allt fler godta de vetenskapliga bevisen på att sjukdomar spreds med bakterier. Detta avspeglades dock inte i sjukhusarkitekturen som ännu kring sekelskiftet 1900 påverkades av den gamla uppfattningen att sjukdomar uppstod och spreds genom ”skämd luft”. Många sjukhus uppfördes därför enligt det så kallade **paviljongsystemet**.

Utbyggd omsorg och socialpolitiska insatser utgjorde väsentliga delar av den välfärdssatsning som hade sitt ursprung i det sena 1800-talet och som ytterligare tog fart under 1900-talets första hälft. Såväl politiker som läkare var överens om att landets **alla vårdanstalter behövde växa i storlek och antal**. Innebörden av vårdbegreppet ändrades också från att endast inbegripa omhändertagande till att också omfatta **förebyggandet av sjukdomar**. Från att vara små enheter integrerade i staden utformades de nya vårdinrättningarna till **stora samlade institutioner** med symmetrisk uppbyggnad. Uppfattningen om sjukhusen som en del av fattigvården bleknade underhand och även medel- och överklass började söka vård på sjukhusen. De nya sjukhusen skulle vara tydligt åtskilda från staden och dess befolkning och varje anstalt uppfördes för en särskild grupp i behov av vård. På varje enhet fortsatte sedan separerandet, bland annat med män och kvinnor på olika avdelningar.

Fram till mitten av 1900-talet var det vanligt att arbetsgivaren ordnade **bostäder** åt sina anställda. I flera av de institutioner som uppfördes vid vårdinrättningarna i Änggården fanns bostäder införlivade

inom respektive enhet och ett flertal separata bostadshus för personal uppfördes också på Sahlgrenskaområdet.

Storskalighet och koncentration
I slutet av 1940-talet togs beslutet att en **medicinsk högskola** skulle etableras i Göteborg vilket bland annat innebar att vårdinsatserna skulle samsas med undervisning och forskning. Medicinareberget högre delar bebyggdes med nya lokaler för högskolan och Sahlgrenskaområdet genomgick ett utbyggnadsprogram i stor skala.

Vid mitten av 1900-talet var den sjukvårdspolitiska målsättningen att koncentrera all vård till **stora centrala institutioner**. Utformningen av anläggningarna gick från låga och utspridda enheter till **höga, koncentrerade byggnadskroppar** med förbindelselänkar som löpte såväl horisontellt som vertikalt. Möjligheten till det nya byggandet låg i den byggnadstekniska utvecklingen som vid tiden gick från ett hantverksmässigt byggande till **industriellt byggande.**

Från koncentration till decentralisering
De storskaliga vårdinrättningarna fick snart kritik och redan under 1950-talet började en mer human och småskalig vård att efterfrågas, ett synsätt som med tiden fick visst genomslag. 1968 kom Socialstyrelsen med ett program för öppenvård, vilken skulle decentraliseras från de stora institutionerna till **lokala vårdcentraler**. Socialstyrelsens beslut medförde att den ständiga utbyggnaden av landets sjukhus som pågått sedan mitten av 1800-talet avstannade. Behovet av större lokaler fanns fortsatt vid Sahlgrenska sjukhuset men istället för att expandera inom befintlig anläggning valde man att bygga ett helt nytt sjukhus, **Östra sjukhuset**.

Integration och anpassning efter behov
I slutet av 1900-talet skedde en successiv **planeringsideologisk förändring** från synen på att sjukvårdens institutioner skulle vara åtskilda från den övriga stadsbebyggelsen till att de skulle **integreras med staden**. En annan inriktning var att nya enheter skulle planeras **flexibla** så att de lätt skulle kunna anpassas till nya, framtida funktioner.

De tidiga vårdlokalernas stora salar där patienterna ofta vårdades tillsammans har idag ersatts av vårdinrättningar med egna rum för patienterna men med behov av stora lokaler för medicinsk-teknisk utrustning som kräver mer utrymme.

Källor: Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, del I – Ett program för bevarande (1999), Kulturmiljöunderlag Sahlgrenska sjukhuset & Medicinareberget mm Göteborgs Stadsmuseum Kulturmiljörapport 2013:01.

Paviljongsjukhuset i Änggården

Sahlgrenska sjukhuset i Änggården
Sahlgrenska sjukhuset i Änggården är det fjärde i ordningen. Innan verksamheten flyttades till nuvarande plats låg det först vid Postgatan, därefter vid Östra Hamngatan och sedan vid Grönsakstorget i den byggnad som idag hyser pedagogiska institutionen och som förr kallades Sociala huset.

Sjukhuset fick sitt namn efter donatorn **Niclas Sahlgren** (1701-1776). **Pehr Dubb** (1750-1834) var sjukhusets förste överläkare under perioden 1782-1805 med ansvar för såväl patientvård som för sjukhusets ekonomi.

Den allra äldsta sjukhusbyggnaden låg vid Sillgatan, sedermera Postgatan. (Litografi ur Forssemius, 1884 – Göteborgs Stadsmuseum)

Fram till 1900 inrymdes Sahlgrenska sjukhuset i fd Sociala huset. (Göteborgs Stadsmuseum)

Omkring 1890 hade det gamla Sahlgrenska sjukhuset innanför vallgraven var överbelagt under en längre tid och efter år av diskussioner togs beslut om att bygga ett helt nytt sjukhus i Änggården. Tomten valdes bland annat eftersom miljön erbjöd ett vackert men även sunt läge i en lantlig omgivning.

En arkitekttävling utlystes som vanns av medicinalstyrelsens dåvarande arkitekt och vid tiden även landets främsta sjukhusarkitekt – **Axel Kumlien**. Sahlgrenska sjukhuset i Änggården uppfördes under perioden 1896-1900. Byggmästare var J Dähn. Den anslagna summan från staden – för anläggning och inventarier – uppgick till 1 914 634,25 kronor. Slutsumman för byggandet av det nya sjukhuset blev 2,5 miljoner.

Sjukhuset uppfördes enligt ett **paviljongsystem** med en påkostad administrationsbyggnad vid entrén och med en lång korridor som förband paviljongerna med varandra. De sammanhängande byggnaderna utgjordes, utöver administrationsbyggnaden, bland annat av ekonomibyggnad, badpaviljong, operationspaviljong och allmänna sjukpaviljonger. Ursprungligen var det även planlagt för fler sjukpaviljonger.

Till den ursprungliga anläggningen hörde även ett antal friliggande byggnader, bland annat portvaktsbyggnad, isoleringsbyggnad samt av ett hus avsett för obduktion och begravningskapell.

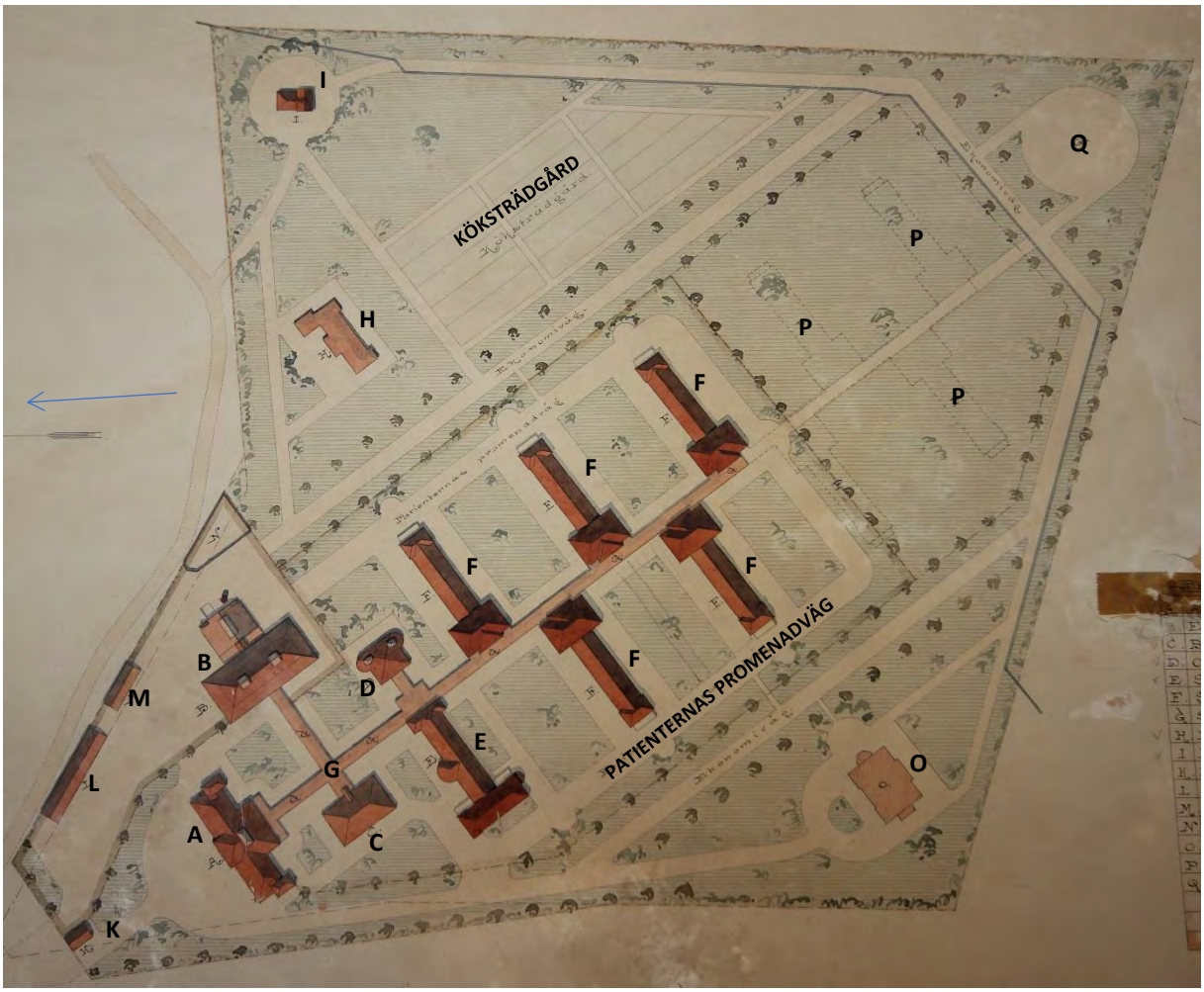

Utsnitt av situationsplan från 1896, upprättad av Axel Kumlien. (Region- och stadsarkivet)

A Administrationsbyggnad
B Ekonomibyggnad
C Badpaviljong
D Operationspaviljong
E Sjukpaviljong med mindre salar
F Sjukpaviljong med större salar
G Sammanbindningsgångar
H Isoleringsbyggnad
I Lik- och obduktionshus, kapell
K Portvaktarstuga
M Vedskjul
N Kolgård
O Föreslagen överläkarbostad
P Föreslagna sjukpaviljonger
Q Plats för framtida kapell

Samtliga byggnader utfördes med enhetligt utformade fasader av mönstermurat rött tegel.

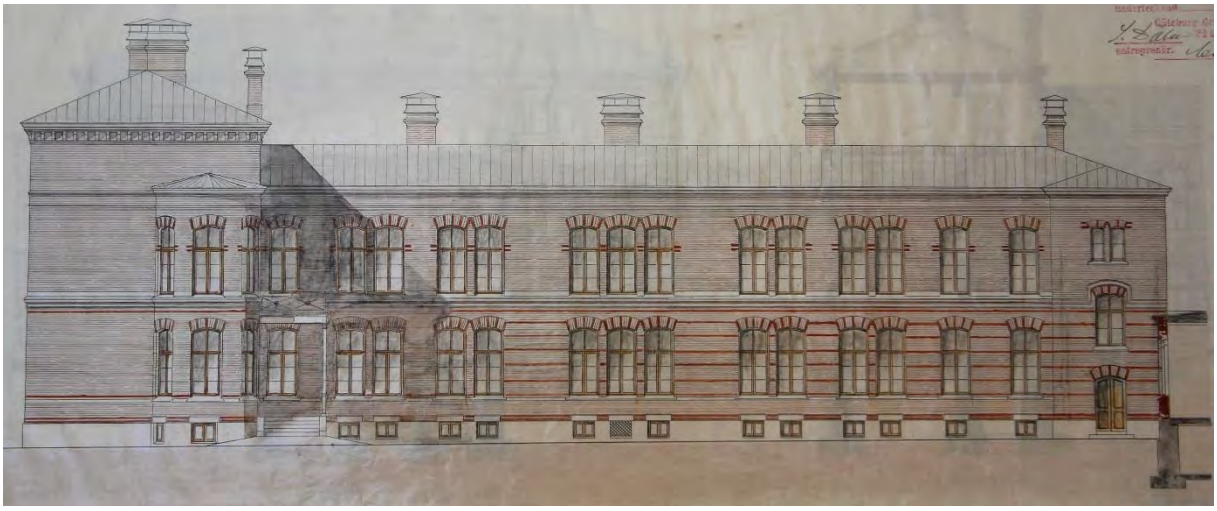

Utsnitt av fasadritning för sjukpaviljong från 1896, upprättad av Axel Kumlien. (Region- och stadsarkivet)

Administrationsbyggnaden var den byggnad som först nåddes efter att portvaktshuset passerats. Dess huvudfasad var belägen centralt framför uppfartsvägen, innanför en förgård med planteringar och vägar. Från administrationsbyggnaden utgick den närmare 228 meter långa korridoren med byggnader på ömse sidor.

Anläggningen sedd västerifrån, omkring 1910. Administrationsbyggnaden centralt i bild, bakom skymtar anläggningens alla paviljonger. (Göteborgs stadsmuseum)

Den ursprungliga anläggningen med sina första paviljonger, sedd söderifrån. Från före 1906. (Göteborgs Stadsmuseum)

Tidig bild som visar den långa förbindelskorridoren invändigt. Fotograf Anna Backlund. (Göteborgs Stadsmuseum)

Interiör från sjuksal i en av anläggningens paviljonger. Fotograf Anna Backlund. (Göteborgs Stadsmuseum)

Anläggningen med paviljongerna omgärdades av ett högt spjälstaket vilket utgjorde gräns mellan det yttre och det inre sjukhusområdet. Även det yttre området avgränsades med ett staket. Inom det yttre området var merparten av de friliggande byggnaderna belägna. Det inre området var bland annat försett med promenadvägar och planteringar och i det yttre området återfanns även en kökträdgård.

I sin helhet uppgick området till 120 500 kvm – en areal som var tänkt att lämna plats för framtida byggnader men som även fyllde en funktion som rekreationsområde för sjukhusets patienter. Tomtens placering, omgiven av bergshöjder med mellanrum emellan genom vilka friska vindar kunde blåsa in på området bedömdes som positivt. Även sjukhusets många planteringar ansågs viktiga ur ett sanitärt perspektiv.

Källor: Arkivnämnden, artikel om Sahlgrenska sjukhuset (http://www.arkivnamnden.org/manadens-arkivhandling/det-f%C3%B6rsta-sahlgrenska-sjukhuset-i-g%C3%B6teborg), Lamberg, Carl, *Beskrifning öfver Allmänna och Sahlgrenska sjukhusets nybyggnad å Änggården* 1900, Kulturmiljöunderlag Sahlgrenska sjukhuset & Medicinareberget mm Göteborgs Stadsmuseum Kulturmiljörapport 2013:01, Carlson, G mfl, *Sjukvården i Göteborg under 200 år* 1982, *Sahlgrenska sjukhuset – 1934-1942 års tillbyggnader* 1942.

Paviljongsjukhus

Sahlgrenska sjukhuset uppfördes enligt ett paviljongsystem som ofta bestod av en glest och symmetriskt uppbyggd anläggning med paviljonger. Paviljongerna var antingen friliggande eller sammanlänkade av en smal korridor. Uppbyggnaden avspeglade en uppfattning om att spridning av sjukdomar kunde hindras genom att ha klart separerade byggnadsdelar samt stora salar som kunde

vädras ordentligt. Systemet förekom första gången på 1850-talet och **Sabbatsbergs sjukhus** i Stockholm, uppfört på 1870-talet efter ritningar av arkitekt E A Jacobsson, var det första sjukhuset som uppfördes helt enligt paviljongsystemet.

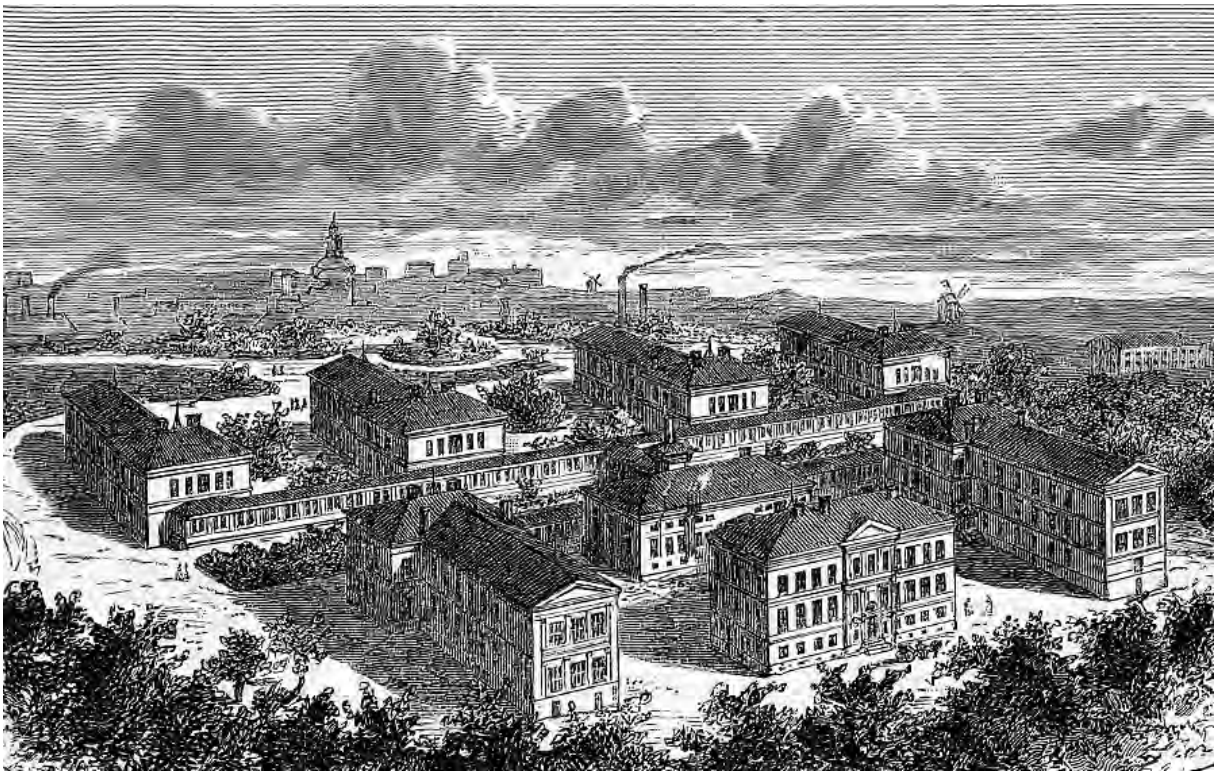

Illustration av Sabbatsbergs sjukhus, Stockholm – uppfört enligt paviljongsystemet 1879. (Stockholms stad, Stadsarkivet)

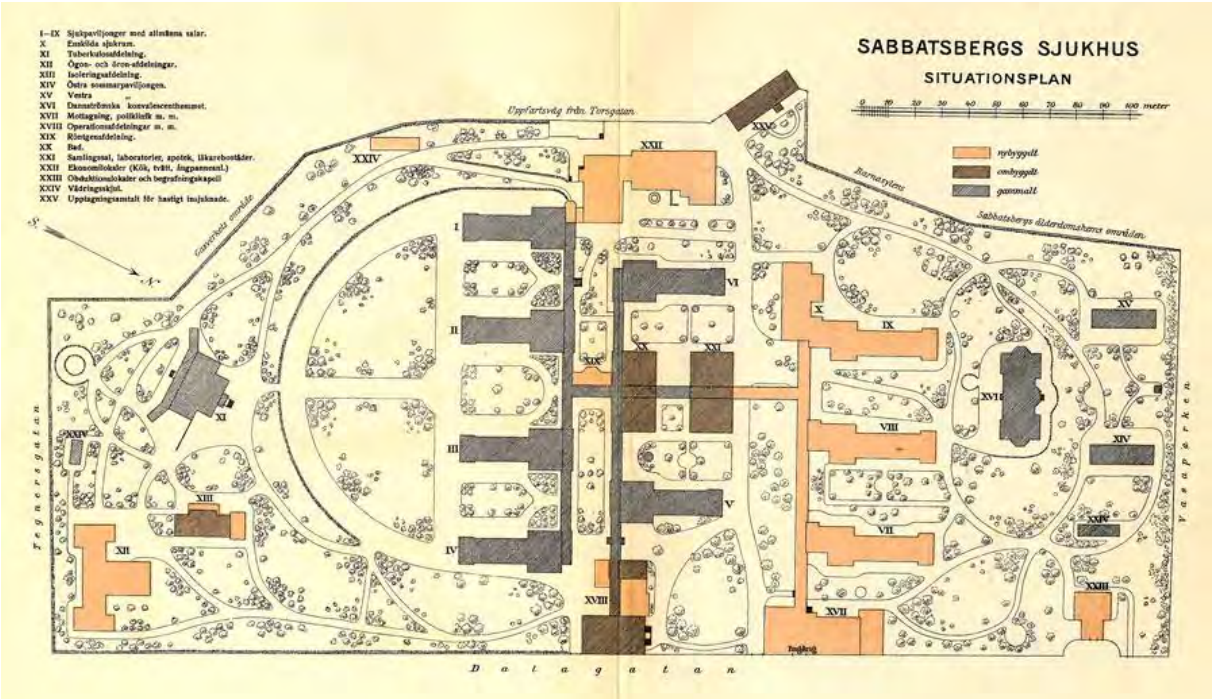

Situationsplan över Sabbatsbergs sjukhus. Stora delar av den ursprungliga anläggningen är idag riven. (Stockholms stad, Stadsarkivet)

Renodlade paviljonganläggningar blev i Sverige få. Den vanligaste formen var istället olika kombinationer av paviljong- och korridorsystem. Barnsjukhuset i Göteborg som uppfördes 1909 var troligen ett av de sista sjukhusen som byggdes enligt systemet med paviljonger.

Flygbild över Barnsjukhuset i Göteborg, uppfört 1909. Troligen det sista sjukhuset i landet som uppfördes enligt paviljongsystemet. (Digitalt museum)

Källor: Kulturmiljöunderlag Sahlgrenska sjukhuset & Medicinareberget mm Göteborgs Stadsmuseum Kulturmiljörapport 2013:01, Svenskt Biografiskt Lexikon; band 21, s. 684, Stockholms stad stadsarkivet SE/SSA/0252A-SE/SSA/0252C.

Utbyggnad av den ursprungliga anläggningen

Sjukhuset blev fullbelagt nästan direkt varför det tidigt byggdes ut. Bland annat tillkom flera nya paviljonger och en friliggande isoleringspaviljong för tuberkulösa under det första decenniet efter uppförandet.

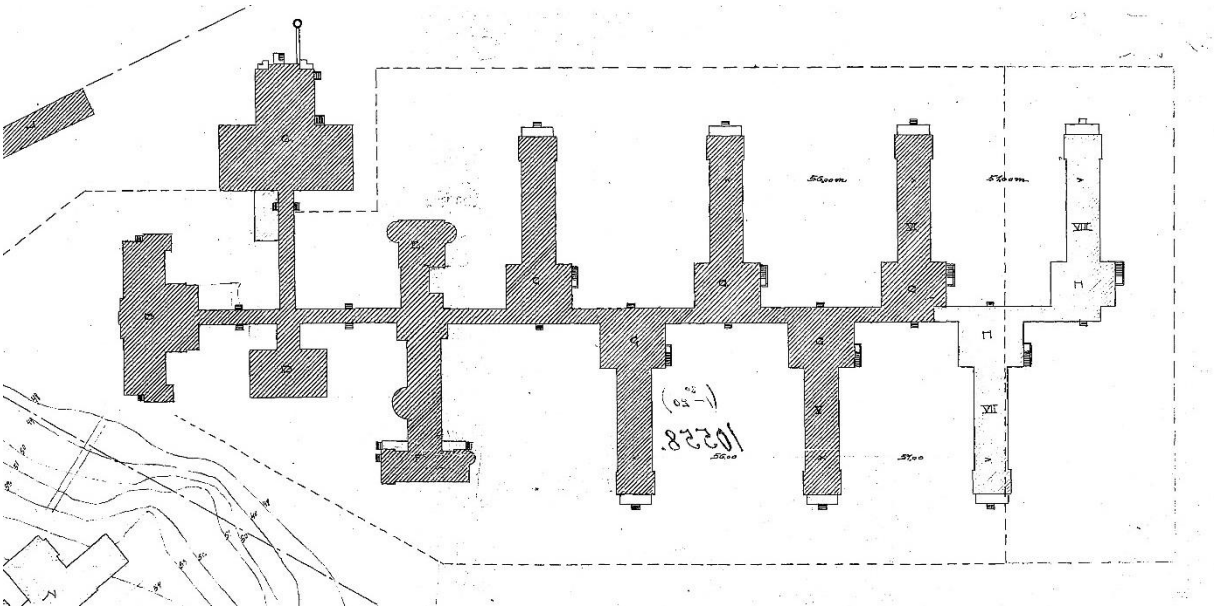

Utsnitt av situationsplan för tillbyggnad av paviljonger. De tillkommande paviljongerna är utan grå skraffering. Situationsplan från 1906.

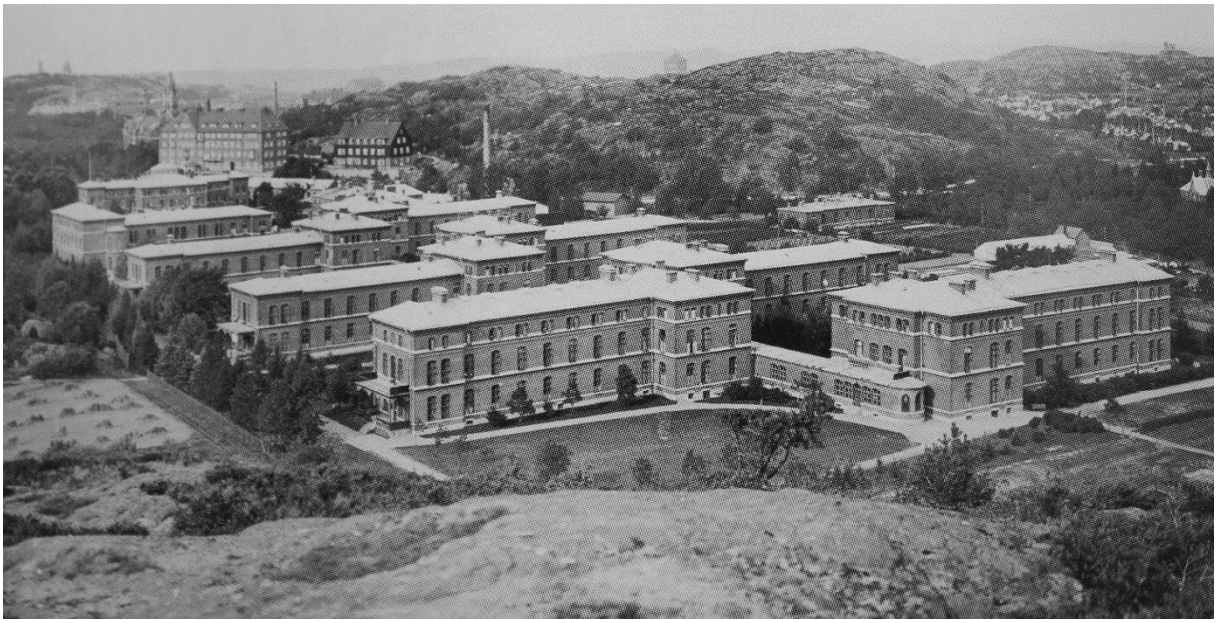

De två paviljongerna från 1906 närmast i bild. I samband med utbyggnaden förlängdes även förbindelsekorridoren. Bild från slutet av 1910-talet. Vy från söder. (Göteborgs stadsmuseum)

Den friliggande isoleringspaviljongen för tuberkulösa till höger i bild. Vy från norr. (Medicinhistoriska museet)

Sahlgrenska sjukhuset har sedan uppförandet successivt byggts ut. Större utbyggnader har skett i etapper, bland annat under **1930- och 1940-talet** och **1950-talet** då det sk Centralkomplexet med ett 18 våningar högt skivhus uppfördes. För att ge plats åt de nya husen har stora delar av den ursprungliga anläggningen rivits. Även parkavsnitt och planteringar har underhand till stora delar bebyggts.

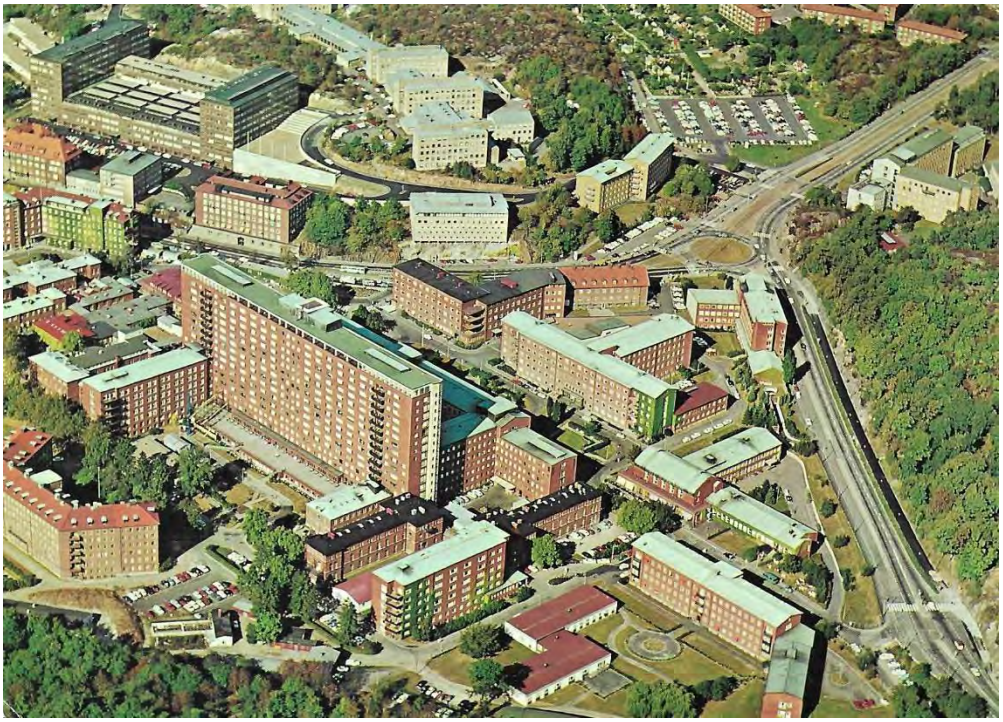

Sjukhuset efter uppförandet av Centralkomplexet. Flygbild, vy från sydost. (Medicinhistoriska museet)

Illustration över den ursprungliga anläggningen och de första decenniernas utbyggnader (1896-1932).

Sahlgrenska sjukhuset som det såg ut 2000. (Illustrationer: Håkan Josefsson för White Arkitekter)

Den ständiga utbyggnaden har resulterat i en sammansatt byggnadsmiljö med byggnader från olika tider samt med olika volymer och arkitektoniska uttryck men med en sammanhållande tegelarkitektur.

Av den ursprungliga anläggningen finns idag administrationsbyggnaden samt en mindre del av förbindelsekorridoren bevarad. Även paviljong VIII från 1906 finns kvar liksom en del av den kompletterade förbindelsegången.

Nedanstående illustration redovisar bevarade delar av den ursprungliga anläggningen.

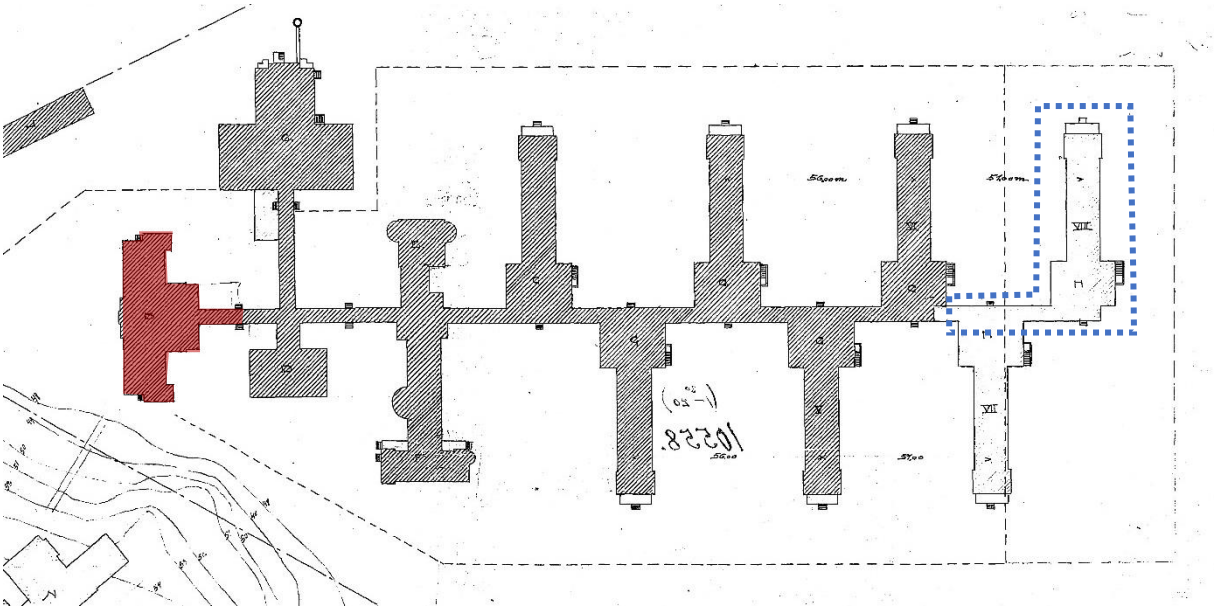

Av den ursprungliga anläggningen återstår administrationsbyggnaden samt en del av förbindelsekorridoren (rödmarkerade). Även paviljong VII med korridor från den tidiga utbyggnaden 1906 finns bevarade (markerade med blå streckad linje).

Källa: Kulturmiljöunderlag Sahlgrenska sjukhuset & Medicinareberget mm Göteborgs Stadsmuseum Kulturmiljörapport 2013:01.

Administrationsbyggnaden med tillbyggnader (Byggnad 5117, 5129, 5128 och 5154)

Exteriör

Sahlgrenska sjukhusets administrationsbyggnad, som idag kallas Per Dubbshuset eller byggnad 5117, uppfördes i två våningar med källare och delvis inredd vind. Byggnaden utgjorde huvudentré till den ursprungliga sjukhusanläggningen och utformades med en central byggnadskropp i tre våningar som sköt upp ovan takfoten och markerade entréns läge. På var sida om denna placerades två byggnadskroppar med indraget fasadliv och lägre takfotshöjd. Dessa avslutades i sin tur i var sitt, delvis utanpåliggande, trapphus med takfot i höjd med den centrala byggnadskroppen. Byggnaden var symmetriskt utformad och på baksidan var den centrala byggnadskroppen utökad med en rumsbredd på vardera sida. Därifrån utgick den korridor som band samman hela sjukhusanläggningen.

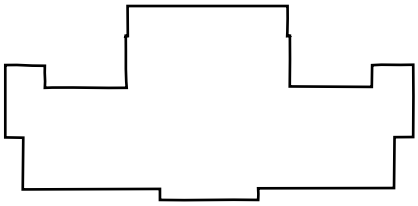

Byggnadens planform.

Exteriören utfördes i nyrenässansstil med tydlig stegring i fasaden från bottenvåningens höga fönster till övervåningens något lägre och vindsvåningens smala grupperade fönster. Våningsplanen markerades i fasaden genom gördelgesimser och fasadens avslut mot taket annonserades med en kraftig murad takfot i formtegel. Fasaden murades i ett maskinslaget rött tegel med inslag av svart tegel i band och mönstermurning. I portal och gesimser användes formtegel dekorativt. Sockeln kläddes med granit och solbänkar utfördes i kalksten.

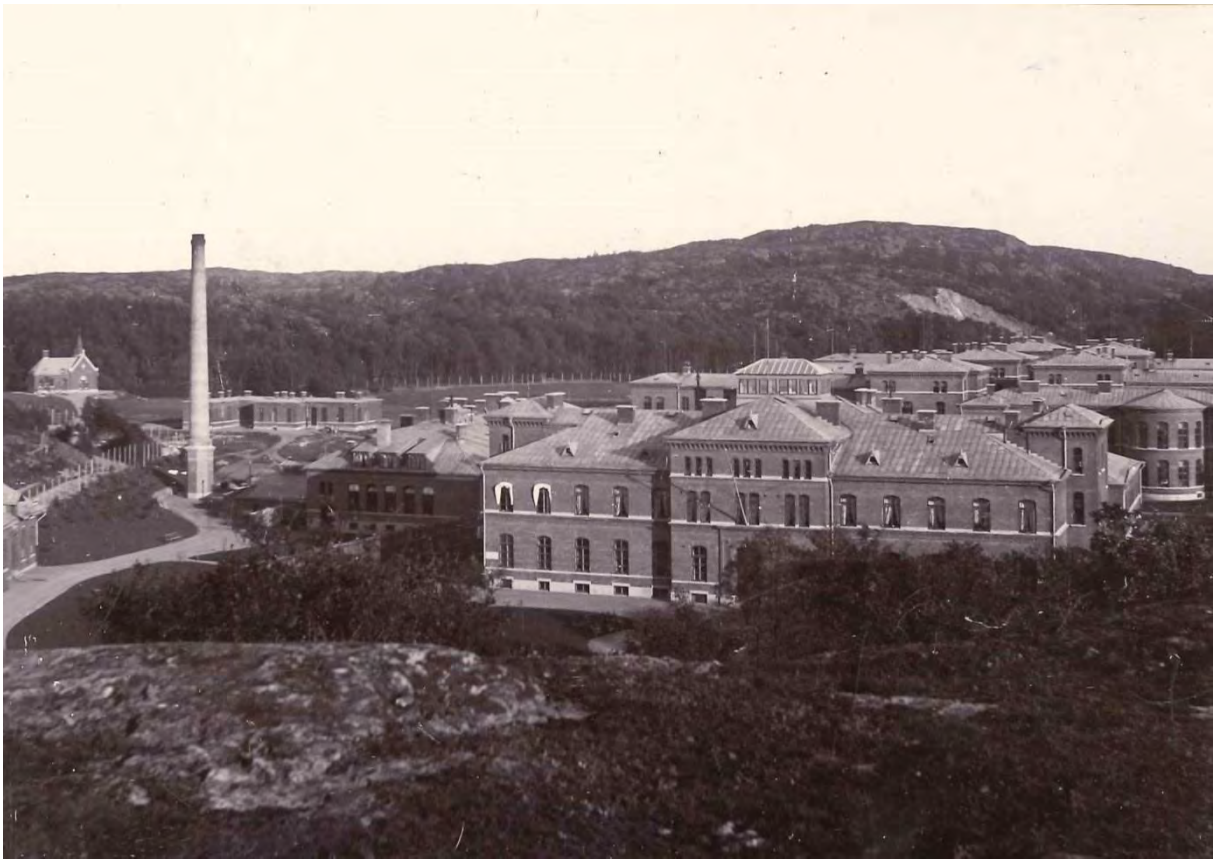

Administrationsbyggnaden, entréfasad. Foto från tidigt 1900-tal. (Medicinhistoriska museet)

Huvudfasaden. Ritning från "Beskrifning över allmänna och Sahlgrenska sjukhusets nybyggnad å Änggården" från 1900.

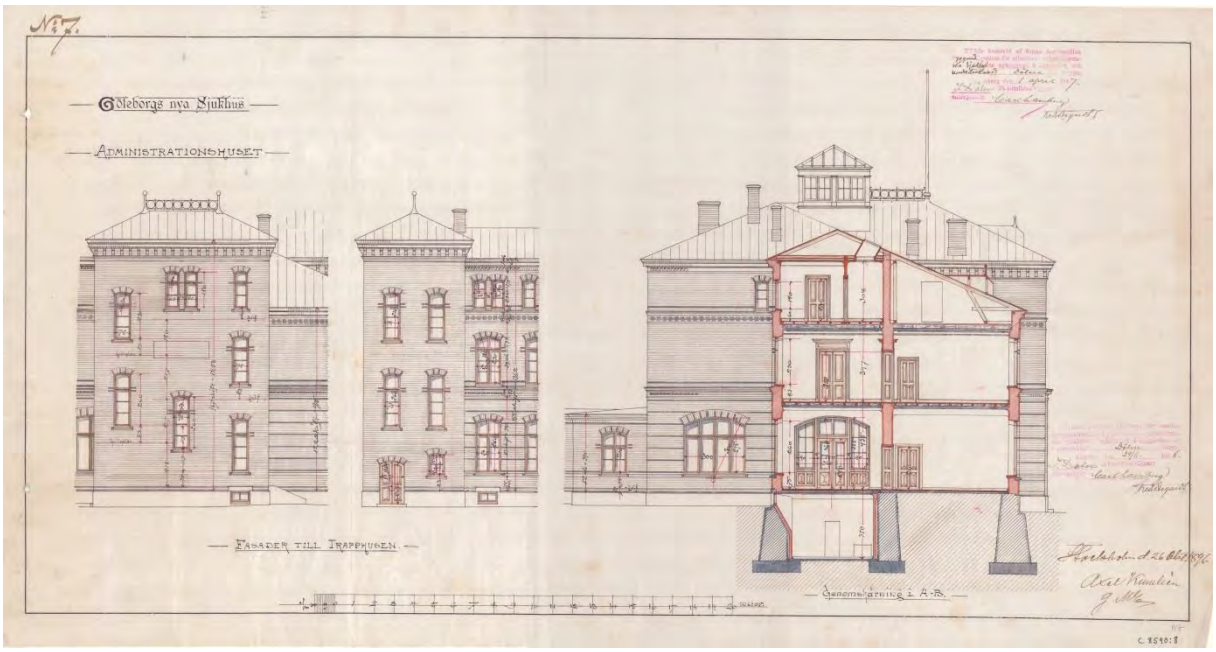

Fasad och tvärsektion. Nybyggnadsritning från 1896 av Axel Kumlien tillhörande kontrakt mellan byggnadskommittén för Sahlgrenska sjukhuset och byggnadsentreprenör J. Dähn. (Region- och stadsarkivet)

Interiör

Administrationsbyggnaden utgjorde entrébyggnad till hela den ursprungliga sjukhusanläggningen och huvudentrén var placerad i början av den långa raka korridor som förband de olika paviljongbyggnaderna. Byggnaden var avsedd för en medicinsk och en kirurgisk poliklinik samt personalbostäder, bibliotek och lokaler för administration. I anslutning till den sammanbindande korridoren fanns också portvakt och apotek.

Byggnaden uppfördes med två våningsplan samt vind och källare. I kortsidorna placerades trapphus som band samman samtliga våningsplan, och i anslutning till den centrala vestibulen och korridoren fanns ytterligare ett trapphus från källarvåningen till våningen en trappa upp.

Källarvåningen var till större delen avsedd för värmekammare och friskluftsintag för byggnadens varmluftssystem. I källaren fanns även ett rum för laboratorium och mikroskopi samt förråd för syssloman, vaktmästare och apotek.

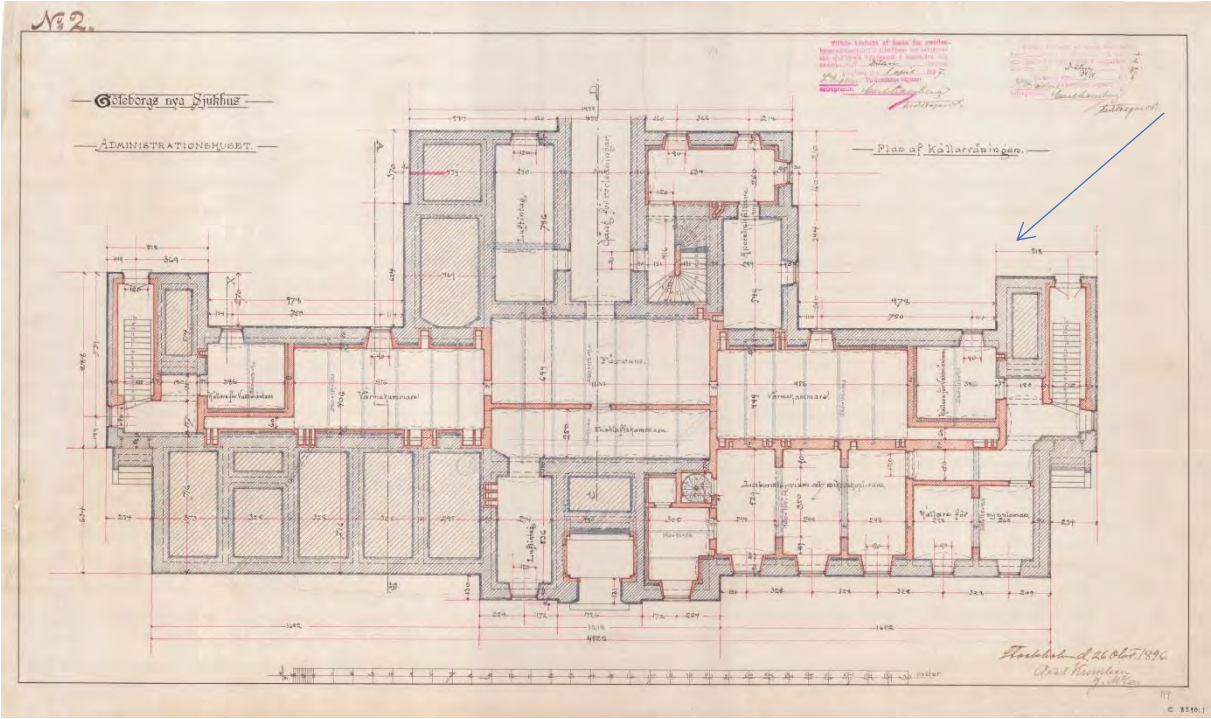

Plan av källarvåningen kompletterad med norrpil. Nybyggnadsritning från 1896 av Axel Kumlien tillhörande kontrakt mellan byggnadskommittén för Sahlgrenska sjukhuset och byggnadsentreprenör J. Dähn. (Region- och stadsarkivet)

I ***bottenvåningen*** fanns huvudentrén som ledde till en central vestibul, och på var sida om denna låg väntsalar till poliklinikerna. I anslutning till väntsalarna låg undersökningsrum och läkarexpeditioner med fönster mot nordväst. Från väntsalarna nåddes sidotrapphusen och i anslutning till dessa låg klosettrum. På motstående sida av huvudentrén fanns korridoren som förband alla paviljongerna. Intill denna fanns en operationsavdelning på ena sidan och apotek på den andra.

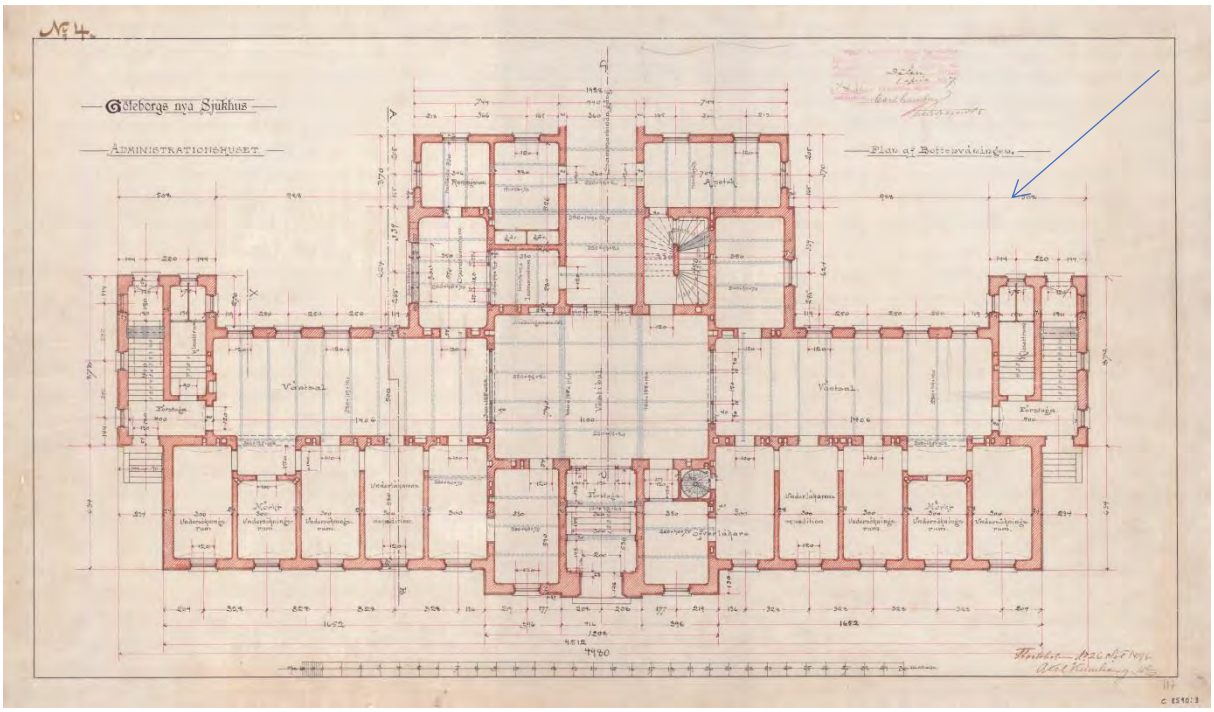

Plan av bottenvåningen kompletterad med norrpil. Nybyggnadsritning från 1896. (Region- och stadsarkivet)

Foto från apoteket. Bild från artikeln "Skandinaviens främsta sjukhus" i tidskriften Hvar 8 dag, årg 1, 1900. (Medicinhistoriska museet)

På ***våningen en trappa upp*** fanns en centralt placerad samlingssal meddubbel takhöjd som nåddes direkt från trapphuset intill korridoren. I anslutning till trapphuset fanns även bostadsrum för

underläkare och apotekare. Apotekarens rum var beläget rakt ovanför apoteket. Därintill fanns en större lägenhet för sysslomannen och dennes familj, som hade entré från trapphuset i byggnadens kortsida mot sydväst. Ovanför huvudentrén fanns bostadsrum för underläkare och intill dessa låg expedition, direktionsrum samt bibliotek vilket även nåddes från trapphuset mot nordost.

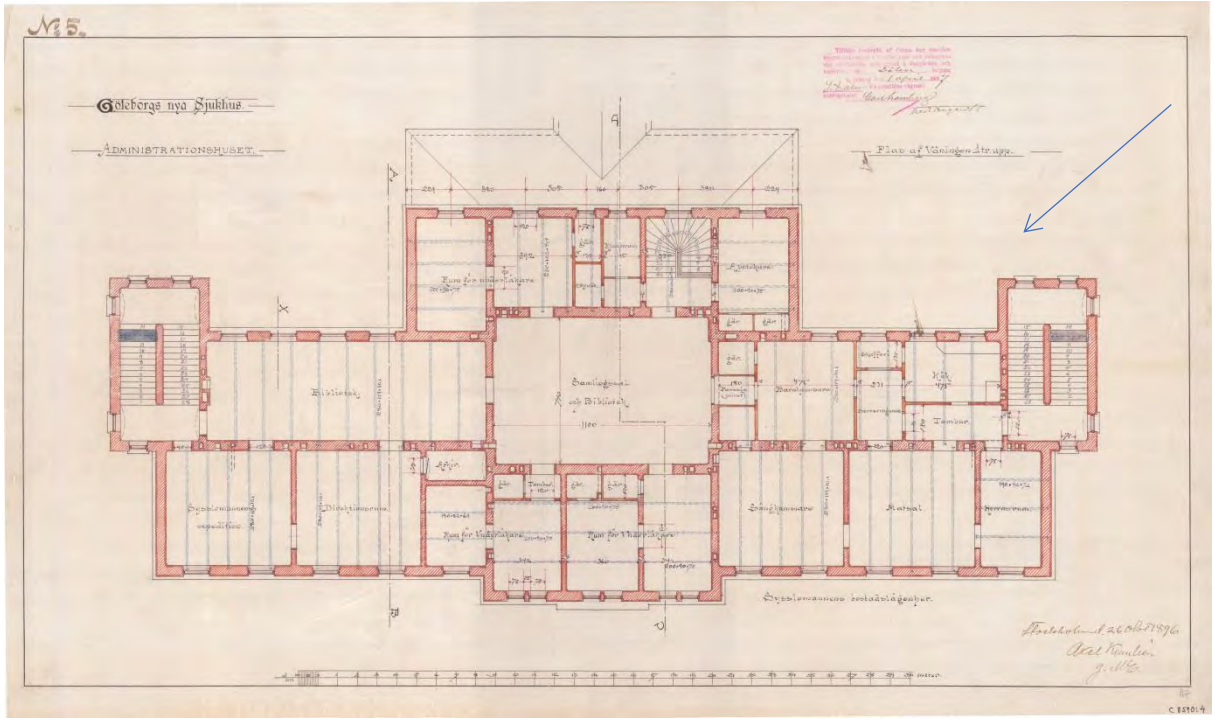

Plan av våningen 1 tr upp kompletterad med norrpil. Nybyggnadsritning från 1896. (Region- och stadsarkivet)

Foto från samlingssalen 1 tr upp. Bild från artikeln "Skandinaviens främsta sjukhus" i tidskriften Hvar 8 dag, årg 1, 1900. (Medicinhistoriska museet)

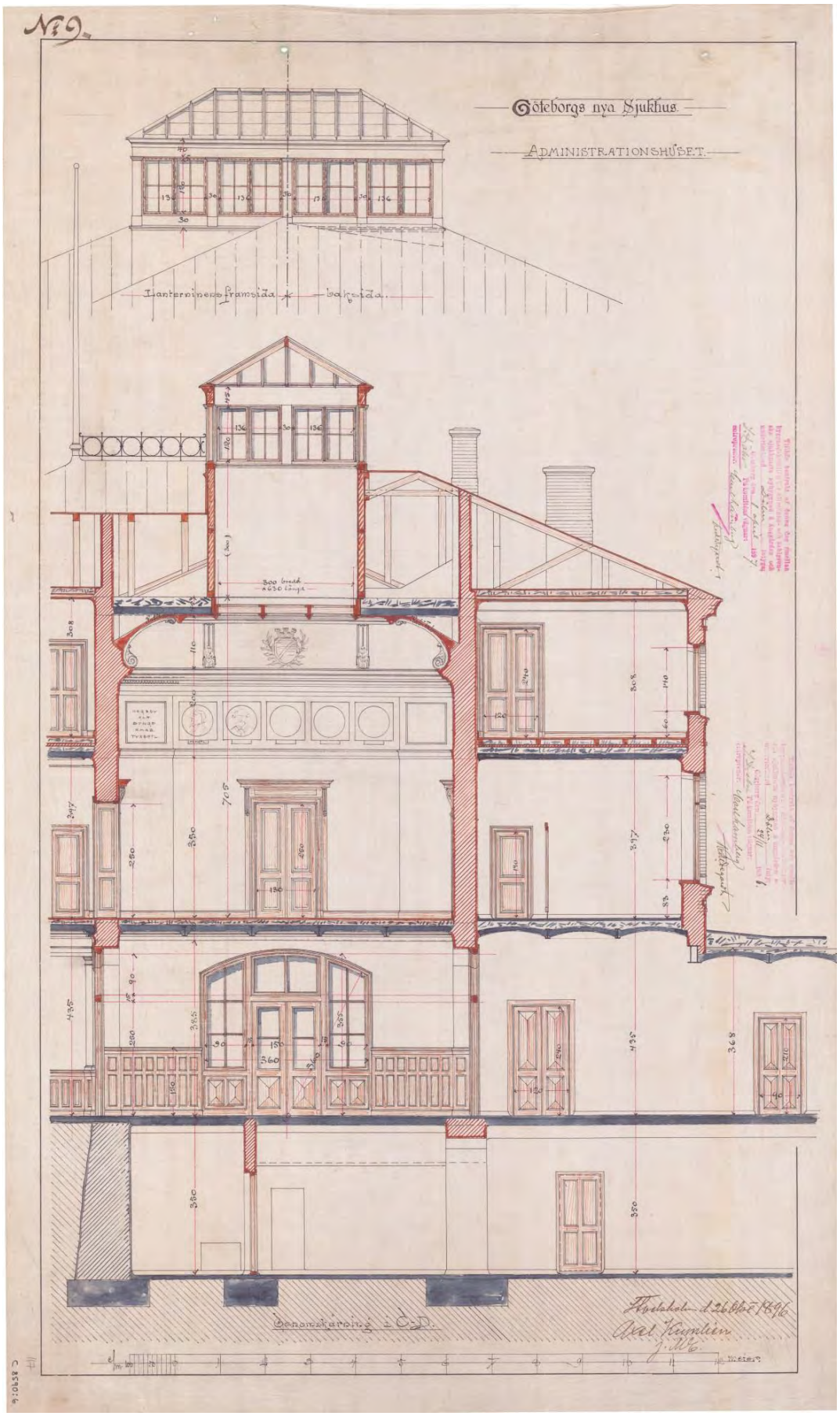

Sektionsritning som visar vestibul och korridor i bottenvåningen, samlingssalen med dubbel takhöjd och lanterninen. Nybyggnadsritning från 1896. (Region- och stadsarkivet)

På ***vindsvåningen*** fanns ett klosettrum i anslutning till vardera trapphus, och intill dessa fanns enskilda bostadsrum samt separata kök. Klosetterna betjänade samtliga bostäder och köken var sannolikt avsedda för all personal utom sysslomannen som hade en större lägenhet med eget kök. Ovanför huvudentrén fanns förråd för sysslomannen och på motstående sida låg två tvårumslägenheter för vaktmästare. I övrigt bestod våningsplanet av oinredd vind, samt det centralt placerade rum som utgjordes av samlingssalens övre del.

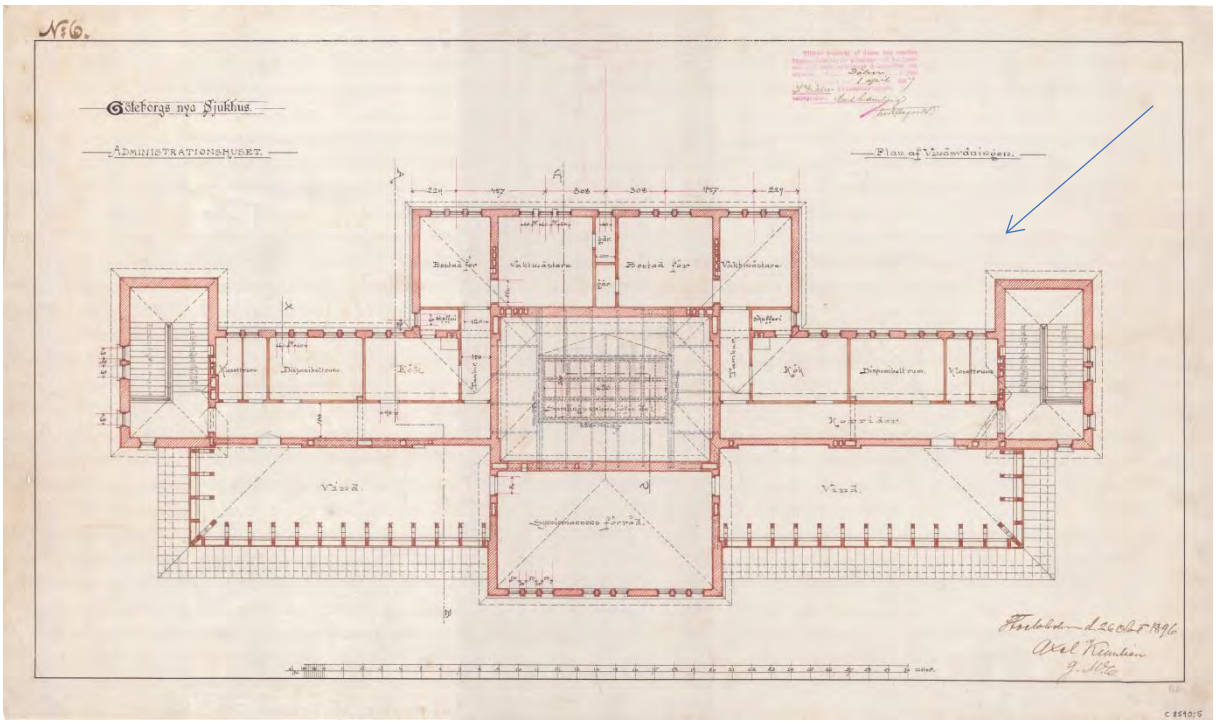

Plan av vindsvåningen kompletterad med norrpil. Nybyggnadsritning från 1896. (Region- och stadsarkivet)

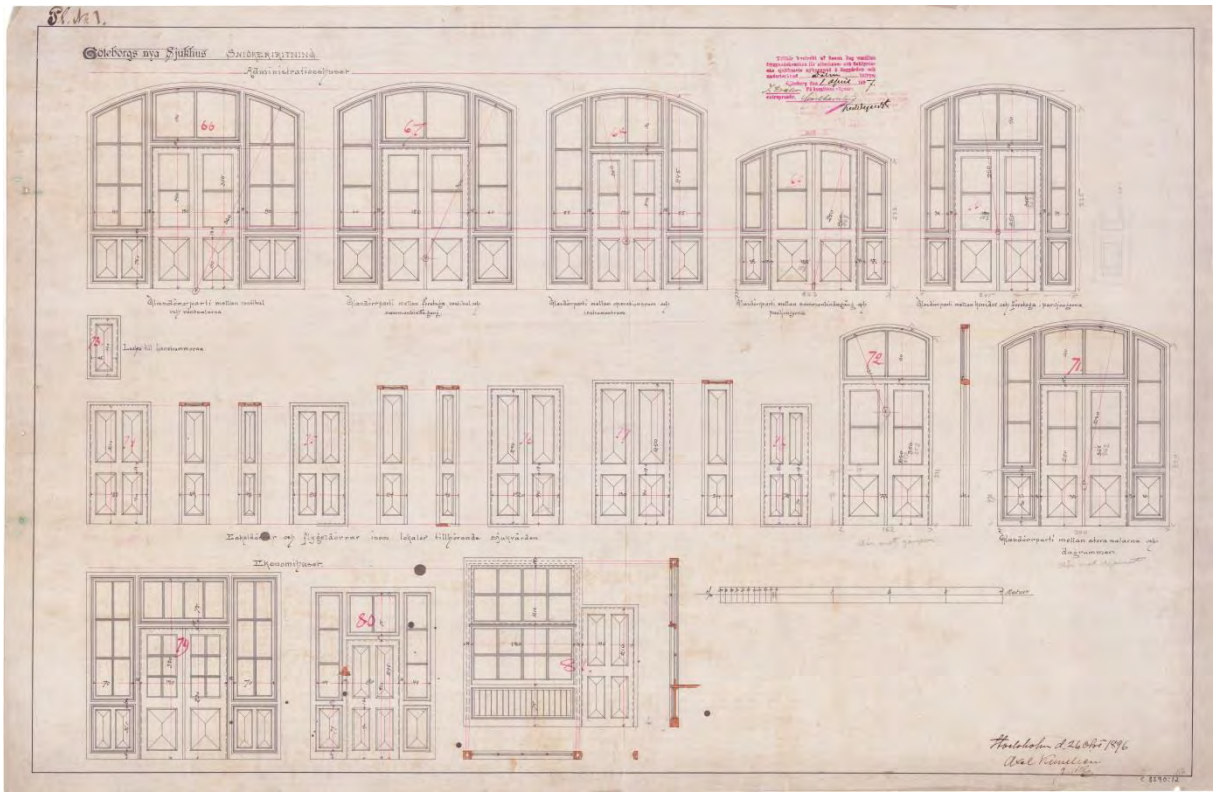

Snickeriritning för bl a administrationshuset från 1896. (Region- och stadsarkivet)

Konstruktion

Byggnaden står sannolikt på en grundsula av oarmerad betong med källarmurar av kallmurad gråsten. Ovan grundläggningen utgörs den bärande konstruktionen av väggar i tegel och våningsbjälklag av oarmerad betong gjuten mellan stålbalkar upplagda på de bärande mellanväggarna. Trapphusens stommar är även dessa av tegel med trapplopp och vilplan i betong. Vindsbjälklaget och takstolskonstruktionen är av trä.

Konstruktionen illustreras nedan genom ett urval av nybyggnadsritningarna.

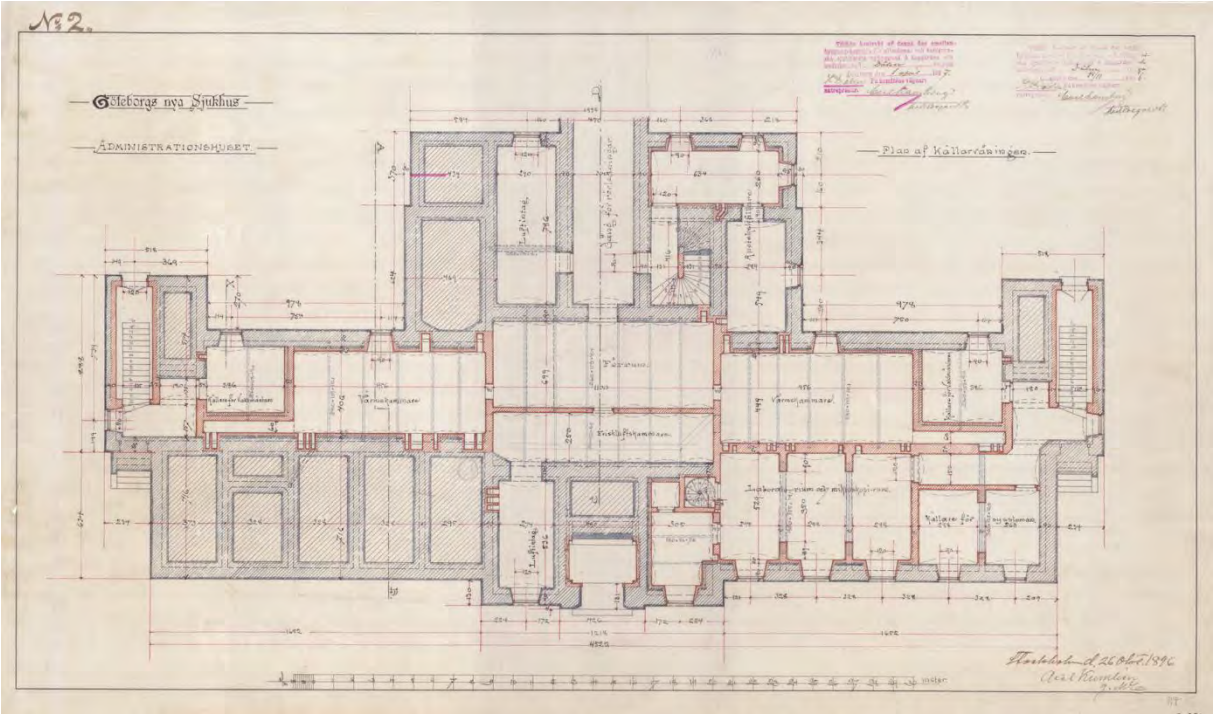

Plan av källarvåning. De gråskrafferade väggarna är sannolikt murade i gråsten medan de röda är murade i tegel. Nybyggnadsritning från 1896. (Region- och stadsarkivet)

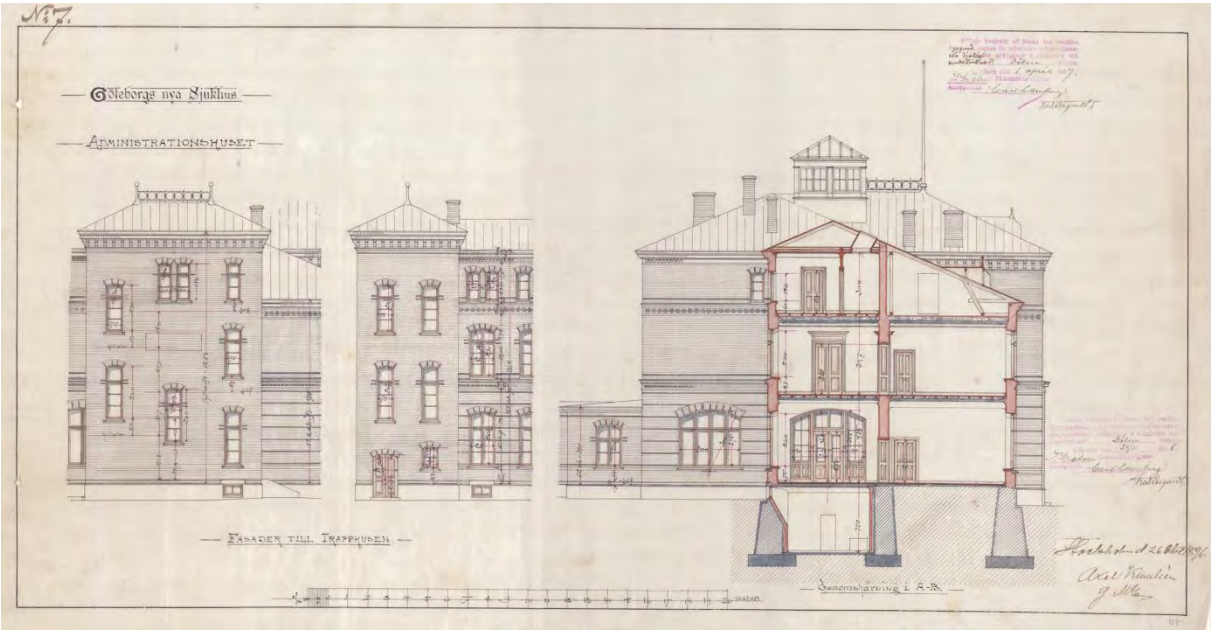

Fasad av trapphus samt sektion. Nybyggnadsritning från 1896. (Region- och stadsarkivet)

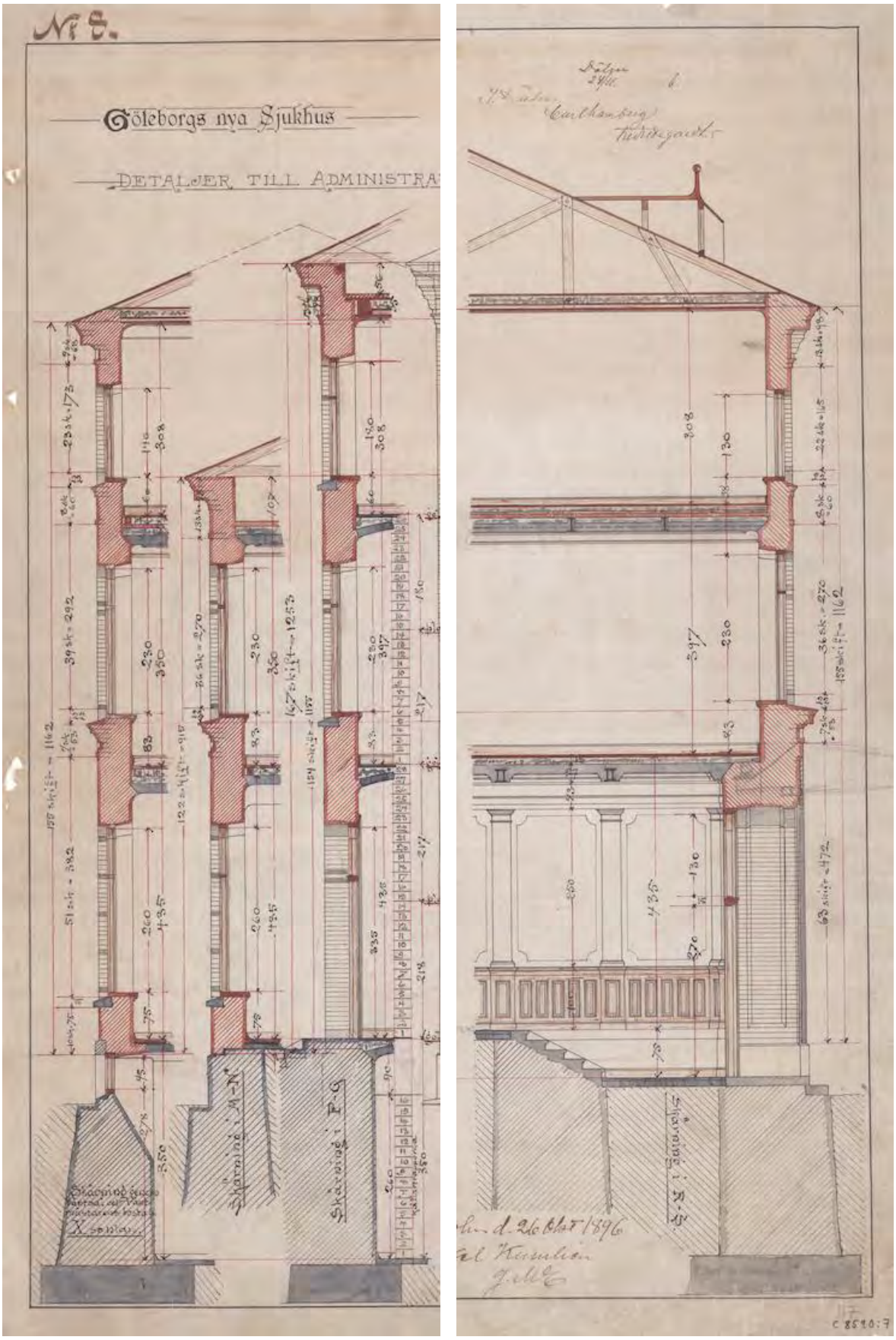

Utsnitt från sektionsritning med konstruktionsdetaljer. Nybyggnadsritning från 1896. (Region- och stadsarkivet)

Källor: Region- och stadsarkivet, *Så byggdes husen* (1983).

Förändringar

1914 byggdes administrationsbyggnaden till med en byggnad i en våning och källare på östra sidan om korridoren. Byggnadens grundläggning utgjordes av grundmurar i armerad betong som stod på pålar som gick ned till berg. Byggnadens grundsula samt takbjälklag var även detta av betong, förstärkt med järnbalkar. Den bärande fasaden samt de bärande innerväggarna utgjordes av tegel och de icke-bärande innerväggarna var av håltegel.

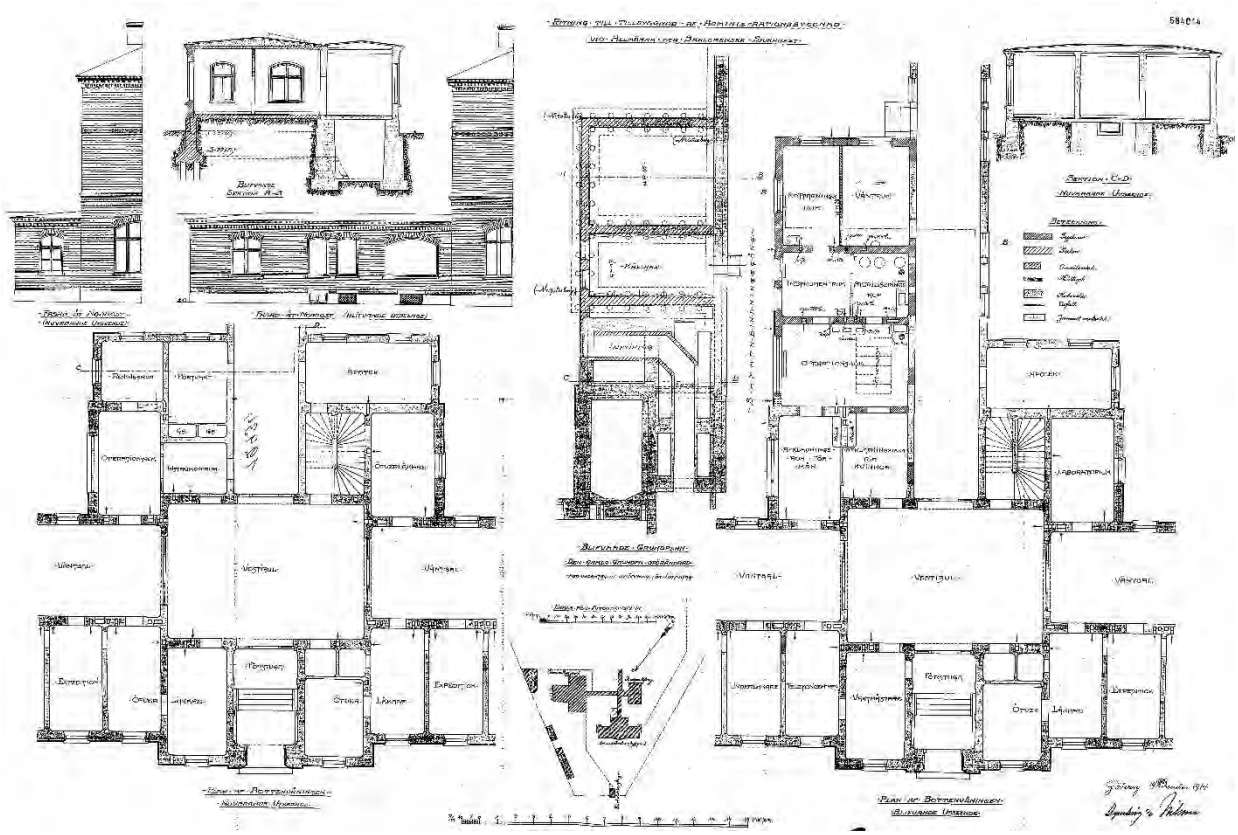

Tillbyggnadsritning från 1914. Till vänster redovisas befintligt utseende och till höger blivande.

1925 inreddes arkiv i källaren i administrationsbyggnaden vilket medförde att ett ljusschakt anlades utmed fasaden och källarfönstren förstorades.

1926 byggdes polikliniken ut med en tillbyggnad i en våning med källare som byggdes samman med den ursprungliga byggnaden och tillbyggnaden från 1914. Tillbyggnaden uppfördes utvändigt i samma stil som administrationsbyggnaden, med likadant rött maskinslaget tegel. Taket byggdes relativt platt med tre lanterniner för att förse de fönsterlösa rummen med dagsljus. Denna del kallas idag byggnad 5129.

Byggnadens grundläggning utgjordes av grundmurar i armerad betong som stod på pålar ned till berg. Även grundsulan var av betong. Den bärande fasaden samt innerväggarna var troligtvis helt av tegel och bjälklaget bestod av gasbetong gjuten kring järnbalkar. Takbjälklaget var av armerad betong förstärkt med järnbalkar.

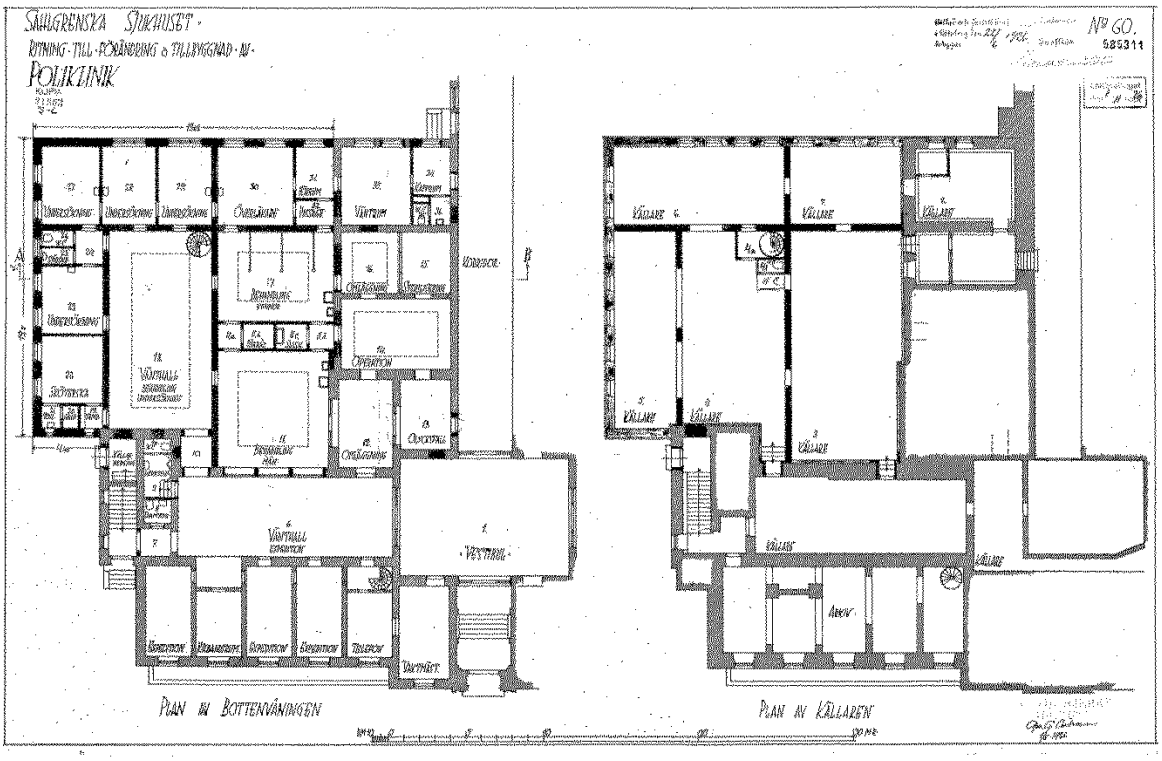

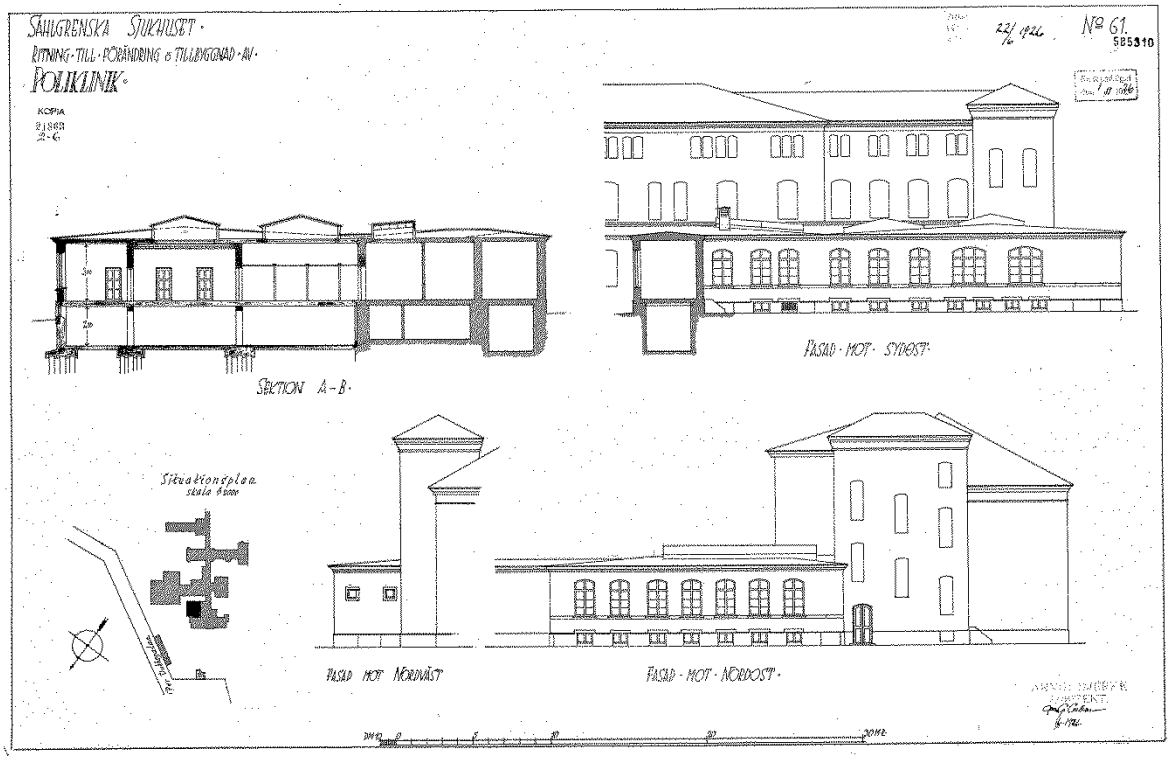

Tillbyggnadsritning från 1926.

Väntsal med takfönster i den utbyggda polikliniken, numera byggnad 5129. Fotot är avfotograferat från huvudkorridoren på Sahlgrenska.

1930 byggdes den medicinska avdelningen ut på baksidan av huvudbyggnaden. Då isolerpaviljongen för tuberkulösa inretts för ny verksamhet kunde den byggnaden anslutas till den övriga anläggningen varför en länkbyggnad med förbindelsegång byggdes mellan den nya tillbyggnaden och den förutvarande tuberkulospaviljongen. Tillbyggnaden uppfördes i en till två våningar med källarvåning medan länkbyggnaden, som var belägen i suterräng, hade två våningar. Tillbyggnaden och länken ritades av Ernst Torulf och uppfördes utvändigt i en annan stil än administrationsbyggnaden och med mörkt handslaget tegel. Tillbyggnaden kallas idag byggnad 5128 och länkbyggnaden byggnad 5154.

Byggnadens grundläggning utgjordes av grundmurar i armerad betong ovan pålar ned till berg. Även grundsulan var av betong. Den bärande fasaden och innerväggarna var av tegel medan bjälklagen bestod av armerade betongbalkar samt av betongplattor och träcellsplattor.

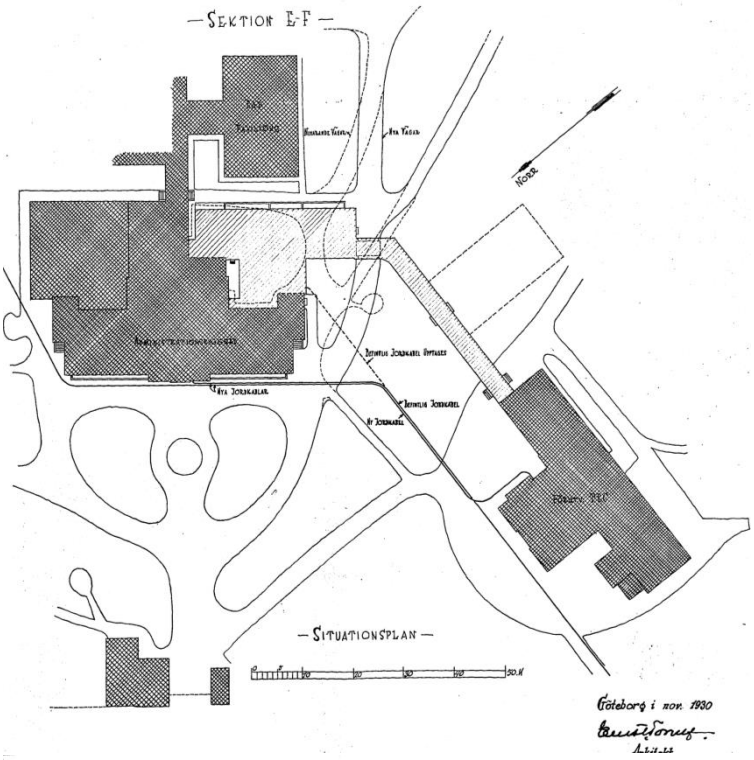

Situationsplan över tillbyggnad och länkbyggnad från 1930. Bilden är ett utsnitt från en större ritning med sektioner och situationsplan.

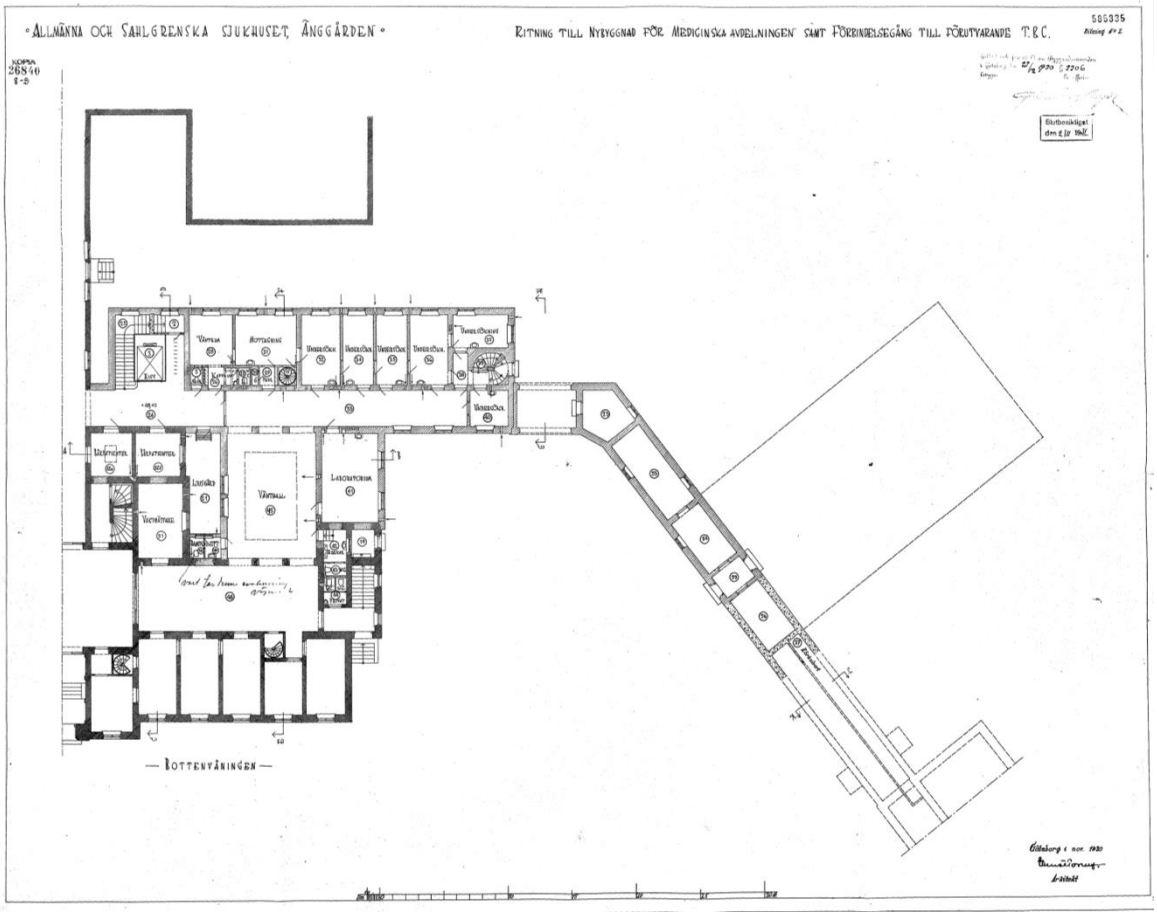

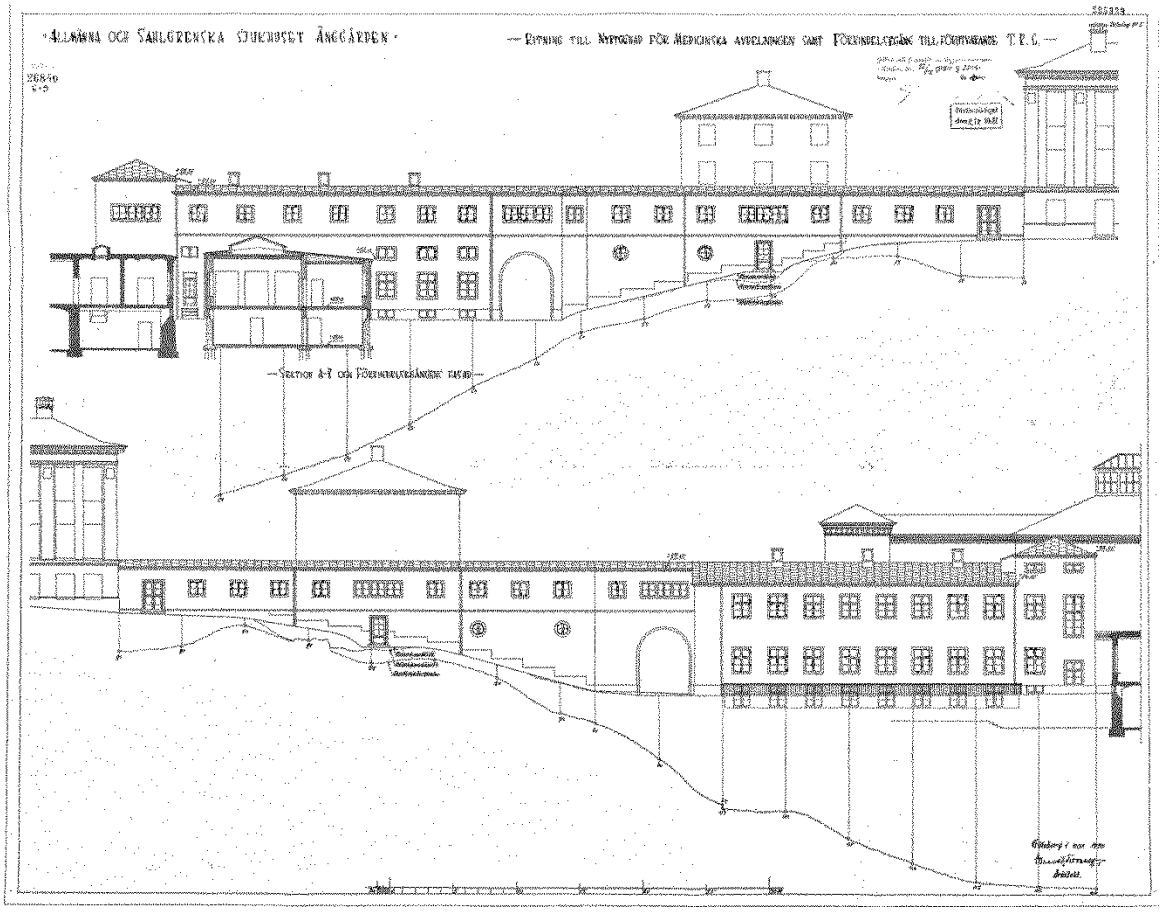

Ritning över tillbyggnad och länkbyggnad, numera byggnad 5128 och 5154, från 1930 av Ernst Torulf.

1937 byggdes en kulvert från administrationsbyggnaden (5117) till ögon- och öronavdelningen (5102).

1942 byggdes administrationsbyggnaden (5117) om en trappa upp. De rum som varit lägenhet för sysslomannen och bostad för apotekaren delades i en korridor med kontor på vardera sida.

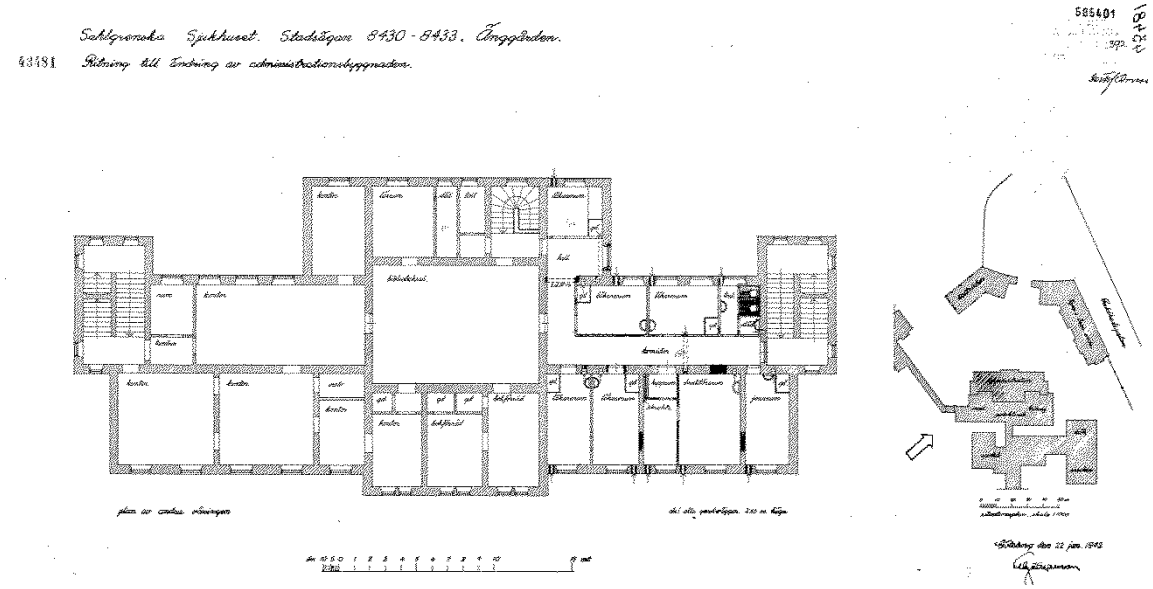

Ritning till förändring från 1942.

1948 anpassades planlösningen till blodgivarcentral i källarvåningen i byggnad 5128.

1962 genomfördes förändringar i rumsindelningen 1 tr upp i administrationsbyggnaden (5117). Den avdelning som ursprungligen innehöll bibliotek, expedition och direktion byggdes om till läkar- och barnpsykologmottagning.

1966 inreddes förbindelsegången (5154 samt del av 5128) genom att den delades av för små rum i rad.

1967 byggdes den nordöstra delen av administrationsbyggnaden (5117) om till thoraxpoliklinik m m. Hiss installerades och planlösningen justerades i källaren och bottenvåningen.

1994 iordningställdes byggnad 5129 till utvecklingslab. Planlösningen justerades i källarvåningen och i bottenvåningen. I samband med detta byggdes även lanterninerna om.

1997 grundförstärktes administrationsbyggnaden (5117).

1998 byggdes källarplanet i administrationsbyggnaden (5117) och byggnad 5128 om till forskningslab.

Källor: Bygglovshandlingar för Änggården 33:1

Arkitektur och byggnadsteknik

Axel Kumlien

Axel Frithiof Kumlien föddes 10 april 1833 i Härlunda, Västergötland. Mellan 1850-53 utbildade han sig på Chalmers slöjdskola i Göteborg, tätt efterföljd av sin yngre bror Hjalmar som tog examen från samma utbildning 1856. Medan Hjalmar fortfarande gick i skolan praktiserade Axel vid Mölndals pappersbruk men så fort Hjalmar var klar reste bröderna tillsammans till Tyskland för att studera vidare på tekniska byggnadsskolor.

Axel & Hjalmar Kumlien. (Svenskt porträttgalleri, 1901)

1860 var bröderna färdiga med utbildningarna i Tyskland bosatte sig i Stockholm. Axel fick snart anställning vid statens järnvägars arkitektkontor med den meriterade Adolf Wilhelm Edelsvärd som föreståndare. Hjalmar arbetade även han en del för arkitektkontoret, men inte i lika stor omfattning som Axel. Axel engagerades direkt i arbetet med 1860-talets storproduktion av stationsbyggnader, under A W Edelsvärds namn.

Grand Hôtel, foto från 1901. (Stockholmskällan)

Under 1870-talet var de båda bröderna med och utformade både Stockholms och Göteborgs centralstation innan de 1872 startade ett gemensamt arkitektkontor. De kompletterade varandra i arbetet där Axel stod för de konstruktiva delarna och Hjalmar för de mer artistiska. Under 1870- och

80-talet blev bröderna jämte Helgo Zetterwall de mest anlitade arkitekterna i landet. Några av de byggnader som de ritade tillsammans i Stockholm under 1870-talet är Grand Hôtel (1874) och Jernkontorets hus (1875) med tydliga drag av fransk renässans samt det klassicistiska Nordstjärnans kontor- och hyreshus (1876). Bröderna Kumlien ritade även många villor och hyreshus i Stockholm.

Omkring 1880-talet hade fasadbeklädnad i form av puts med fokus på skuggverkan börjat spela ut sin roll och istället var det tegel och natursten i olika färger som skulle kontrastera varandra i fasaderna, vilket märks tydligt även i bröderna Kumliens verk. Axel var under 35 år (1874 - 1909) Serafimerordensgillets och medicinalstyrelsens arkitekt och kom därav att bli landets mest produktiva formgivare av sjukhusbyggnader. Hans signatur finns på ritningarna för sjukhuset i Gävle, Karlskrona, Örebro, Linköping, Eksjö, Östersund, Landskrona, Luleå och Visby, alla inom spannet 1887-1903. Tidens ideal var att uppföra sjukhus i så kallade paviljongsystem som motiverades med att frisk luft och sol motverkade infektioner, men mycket få sjukhus kom att byggas i rent paviljongutförande. Axel Kumlien stod för ritningarna till två av dessa; Malmös allmänna sjukhus, i samarbete med Malmös stadarkitekt Salomon Sörensen, (1894-96) och Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg (1896-1900). Axel stod även bakom ett flertal sinnessjukhus som uppfördes mellan 1880-1912, såsom S:t Lars i Lund, Marieberg i Kristinehamn och Säters sjukhus i Dalarna.

Malmös allmänna sjukhus, foto från 1914. (Stockholmskällan)

De båda bröderna producerade långt många fler byggnader än det urval som nämns ovan under sin livstid, men efter att deras gemensamma arkitektkontor upplöstes 1891 av ekonomiska orsaker drog sig Hjalmar alltmer tillbaka från rampljuset. 1897 gick han bort, 60 år gammal men Axel fortsatte sitt arbete ända fram till sin död 1913. Bröderna följdes åt genom livet och trots att Axel var den som tillskrevs flest byggnader och vann den största berömmelsen så bistod Hjalmar ofta sin bror i hans verk.

Källa: Svenskt Biografiskt Lexikon; band 21, s. 684.

Ernst Torulf

Ernst Torulf föddes 1872 utanför Falköping som son till disponent Johan Nilsson och Helga Maria Fagerström. Under studentåren tog han sig namnet Torulf, ett fornnordiskt namn med betydelsen Tors ulv eller Tors varg. Han utbildade sig till arkitekt mellan åren 1888-1896 på Chalmers tekniska läroanstalt och därefter på Konstakademins arkitekturavdelning i Stockholm. Efter utbildningen arbetade han på ritkontor i Eksjö och Skara samt var verksam i Stockholm i ett par år innan han etablerade sig i Göteborg 1903. Det första stora uppdraget fick han tillsammans med Eric Hahr då de vann första pris för sitt förslag till Göteborgs Högskola. Från 1906 drev Torulf arkitektverksamhet tillsammans med Ivar Tengbom. Under gemensamt namn ritade de stadshotellet i Piteå, rådhuset i Borås samt Trefaldighetskyrkan i Arvika. Från 1912 drev Ernst Torulf eget kontor i Göteborg som så småningom kom att bli stadens största.

Ernst Torulf. (Wikipedia)

Under sitt eget namn fick han flera större uppdrag i Göteborg, exempelvis Hvitfeldtska läroverket 1915, Naturhistoriska museet 1916 och Centralposthuset 1923. Utöver dessa ritade han hyreshus och privatbostäder i Göteborg. Han var också med i den grupp arkitekter som formgav Göteborgsutställningen 1923.

Utanför Göteborg formgav han ett flertal sparbanker. Den första var Skaraborgs läns sparbank i Skara 1902-1905. Sedan följde Sparbanken i Halmstad tillsammans med Tengbom 1912-1914 och under 1920-talet ritade Torulf Sparbanken i Ulricehamn, Falkenberg och Falköping.

Torulfs egen villa – Villa Torulf från 1918. (Lindholm Restaurering)

Torulf blev även arkitekt för flera stora vårdbyggnader i Göteborg, däribland vanföreanstaltens anläggning vid Sahlgrenska sjukhuset med byggnader från 1912 respektive 1928. Han ritade även Renströmska sanatoriet i Kålltorp som invigdes 1913, även detta en byggnad i nationalromantisk stil med fasader i rött tegel lika den första vanföreanstalten. Torulf upprättade även ritningarna för Caroline Wijks sjuksköterskehem 1916.

1930 ritade Torulf en utbyggnad av den medicinska polikliniken på Sahlgrenska sjukhuset, samt en förbindelsegång till det intilliggande tuberkulossjukhuset. 1936 ritade Torulf även den nya ögon- och öronpolikliniken vid Sahlgrenska vid sjukhusets dåvarande huvudentré. Detta blev Ernst Torulfs sista byggnad och han dog den 30 november samma år, 64 år gammal.

Renströmska sanatoriet från 1913. (Göteborgs Stadsmuseum)

Centralposthuset från 1925. (Göteborgs Stadsmuseum)

Källor: Arkitektregistret Arkitekturmuseum, Linde Bjur, Gunilla & Engström, Krister, *Arkitekter och fasader Göteborg 1850-1920* (2013), Hjertberg, Per, *Från "Bracka" till Posthus* (1992).

Material och byggnadsteknik under slutet av 1800-talet

Byggnadstekniken under slutet av 1800-talet skiljer sig mycket från dagens byggande, men den skiljer sig också från äldre byggnadsteknik. Under 1850-talet började erfarenhetsbyggandet att ersättas med ingenjörsvetenskapens teoretiska beräkningar. Ingenjörernas beräkningar på konstruktion och laster möjliggjorde exempelvis större spännvidder och minskade onödiga materialvolymer.

Det sena 1800-talet präglades av innovationer och industrialisering samtidigt som själva hantverket och den fysiska byggnadsprocessen förändrades mycket lite. Exempelvis började vatten och avlopp installeras i byggnader redan under 1860-talet och elektricitet samt telefonnät kom runt sekelskiftet 1900, medan hantverkarnas tekniker och verktyg i de många fall var oförändrade sedan medeltiden.

Natursten och betong

Huggen sten eller grråsten var under många århundraden den huvudsakliga grundläggningen för byggnader även om de i övrigt uppfördes i tegel eller trä. Även under det sena 1800-talet murades grundmurar och byggnadssocklar av det beständiga materialet. Ett av tidens nya byggnadsmaterial, den oarmerade betongen, blev dock under 1890-talet allt vanligare främst vid grundläggning, men till viss del också som bjälklag. År 1900 nådde armeringstekniken Sverige och experimenterandet med betongen tog fart på allvar. Det tidiga betongbyggandet visar ett tydligt trevande efter normer och beräkningsmodeller genom valvkonstruktioner och kraftiga dimensioner. Allmänheten var dessutom väldigt skeptisk inför det nya materialet så till en början kläddes det ofta med exempelvis tegel, puts eller natursten.

Tegel

Det sena 1800-talets institutionsbyggande utgjordes i stor utsträckning av tegelarkitektur. Teglet till skillnad från betongen var allt annat än en nymodighet. De första svenska tegelbyggnaderna tillkom under 1100-talet och tegel fortsatte att användas som material för bärande konstruktioner ända in till 1900-talets mitt, då det började utkonkurreras av rena betongkonstruktioner.

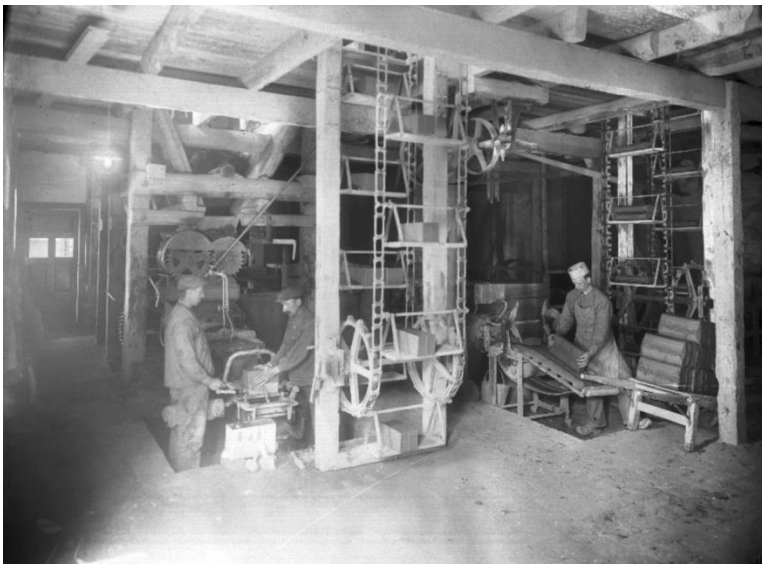

Tillverkning av maskinslaget tegel i Veberöds tegelfabrik 1919. (Kringla)

Länge tillverkades tegelstenar för hand men under mitten av 1800-talet började tegeltillverkningen, som så mycket annat, att industrialiseras. Tegel hade tidigare varit en exklusiv vara men eftersom det maskinslagna teglet kunde tillverkas snabbare blev materialet också billigare. Det nya teglet fick stort genomslag och användes flitigt som byggnadsmaterial under 1800-talets senare hälft och det tidiga 1900-talet. Förbländerteglet, speciellt framtaget som fasadtegel, togs fram i samband med att tillverkningen mekaniserades och blev en av 1880-90 talets mest typiska fasadmaterial. Karaktäristiskt för denna typ av tegel är att man tack vare

det maskinslagna teglet med exakta mått kunde börja mura med tunna fogar. Tidigare hade man enbart kunnat mura med breda fogar då man med dessa tog upp de stora måttvariationerna samt ojämnheterna i det handslagna teglet. Det maskinslagna måttexakta förbländerteglet utfört med koppförband var mycket vanligt i Göteborg på 1890-talet t o m 1910-talet

Förbländerteglet är ett håltegel som tillverkas med olika djup och används som fasadtegel i en fullmurskonstruktion. Genom att använda fasadtegel med olika djup kunde man skapa fasader med enbart koppförband. Fasadteglets varierande djup gör att man uppnår förband med bakmuren som består av vanligt, massivt murtegel. Sahlgrenskas ursprungliga paviljonger är samtliga klädda med förbländertegel i koppförband.

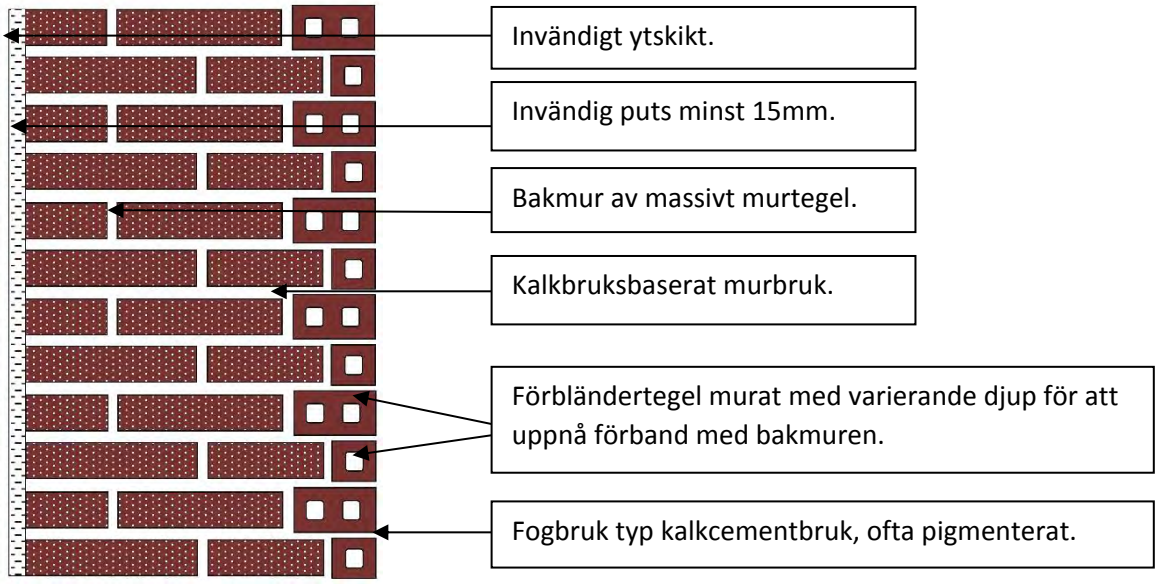

Principfigur som illustrerar ett massivt murverk med fasad av förbländertegel av den typ som finns i Per Dubbshuset.

Under 1910-talet uppstod en motreaktion till fabriks- och maskintillverkade material och produkter, och användandet av förbländertegel upphörde. De nationalromantiska strömningarna gav uttryck för en önskan om att återgå till traditionella uttryck och en vurm för hantverket växte fram. Fasaderna kläddes med handslaget tegel med breda fogar, vilket gav byggnaderna en mer rustik karaktär. En trend som till viss del höll i sig i ända in till mitten av 1900-talet.

Hantverkarna

Under det sena 1800-talet präglades hantverkarnas och byggarbetarnas vardag av fullt manuellt, fysiskt krävande arbete. Enligt murarfackföreningens kollektivavtal från 1899 varade arbetsdagen i 10 timmar och en arbetsvecka sträckte sig från måndag till lördag.

På ett bygge som Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg fanns flera grupper av arbetare representerade med olika arbetsuppgifter. Grovarbetare kallades den grupp som utgjordes av grävare, bergsprängare, grundläggare, tegelbärare och mursmäckor. Grävarna grävde med spadar ur grundläggningsgropen. Bergsprängarna borrade hål för sprängning med hjälp av borrstål och slägga, en höll i och vred borrstålet, två slog på det med slägga. Stenen fraktades sen bort med en liten vagn som gick på räls eller med en typ av skottkärra. Grundläggarna skötte uppläggningen av grundmuren. Stenar av varierande storlek skulle passas ihop av en så kallad ”stampslagare” som högg till stenarna med hjälp av spett och släggor.

Tegelbärarna och mursmäckorna arbetade med att förse murarna med arbetsmaterial. På ett bygge med trettio murare kunde det finnas omkring åtta bruksbärare och åtta tegelbärare. Mursmäckorna fyllde sina ämbar på marken och bar dem sedan med hjälp av ok upp till murarna, tegelbärarna bar sina tegelknippen på ryggen. Det var i stort sett uteslutande män som arbetade med byggande vid den här tiden men det var vanligt att kvinnor axlade rollen som mursmäckor.

Mursmäckor på operahusbygget i Stockholm på 1890-talet. (Stockholmskällan)

En annan stor grupp av byggnadsarbetare utgjordes av murarna. En fullfjädrad murarmästare hade fyra års utbildning som lärling i ryggen och kunde lägga i snitt 700 tegelstenar per dag. Murarna utförde förutom murningen av byggnadsstommen allt in- och utvändigt putsarbete. Till en början gjöt de även betonggrunden innan specialiserade betongbyggnadsfirmor etablerades.

Tegelbärare på operahusbygget i Stockholm på 1890-talet. (Stockholmskällan)

Utöver dessa grupper krävdes också en hel del specialarbetare som utförde tekniska installationer som VA, elektricitet och telefoni. Andra utförde dekorativa in- och utvändiga stenarbeten, smidesarbeten, plåtslageriarbeten, måleriarbeten, glasmästeriarbeten och träbetongarbeten.

Sammanfattningsvis präglas byggnadstekniken under det sena 1800-talet av viss industrialisering och nya material men i många avseenden förblev själva byggnadsprocessen oförändrad. Uppförandet av

byggnader utfördes genom stor hantverksskicklighet, med enkla verktyg och metoder som i många fall var oförändrade sedan medeltiden.

Källor: Ahlberg, Sven Olof (2012). Bevara betongen. Danielsson, Hilmer J. & Jacobsson, Mejse (1948). Byggnadssätt och byggnadskostnader i Stockholm 1883-1939. Helsingborgs stadslexikon, Tegelbruk. Lindgren, Jack & Moeschlin, Jan (1985). Tegel: tillverkning, konstruktion, gestaltning. NE. Törnqvist, Lars & A:son Palmqvist, Lena (red.) (1988). Svenskt bygge: teknikens förändringar och arbetets villkor vid dagens och gårdagens byggande.

Byggnadsbeskrivning och antikvarisk bedömning (5117)

Exteriör

Sammanfattning

Administrationsbyggnaden utgör huvudentré till den ursprungliga sjukhusanläggningen och är en symmetrisk byggnad i nyrenässansstil med markerad sockelvåning och en mittrisalit som annonserar entréns läge. Fasaden är uppförd i rött maskinslaget tegel med dekorativa inslag av svart tegel samt formtegel och har jämnt fördelade höga spröjsade fönster. Arkitekturen är representativ för tidens institutionsbyggnader.

Husets exteriör är väl bevarad och har endast genomgått mindre förändringar som byte av dörrar och anläggning av ramp. Det finns tecken på eftersatt underhåll och fasaden är delvis i sämre skick, framför allt mot sydväst. Exteriören är dock i allt väsentligt i originalutförande och har bevarade material och detaljer av hög kvalitet.

Original
Byggnadsvolym
Granitklädd sockel
Natursten i fasad
Tegelfasad
Portal med mönstermurning
Entréparti (ej dörrblad)
Fönster
Takfot
Takutformning
Stentrappa mot väster

Byggnadens exteriör är i allt väsentligt i originalutförande.

Beskrivning

Administrationsbyggnaden utgörs av en rektangulär byggnadskropp med två våningar, källare och inredd vindsvåning. Byggnaden har en centralt placerad huvudentré vilken annonseras genom en mittrisalit som skjuter ut ur fasadlivet. Denna del har ett våningsplan till och sticker upp ovan intilliggande takfot. På vardera gavel finns trapphus i tre våningar vars höjd ansluter till mittrisalitens takfot. Till tapphusen finns separata entréer som, i likhet med huvudentrén, vänder sig mot nordväst. Taket är valmat och i mitten finns en lanternin.

Fasaden är utförd i nyrenässansstil och karakteriseras av en tydlig markering av våningsplanen och en fasadkomposition som bygger på en stegring från sockel till takfot. Bottenvåningen markeras som det huvudsakliga våningsplanet genom portalen, de höga fönstren och de svarta tegelbanden som antyder en rusticering, och avslutas med en gördelgesims mot den övre våningen. Det övre våningsplanet har lägre fönster och vindsvåningen i sin tur har små fönster placerade i grupper om tre. Fönstren är jämnt fördelade över fasaden och hela fasadkompositionen är strikt symmetrisk.

Sockeln är klädd med granit och fasaden är uppförd i rött maskinslaget tegel murat med tunna fogar. Det finns dekorativa inslag av svart tegel och av formtegel i portalen, gesimser och takfot. Det finns

band av kalksten i fasaden och solbänkar i kalksten. De höga spröjsade fönstren är av trä och målade med oljefärg i en brunröd kulör. Taket är klätt med skivtäckt zinkplåt.

Huvudfasad och gavelfasad mot väster. Mittrisaliten skjuter ut från fasadlivet och bryter upp den långsträckta fasaden.

Huvudfasad och gavelfasad mot norr.

I anslutning till huvudentrén är stegringen i fasaden särskilt märkbar genom markeringen av våningsplanens betydelse i höjd och i fönstrens storlek.

Huvudentrén med omfattning i formtegel och pardörr med överljus i trä – original. Dörrbladen är utbytta.

Minnessten från Oscar II:s besök vid invigningen av Sahlgrenska sjukhuset 1899.

Minnessten från jubileumsåret 1999 och Carl XVI Gustaf:s besök.

Sockeln är klädd med granit – original.

Trappa i granit mot sydvästra trapphuset – original.

Ljusbrunn från 1925 då källaren byggdes om och krävde mer dagsljus.

Förbländertegel murat i koppförband med smala fogar. Svarta band av tegel efterliknar rusticering som tidigare utförts i sten eller puts.

Detalj av tegel och kalksten. Teglet har en jämn yta och exakta mått. Stenen har en bearbetad tandhuggen yta.

Ovan fönstren finns murade stickbågevalv i rött och svart tegel. Under takfoten syns en fris med mönster av svart tegel.

Merparten av fönstren är treluftsfönster med spröjs. Fönstren är utåtgående och okopplade – original.

Takfot murad med formtegel.

Gördelgesimsen i fasaden är murad med formtegel.

Formtegel och medaljong i tegel vid portalen.

Byggnadsvolymernas förskjutningar tillsammans med den höga detaljeringen skapar ett skuggspel och en djupverkan i fasaden.

Fasaden är i originalutförande överlag, men det finns exempel på utbytta och kompletterade delar.

Ramp i belagd med gatsten vid det nordöstra trapphuset.

Pardörr med spårade dörrblad som skall påminna om spegeldörrar.

Interiör

Sammanfattning

Byggnadens interiör är delvis väl bevarad. Entréhallen, vestibulen, korridoren samt Per Dubbsalen liksom samtliga trapphus är till övervägande del i originalutförande.

Ursprunglig planlösning finns till stora delar bevarad men interiören uppvisar även avsnitt med förändrad rumsindelning, bland annat på plan 1.

Ursprungliga material och detaljer finns i hög grad bevarade. I nyare rum och i anslutning till kompletterade väggar finns senare detaljer, vissa utförda för att efterlikna originalsnickerier.

Sammantaget har interiören en delvis bevarad planlösning. Slittåliga och högkvalitativa material i entréer och trapphus är överlag intakta och interiörens karaktär är fortfarande i hög grad präglad av originalutförandet i planlösning, rumsvolymer och i detaljer.

Rum 00.015, entréhall.

Trapphus

Inledning

Trapphusen är placerade vid kortsidorna och nås via separata entréer samt från intilliggande f d väntsalar. Trapphusen sträcker sig från källare till vindsvåning, plan 99-02. Trapphusen utgörs av delvis självständiga byggnadskroppar som skjuter ut från fasadlivet och avslutas ovan den intilliggande takfoten. Fönster mot tre håll förser trapphusen med dagsljus. Mellan våningsplanen finns två raka trapplopp och ett vilplan.

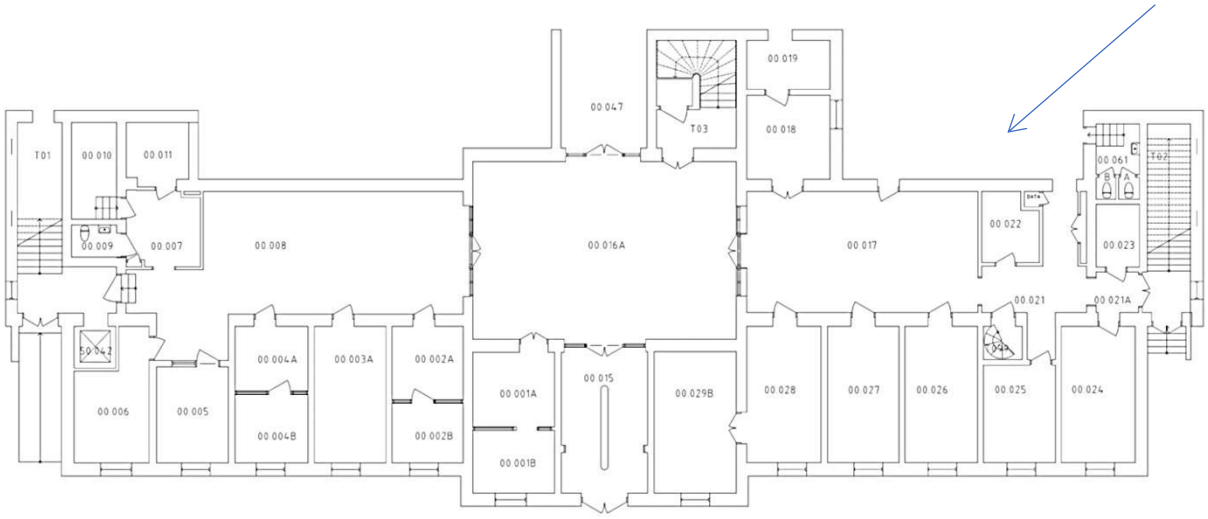

Plan 00 kompletterad med norrpil. Relationshandling 2009.

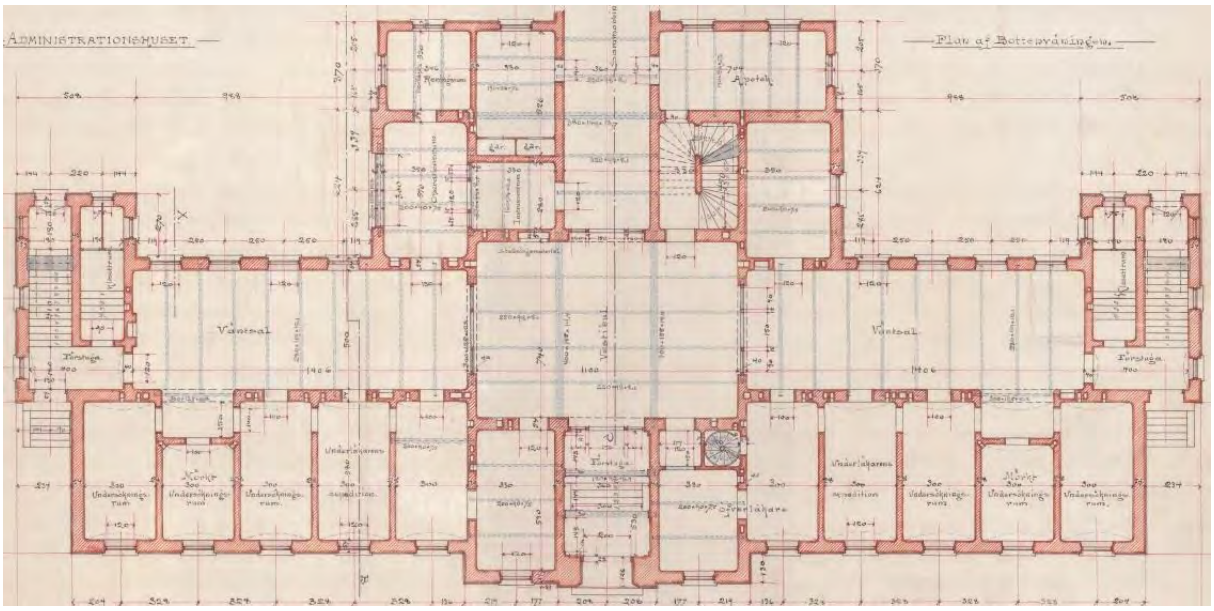
ADMINISTRATIONSHUSET
Plan af Bottenvåningen.
Apotek
Vestibul
Vestibul
Vestibul
Vestibul
Trappa
Trappa
Trappa
Trappa
Undersökningsrum
Undersökningsrum
Undersökningsrum

Trapphus T01

Trapphuset skjuter ut från fasadlivet i byggnadens södra hörn. Trapphuset har fönster åt tre håll. Mellan våningsplanen finns två raka trapplopp och ett vilplan.

Trapphuset är original och har bevarade material och detaljer av hög kvalitet.

Det nordöstra trapphuset.

<u>Original/äldre</u>
Rumsindelning
Keramikgolv
Profilerad sockel i trä
Trapplopp i terrazzo
Handledare i trä
Svarvat räcke
Slätputsade väggar
Slätputsat tak
Dörrar
Fönster

Trappa i terrazzo, handledare i trä med svarvad knopp, putsade väggar och tak. Samtliga delar är original. Bröstning målad med kalkstensimiterande måleri är utförd i senare tid.

I trapphuset finns en senare installerad hiss. Keramikgolv, sockel, väggar, tak och fönster är original.

Keramikgolv, trappa, handledare, pardörr, fönster, väggar och tak är original.

Trapphus T02

Trapphuset skjuter ut från fasadlivet i byggnadens södra hörn. Trapphuset har fönster åt tre håll. Mellan våningsplanen finns två raka trapplopp och ett vilplan.

Trapphuset är original och har bevarade material och detaljer av hög kvalitet.

Det sydvästra trapphuset.

<u>Original/äldre</u>
Rumsindelning
Keramikgolv
Profilerad sockel i trä
Trapplopp i terrazzo
Handledare i trä
Svarvat räcke
Slätputsade väggar
Slätputsat tak
Dörrar
Fönster

Trappa i terrazzo, handledare i trä med svarvad knopp, putsade väggar och tak. Samtliga delar är original. Bröstning målad med kalkstensimiterande måleri är utförd i senare tid.

Keramikgolv, sockel och pardörr – original.

Vilplan på översta våningen. Keramikgolv, trappa, räcke, handledare, fönster, väggar och tak är original.

Trapphus T03

Trapphuset är beläget i anslutning till vestibulen och har fönster åt sydöst. Mellan våningsplanen finns två raka trapplopp och ett vilplan.

Trapphuset är original och har bevarade material och detaljer av hög kvalitet.

Trapphuset i anslutning till vestibulen

<u>Original/äldre</u>
Rumsindelning
Keramikgolv
Profilerad sockel i trä
Trapplopp i terrazzo
Handledare i trä
Svarvat räcke
Slätputsade väggar
Slätputsat tak
Dörrar
Fönster

Trappa i terrazzo, handledare i trä med svarvad knopp, putsade väggar och tak. Samtliga delar är original. Bröstning målad med kalkstensimiterande måleri är utförd i senare tid.

Keramikgolv, sockel och pardörr – original.

Vilplan på översta våningen. Keramikgolv, trappa, räcke, handledare, fönster, väggar och tak är original.

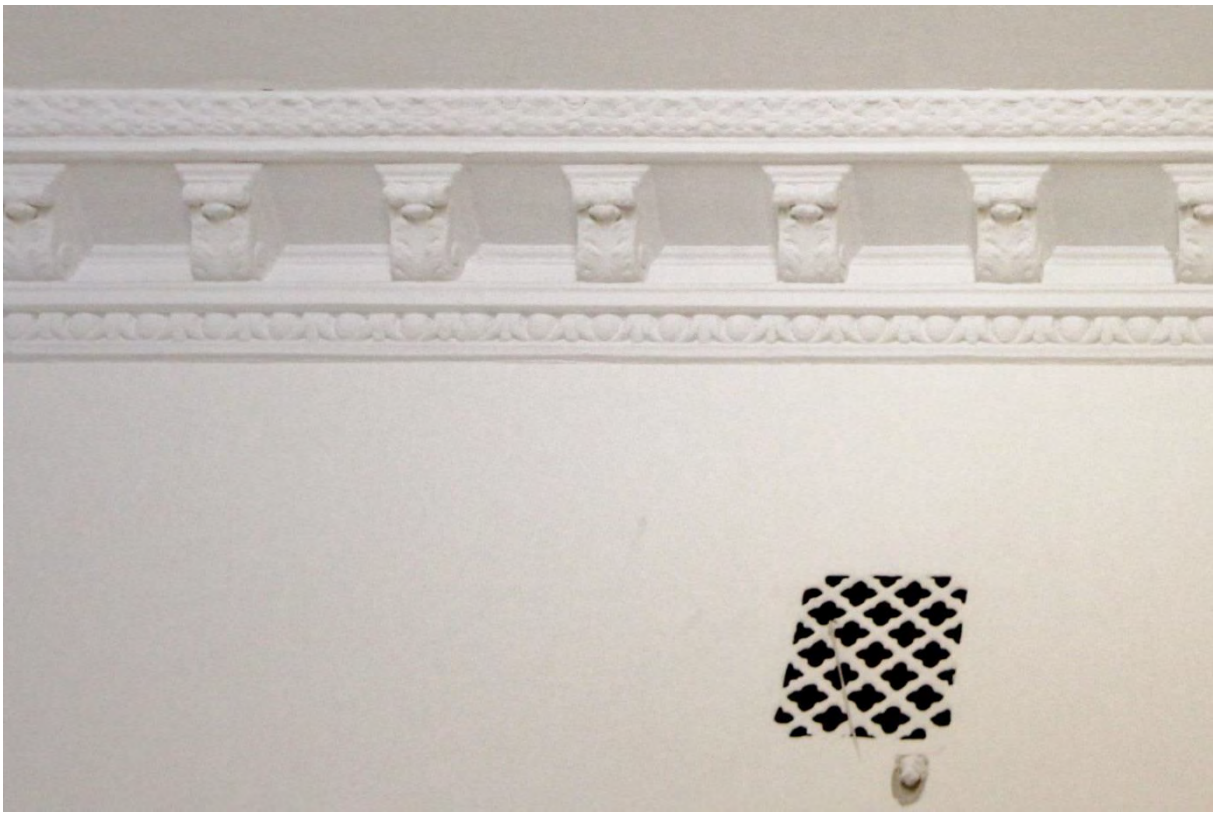

Detalj av stuckatur och ventilgaller tillhörande varmluftssystem – original.

Keramikgolv, sockel, foder och dörr – original.

Plan 99

Inledning

Källarplanet nås genom de två sidotrapphusen och via byggnad 5128. Planet är sammankopplat med en kulvert som löper vidare in i sjukhusanläggningen och över till byggnad 5101-5102-5185. Väster om kulverten finns mindre kontor och mötesrum samt personalrum. På andra sidan kulverten finns teknikutrymmen.

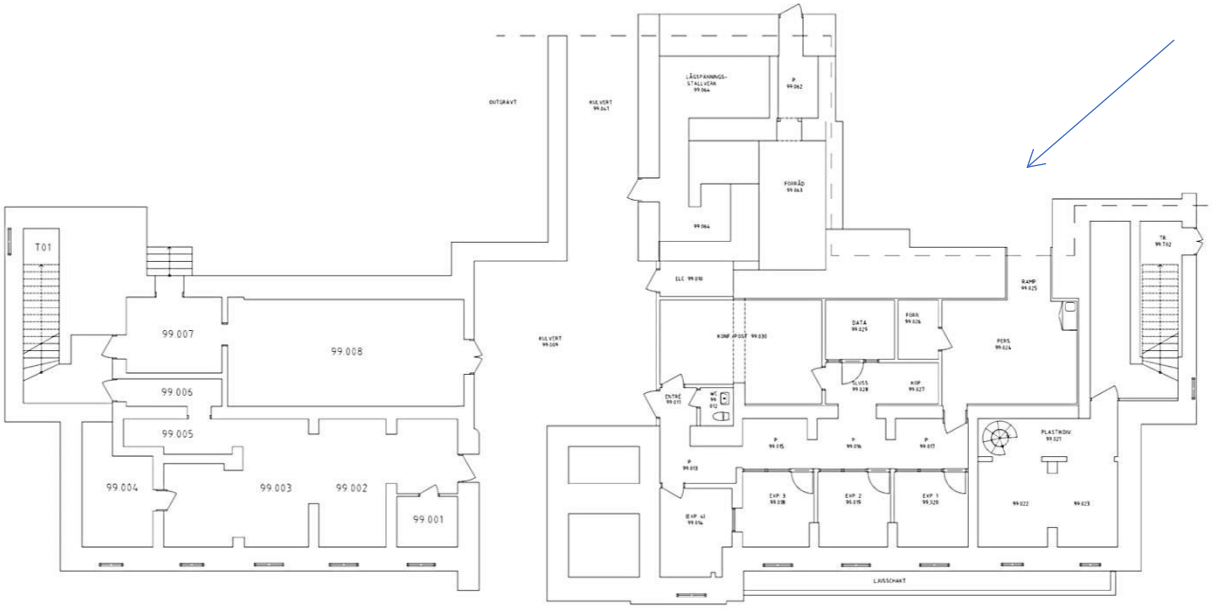

Plan 99 kompletterad med norrpil. Relationshandling 2009.

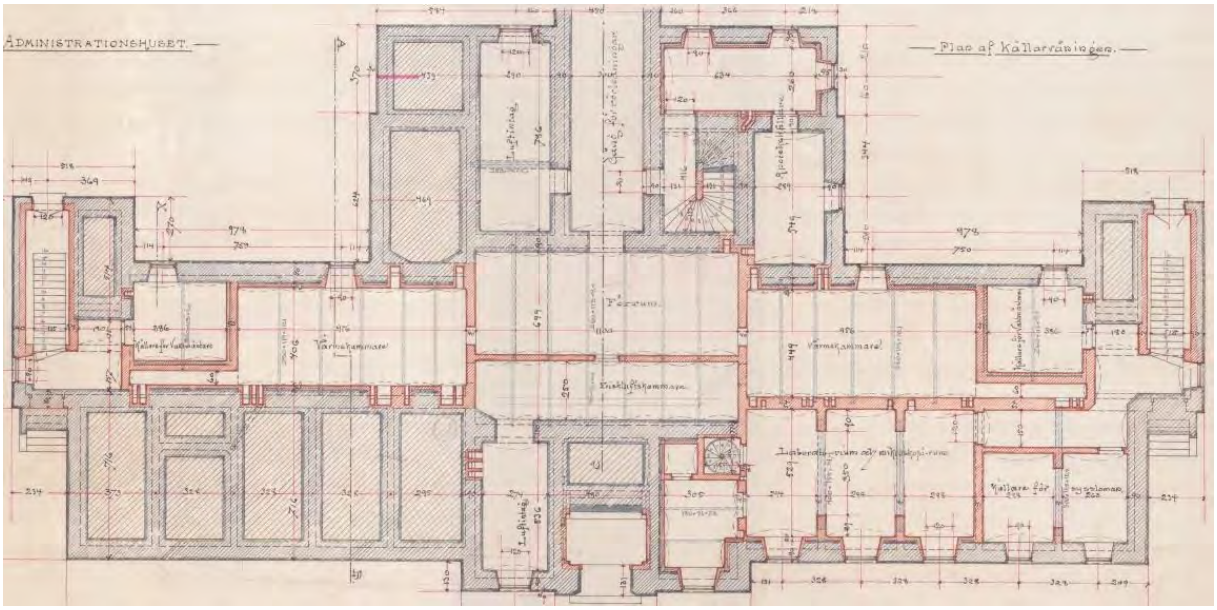

Ursprunglig planlösning 1896.

1925 inreddes arkiv i rummen utmed huvudfasaden. 1937 byggdes en kulvert från 5117 till dåvarande ögon- och öronkliniken. 1967 installerades hiss i trapphuset mot nordväst och

planlösningen justerades i anslutning till denna. 1997 genomfördes grundförstärkning och året därpå byggdes västra delen av källarplanet om till forskningslab

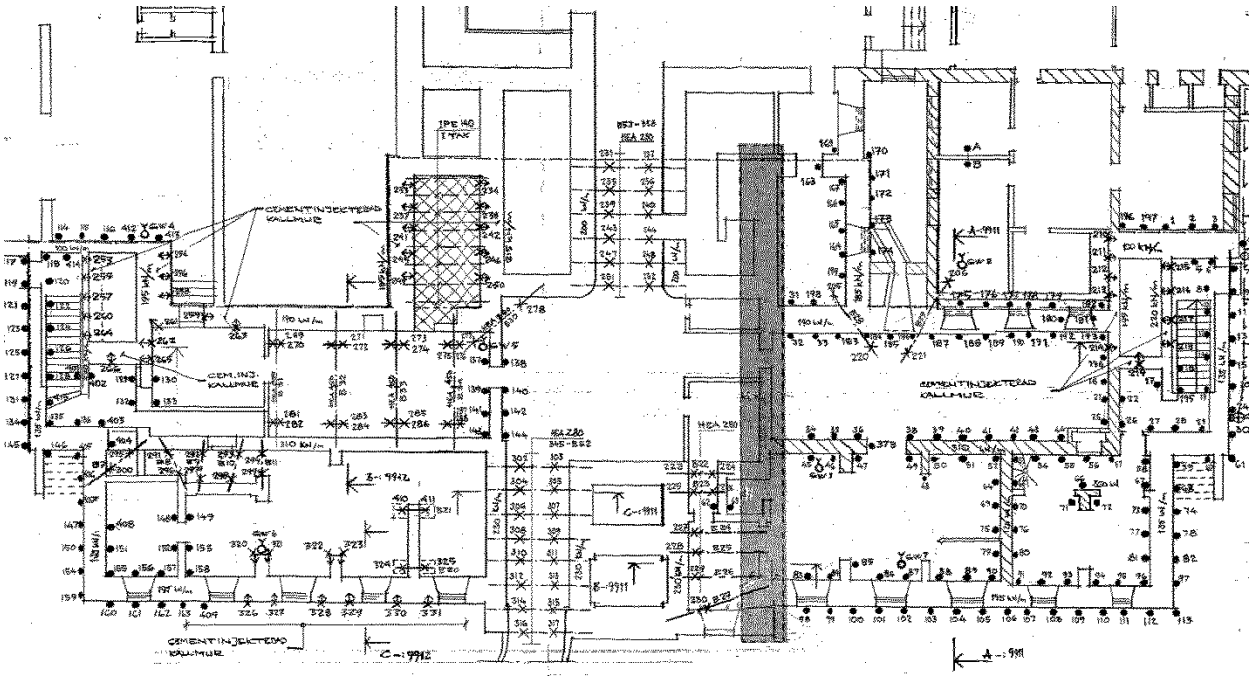

Pålplan för grundförstärkning av byggnad 5117. Ritning från 1996.

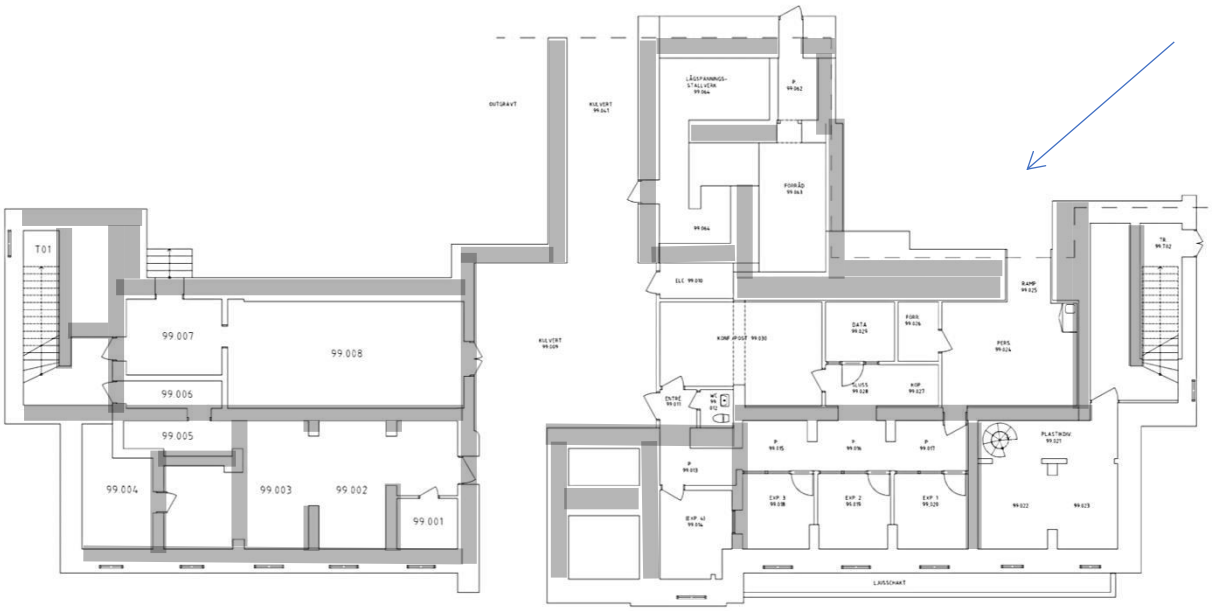

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Kulvert och teknikutrymmen 99.001-99.009

Rum 99.001-99.009 byggdes ursprungligen som värmekammare och ospecificerade källarutrymmen samt kulvert för rörledningar.

1925 inreddes arkiv i rummen utmed huvudfasaden.

Rumsindelningen består idag av de bärande väggarna från den ursprungliga planlösningen och senare förändringar. Det finns enstaka bevarade detaljer.

Original/äldre
Bärande putsade väggar
Putsade tak
Fönster

Rum 99.002-03. Teknikutrymme med äldre rumsindelning.

Rum 99.002. Äldre fönster i yttervägg.

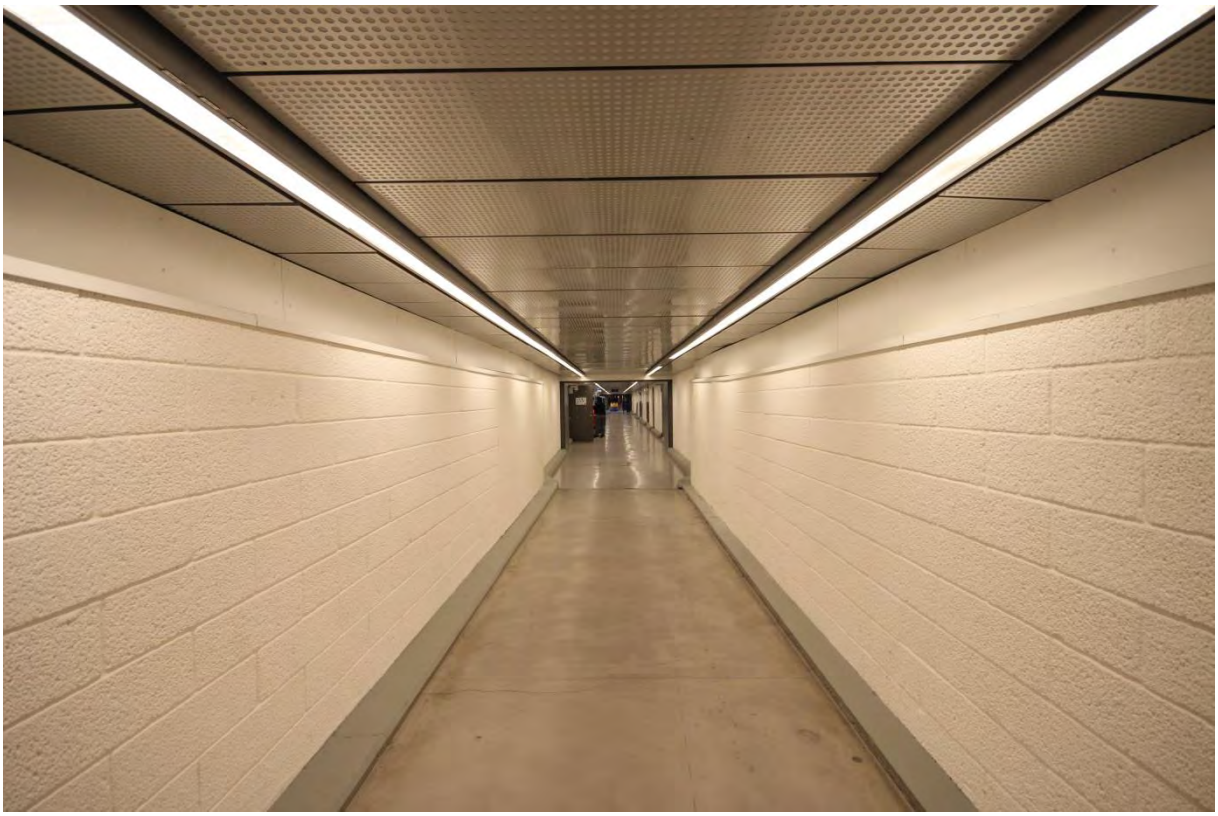

Rum 99.009. Kulvert mot centralkomplexet.

Rum 99.011-99.030

Rum 99.015-99.02 byggdes ursprungligen som laboratorium och mikroskopirum . Avdelningen utgjordes av tre sammanhängande rum med avväxlade väggar emellan. Övriga delar användes som källarutrymme samt värmekammare.

1925 inreddes arkiv i rummen utmed huvudfasaden. 1998 inreddes forskningslab.

Rumsindelningen består idag av de bärande väggarna från den ursprungliga planlösningen och senare förändringar. Det finns enstaka bevarade detaljer.

Original/äldre
Bärande putsade väggar
Fönster

Rum 99.015-17. Rum som delats av till korridor. Senare rumsindelning och detaljer.

Rum 99.020. Avdelat mindre rum. Senare rumsindelning och detaljer utom fönstret som är äldre.

Rum 99.024. Personalrum. Senare rumsindelning och detaljer.

Plan 00
(Bottenvåning)

Inledning

Bottenvåningen nås från den centralt placerade huvudentrén som leder in till en stor vestibul via en entréhall. Från vestibulen nås ett trapphus och den korridor som löper genom hela sjukhusanläggningen. På var sida om vestibulen ligger två större rum, ursprungligen väntrum, vilka leder vidare till kontor med fönster mot nordväst. Från de f d väntrummen nås även sidotrapphusen och mindre rum för wc etc i anslutning till dessa.

Plan 00 kompletterad med norrpil. Relationshandling 2009.

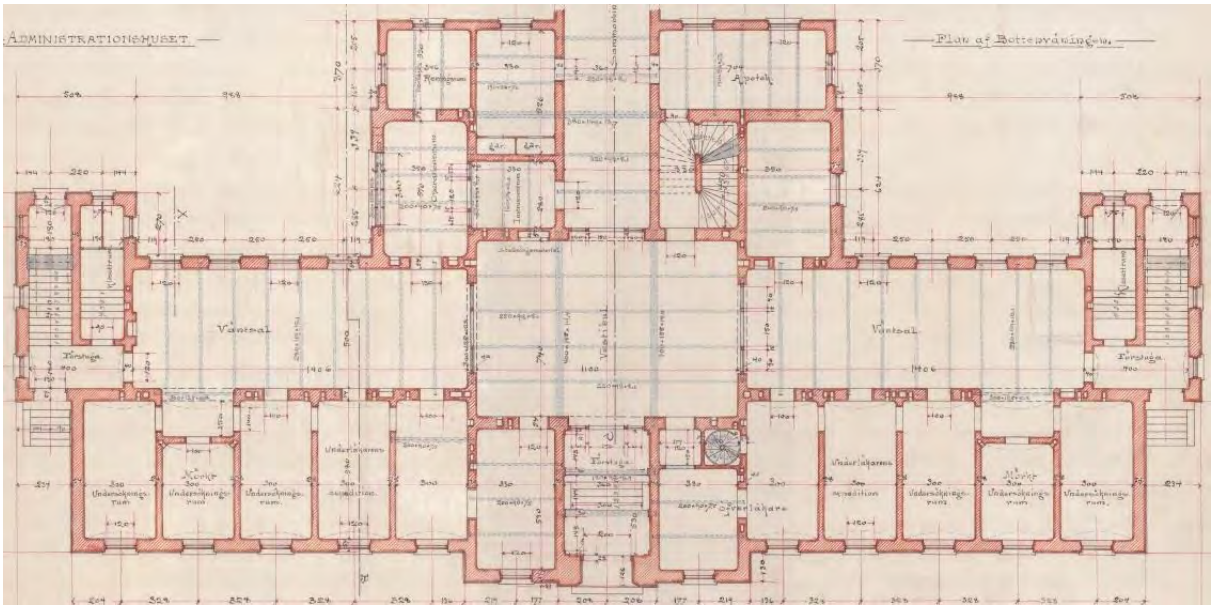

Ursprunglig planlösning 1896. (Region- och stadsarkivet)

1967 byggdes den nordöstra delen av administrationsbyggnaden om till thoraxpoliklinik m m. Hiss installerades och planlösningen justerades i källaren och bottenvåningen.

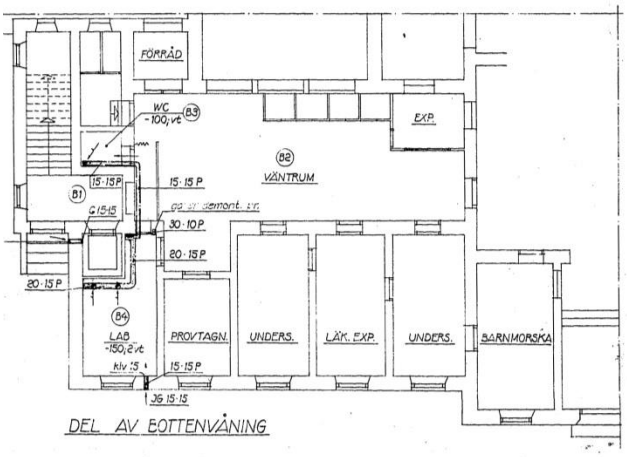

Förändringsritning från 1967.

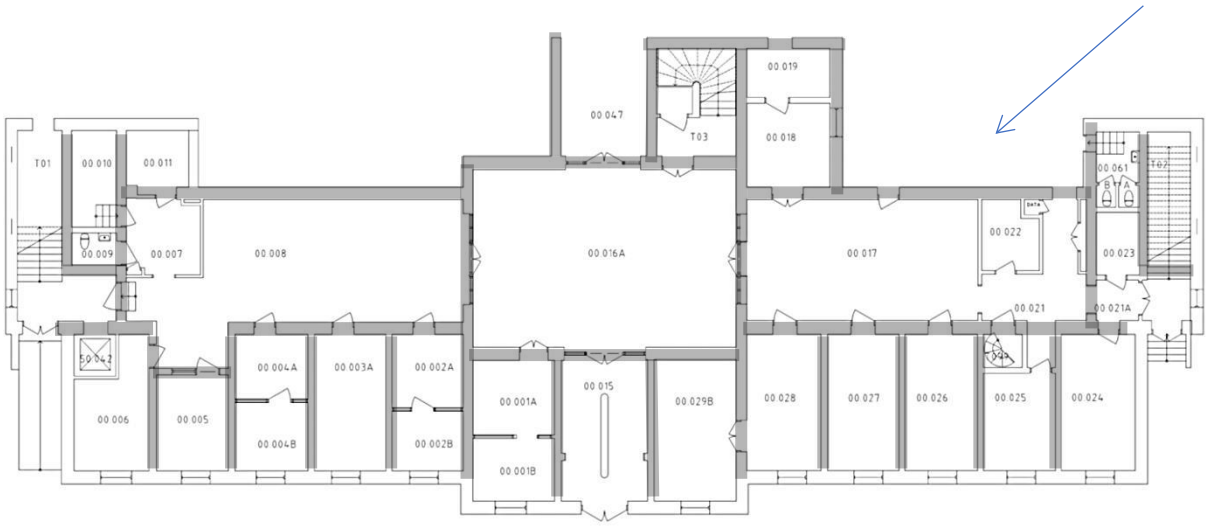

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade. Samtliga ytterväggar är original.

Entréhall, vestibul och korridor 00.015-00.016A och 00.047

Rummen utgörs av ett vindfång och en smal entréhall som leder in till en vestibul och vidare till den centrala korridor som löper genom sjukhusanläggningen.

Rummen har originalplanlösning och till stora delar bevarade ursprungliga material och detaljer av hög kvalitet.

Plan 00. Originalväggar är gråmarkerade.

<u>Original/äldre</u>
Rumsindelning
Ådringsmålad bröstning
Marmorerade pilastrar
Marmortavlor
Putsade väggar
Putsat tak och takbalkar
Stuckatur
Dörrpartier

Rum 00.015. Entréhall mot vestibul. Pardörrar mot vestibul, bröstningspanel, marmorerade pilastrar, marmortavlor och tak är original. Ramp, golv och handledare är senare kompletteringar.

Rum 00.015. Vy mot entrédörr – original.

Rum 00.015. Detalj, bröstningspanel och marmortavlor med lista över donatorer från 1770-talet till 1930-talet.

Rum 00.015. Detalj, marmortavlor, marmorerade pilastrar samt stucklist, putsat tak och balkar – original.

Rum 00.015. Bröstningspanel, dörrpartier, väggar och tak är original.

Rum 00.015. Bröstningspanel, pardörr med överstycke, väggar och ventilgaller är original.

Rum 00.047. Vy mot vestibulen. Korridorens rumsindelning är original. Väggar och tak samt dörrarna till höger i bild är original.

Rum 00.017-00.029B

Rum 00.017-00.029B byggdes ursprungligen som medicinsk poliklinik. Där fanns rum för överläkare och underläkare med expedition samt tre undersökningsrum. Samtliga rum nåddes från väntsalen och från denna nåddes även klosetterna och sidotrapphuset i anslutning till dessa.

Plan 00. Originalväggar är gråmarkerade.

1930 byggdes polikliniken ut på baksidan och väntsalens fönster sattes igen. Därefter har planlösningen justerats, väntsalen har förminskats och rum 018-019 delats i två mindre rum.

Rummen har till övervägande del originalplanlösning och till en större andel bevarade material och detaljer av hög kvalitet.

Original/äldre
Rumsindelning (utom rum 018-19 och 021-022)
Trägolv i furu
Sockel i trä
Putsade väggar
Putsat tak
Dörrar
Dörrfoder
Fönster
Panelklädd fönstersmyg
Ventilgaller

Rum 00.017, f d väntsal. Golv, socklar, dörrparti, pardörr och enkeldörr i väggen till höger i bild samt tak är original.

Rum 00.017. Originaldörrparti med senare utförd ådringsmålning. Även golvet är original, men avslipat och lackat.

Rum 00.017 med originalpardörr. Ovan dörren syns ett galler från den ursprungliga varmluftsanläggningen.

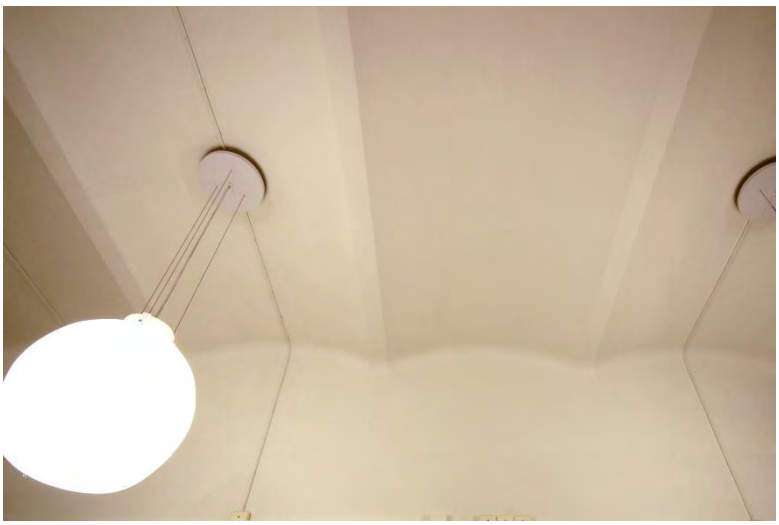

Rum 00.017. Putsat tak, valvkappor på I-balk – original.

Rum 00.017. Rundad sockel, slätt foder, dörr och ventilgaller – original.

Rum 00.018. Äldre sockel och foder, tak, fönster och fönsterbänk är original.

Rum 00.024. Rumsindelning, golv, sockel, tak, fönster och fönsterbänk är original.

Rum 00.027. Rumsindelning, golv, sockel, tak, fönster och fönsterbänk är original.

Rum 00.029B. Rumsindelning, golv, sockel, dörrar, tak, fönster och fönsterbänk är original.
Pardörren i fonden leder direkt till vestibulen.

Rum 00.001A-00.011

Rum 00.001A-00.011 byggdes ursprungligen som kirurgisk poliklinik. Där fanns rum för överläkare och underläkare med expedition samt tre undersökningsrum. Samtliga rum nåddes från väntsalen och från denna nåddes även klosetterna och sidotrapphuset i anslutning till dessa.

Plan 00. Originalväggar är gråmarkerade.

1926 byggdes polikliniken ut på baksidan och väntsalens fönster sattes igen. Rum 00.011 tillhör egentligen denna tillbyggnad. 1967 byggdes avdelningen om till thoraxpoliklinik m m. Hiss installerades och planlösningen justerades.

Rummen har till övervägande del originalplanlösning och delvis bevarade material och detaljer.

Original/äldre
Rumsindelning
Sockel i trä
Putsade väggar
Putsat tak
Dörrar
Dörrfoder
Fönster
Ventilgaller

Rum 00.008, f d väntsal. Väggar, tak och ventilgaller är original.

Rum 00.008. Originaldörrparti med senare utförd ådringsmålning utifrån originalmåleri.

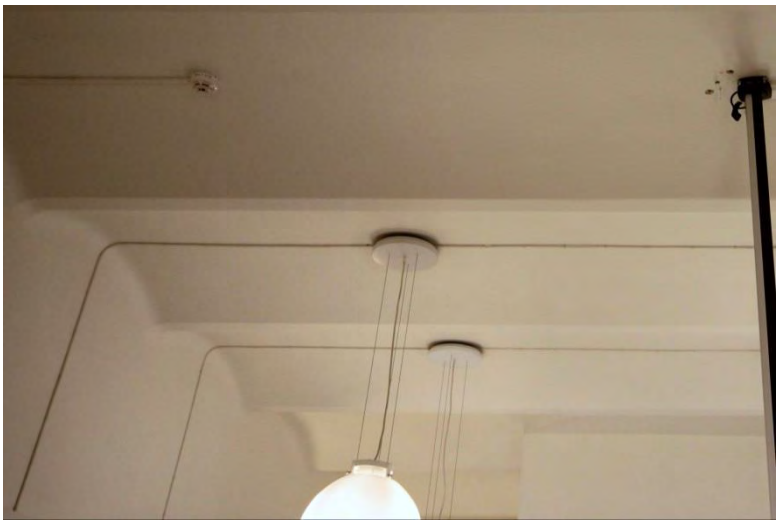

Rum 00.008. Putsat tak, valvkappor på I-balk – original.

Rum 00.008. Valv mot öppet förrum – original.

Rum 00.002A. Originalrum som är avdelat med ett glasparti. Väggar, fönster, fönsterbänk och tak är original.

Rum 00.003A. Originalrum. Väggar, tak, fönster och fönsterbänk är original.

Plan 01
(Våning 1 tr)

Inledning

Plan 01 nås från trapphuset i anslutning till vestibulen eller från de två sidotrapphusen. Från det förstnämnda trapphuset nås den stora samlingssalen och rummen i anslutning till denna, samt kontorsavdelningen i den sydvästra delen av byggnaden. Denna del nås även från det sydvästra trapphuset, T02. Det motstående trapphuset, T01, leder till kontorsavdelningen i den nordöstra delen av byggnaden.

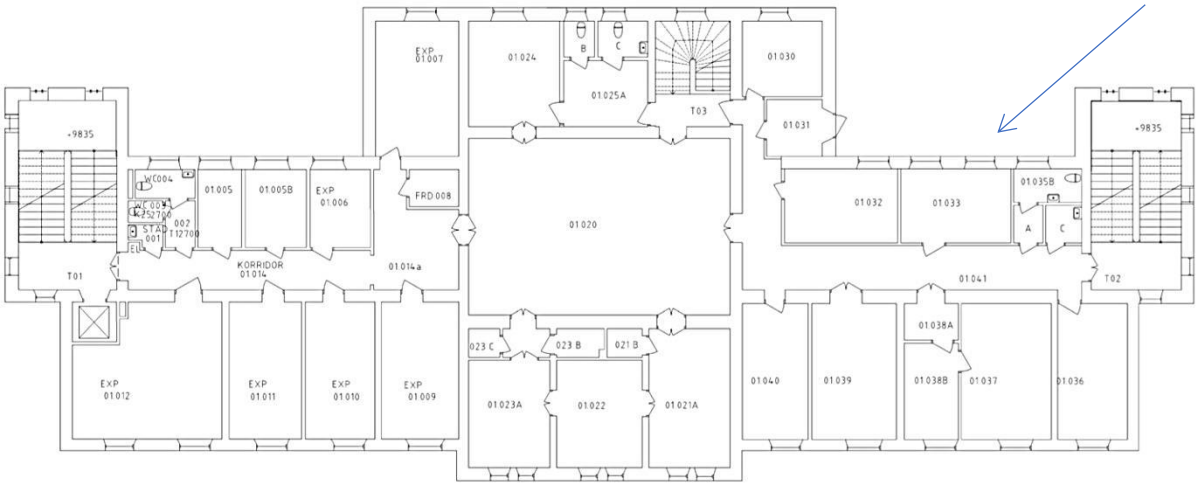

Plan 01 kompletterad med norrpil. Relationshandling 2009.

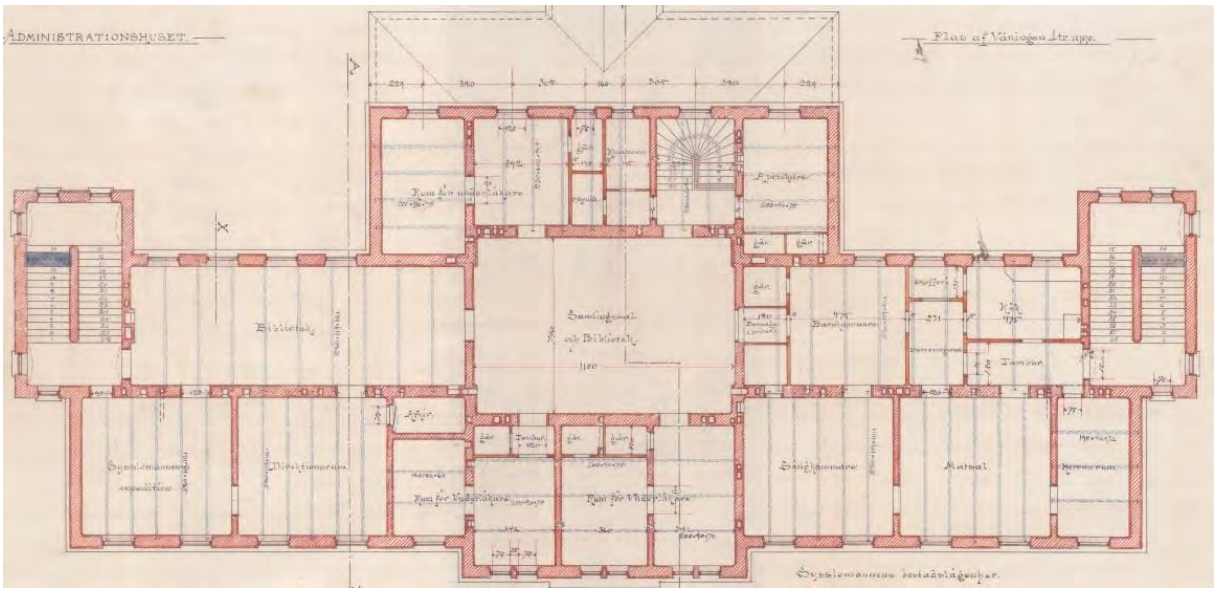

Ursprunglig planlösning 1896. (Region- och stadsarkivet)

1942 byggdes den sydvästra delen av våningsplanet om. De rum som varit lägenhet för sysslomannen och bostad för apotekaren delades i en korridor med kontor på vardera sida. 1962 byggdes den avdelning som ursprungligen innehöll bibliotek, expedition och direktion om till läkar- och barnpsykologmottagning. 1967 installerades hiss.

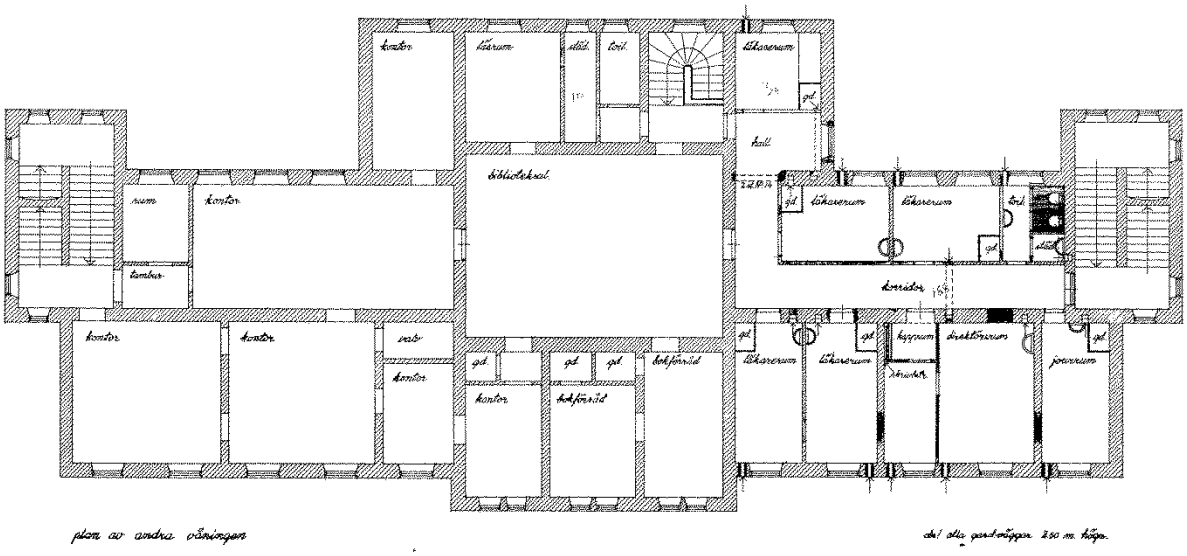

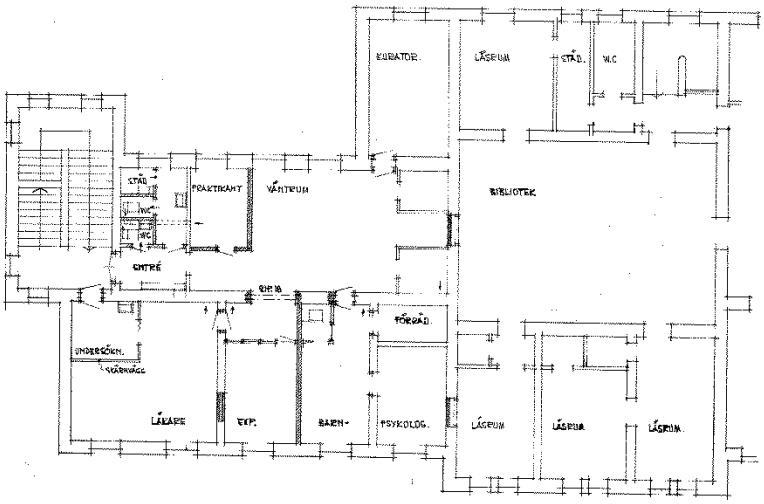

Ovan: Ombyggnad av lägenhet till kontorsavdelning.

Till vänster: Förändringsritning från 1962, ombyggnad till läkar- och barnpsykologmottagning.

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Per Dubbssalen med intilliggande rum 01.020-01.040

Rumsavsnittet utgörs av en centralt placerad samlingssal med dubbel takhöjd och ett takfönster. I anslutning till detta finns tre sällskapsrum i fil med fönster mot huvudfasaden. På andra sidan salen finns kök och wc-avdelning.

Plan 01. Originalväggar är gråmarkerade.

Rummen har originalplanlösning och till stora delar bevarade ursprungliga material och detaljer av hög kvalitet.

Original/äldre
Rumsindelning
Parkettgolv
Brädgolv
Paneler
Putsade väggar
Pardörrar med överstycken och foder
Enkeldörrar
Dekorlister
Takfönster samt stuckatur i tak
Minnestavlor
Takkronor i samlingssalen

Rum 01.020. Samlingssal med takfönster. Parkett, paneler, pardörrar, stucklister, takfönster och stuckatur är original. Salen renoverades och iordningssträlldes 1982 med hjälp av donationer.

Rum 01.020. Takfönster, stuckatur och takkronor är original. Minnestavlorna över överläkare och -kirurger verksamma på sjukhuset har kompletterats fram till 1940-talet.

Rum 01.020. Parkett i furu, panel, pardörr med överstycken samt dekorlist på väggen är original.

Rum 01.020. Stadens vapen flankerat av två dekorativa konsoler ovan ett antal minnestavlor.

Per Dubbssalen har fungerat som minnessal över Sahlgrenska sjukhuset.

Donatorer som bidragit till renovering av salen.

Rum 01.021A. Originalrum med bevarade golv, snickerier och stuckatur samt fönster, fönsterbänk och panelklädd fönsternisch. Dessa rum var ursprungligen bostadsrum för underläkare.

Rum 01.021A. Vy mot intilliggande rum. Den närmaste pardörren är original medan nästa dörr möjligen är flyttad.

Rum 01.022. Detalj av stuckatur med blommotiv – original.

Rum 01.023A. Detalj av stuckatur med tandsnittsdekor – original.

Rum 01.024. Originalrum med bevarad stuckatur, fönster, fönsterbänk och panelklädd fönsternisch. Rummet var ursprungligen ett av två i en bostad för underläkare.

Rum 01.001-01.007, 01.009-01.012, 01.014-01.014a

Rum 01.007 samt 01.009 var ursprungligen del av bostadsrum för underläkare medan korridoren och övriga rum mot sydost utgjordes av ett större rum avsett för bibliotek. Intill biblioteket fanns sysslomannens expedition liksom direktionsrum och arkiv.

Plan 01. Originalväggar är gråmarkerade.

1962 byggdes den avdelning som ursprungligen innehöll bibliotek, expedition och direktion om till läkar- och barnpsykologmottagning. Förändringarna innebar bland annat att direktionsrummet delades av samt att en dörr togs upp till det tidigare bostadsrummet. Även det före detta biblioteket inreddes med mindre rumsbildningar, bland annat avsedda för WC-utrymmen och väntrum. 1967 inreddes hiss. Därefter har rum 01.005B och 01.006 tillkommit.

Rumsindelningen består idag av de bärande väggarna från den ursprungliga planlösningen och från förändringarna från 1962 och senare. Rum 01.007 har ursprunglig rumsindelning. Rummen har enstaka bevarade detaljer som är äldre eller original. Originaldetaljer har kompletterats med nya snickerier lika original.

Original/äldre
Rum 01.007
Fönster
Ventilgaller

Rum 01.014. Korridorsbildning från 1962 och senare. Snickerierna är kompletterade lika original.

Rum 01.014a. Del av korridor med rumsindelning från 1962 och senare. Snickerierna är kompletterade lika original.

Rum 01.012. Del av f d expedition för sysslomannen. Till höger i bild det senare tillkomna utrymmet för hiss. Fönster, panelklädda fönsternischer och fönsterbänkar i original – övriga snickerier kompletterade för att efterlikna original.

Rum 01.011. Ursprungligen del av det större direktionsrummet, idag kontor med rumsindelning från 1962. Fönster, panelklädd fönsternisch och fönsterbänk i original, övriga snickerier kompletterade för att efterlikna original.

Rum 01.007. Rum med bevarad rumsindelning men dörrens placering är från 1962. Ursprunglig placering var i väggpartiet till vänster i bild.

Rum 01.030-01.041

Rumsavsnitt 01.030-01.041 byggdes ursprungligen som bostadslägenhet för sysslomannen samt bostadsrum för apotekaren intill det centrala trapphuset, nuvarande rum 01.030-31. Resten av rummen utgjordes av lägenheten som var fördelad på sängkammare, matsal och herrum mot huvudfasaden, samt barnkammare, kök, serveringsrum mot den sydöstra fasaden.

Plan 01. Originalväggar är gråmarkerade.

1962 byggdes korridoren och rummen mot med fönster mot sydöst. Rummen mot huvudfasaden delades till nuvarande rumsindelning. Därefter har rum 01.031 tillkommit liksom väggarna i rum 01.035A-C.

Rumsindelningen består idag av de bärande väggarna från den ursprungliga planlösningen och från förändringarna från 1942 och senare. Rum 01.036 har ursprunglig rumsindelning.
Rummen har bevarade detaljer som är äldre eller original. Originaldetaljer har kompletterats med nya snickerier lika original.

Original/äldre
Rum 01.036
Parkettgolv
Paneler
Putsade väggar
Fönster
Pardörrar
Enkeldörrar
Stuckatur

Rum 01.041. Korridor från 1942. Dörrar är delvis original, socklar och paneler är från 1942 och senare.

Rum 01.030. Del av f d apotekarens rum, avdelad 1942. Del av originalsockel finns bevarad, övriga snickerier har kompletterats lika original 1942 och senare.

Rum 01.033. Kontor med rumsindelning från 1942. Dörren är original och snickerierna är kompletterade lika original 1942 och senare.

Rum 01.036. Originalrum med bevarad sockel, dörr, foder, stuckatur samt fönster, panelklädd fönsternisch och fönsterbänk.

Rum 01.038B. F d matsal som delats i två mindre rum och ett förrum 1942. Dörrar, fönster, panelklädda fönsternischer och fönsterbänkar är original. Snickerierna är kompletterade lika original 1942 och senare.

Rum 01.037-038B. Äldre stavparkett i fiskbensmönster.

Originaldörr som flyttats 1942.

Plan 02

Inledning

Plan 02 nås från de två sidotrapphusen. Från det sydvästra trapphuset, T02, nås korridor och kontorsavdelning med personalrum och från det motstående trapphuset, T 01, nås motsvarande del i nordöstra delen av byggnaden. En korridorsbildning som löper runt del av det som utgör samlingssalens övre del förbinder nordöstra delen av våningsplanet med den sydvästra delen.

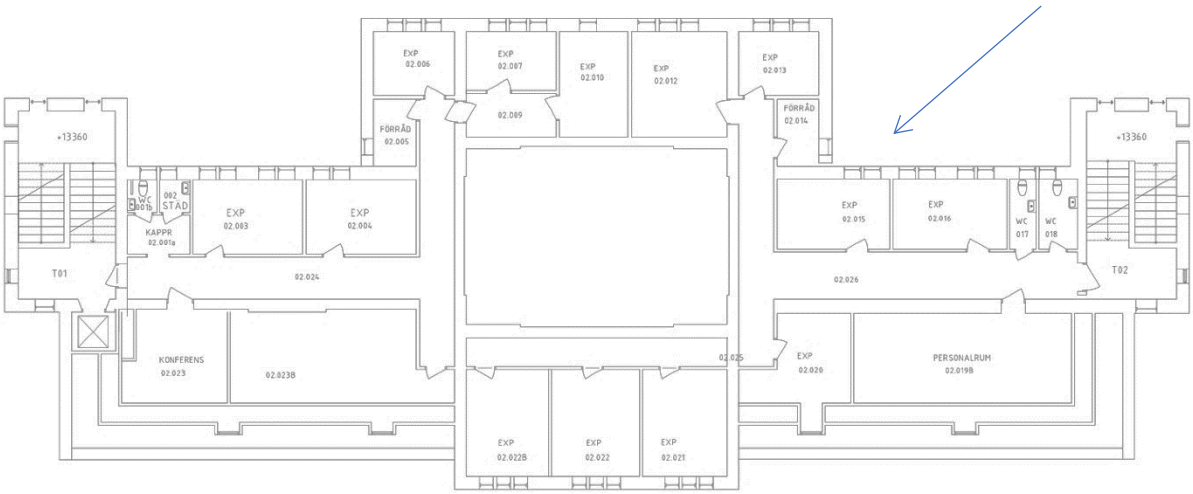

Plan 2. Relationshandling 2009 kompletterad med norrpil.

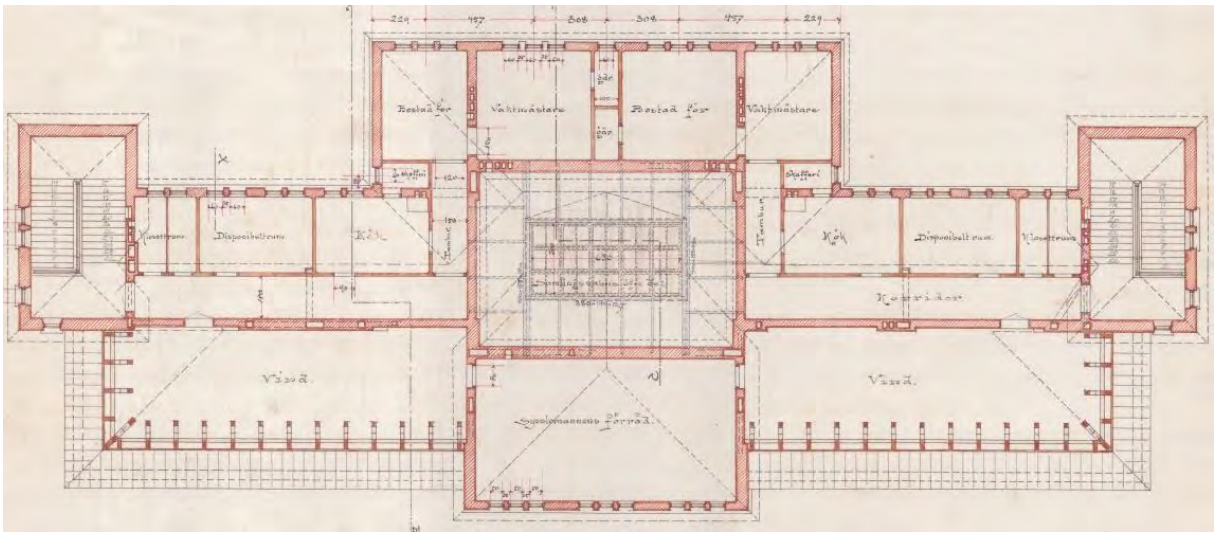

Ursprunglig planlösning 1896. (Region- och stadsarkivet)

1967 installerades hiss. Planlösningen har sedan uppförandet ändrats ytterligare, bland annat har en sekundär korridorsbildning etablerats genom att de ursprungliga bostäderna och de oinredda vindsutrymmena delvis tagits i anspråk för en U-formad korridor runt det som utgör samlingssalens övre del. Detta korridoravsnitt är vidare förbundet med de ursprungliga korridorerna. De större förråds- och vindsutrymmena har delats av till mindre rum och bostäderna har även de justerad

planlösning emedan de tidigare köken och intilliggande rum har till större delen oförändrad rumsindelning.

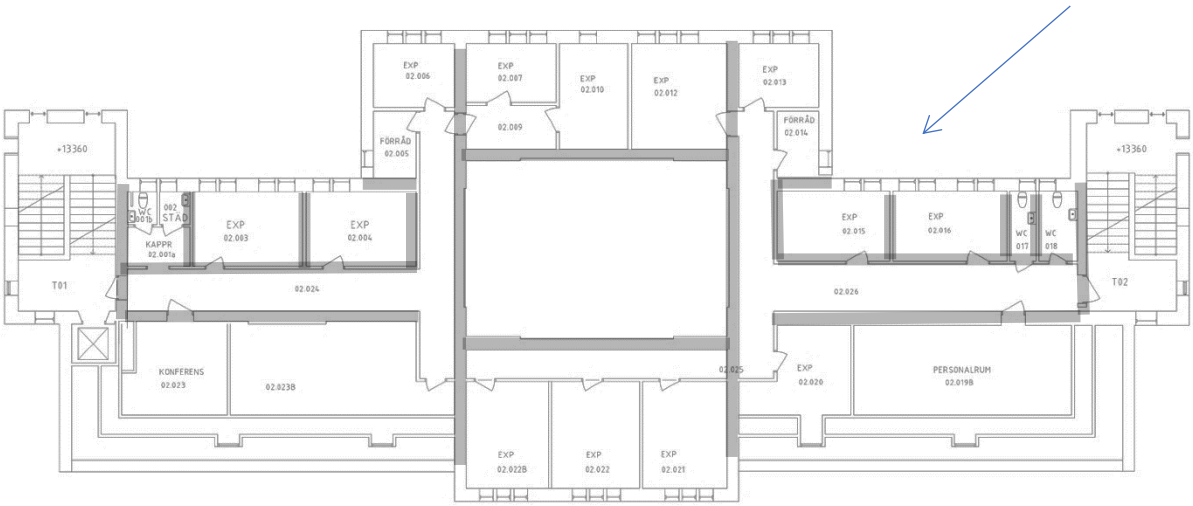

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 02.019B, 02.020-02.23B

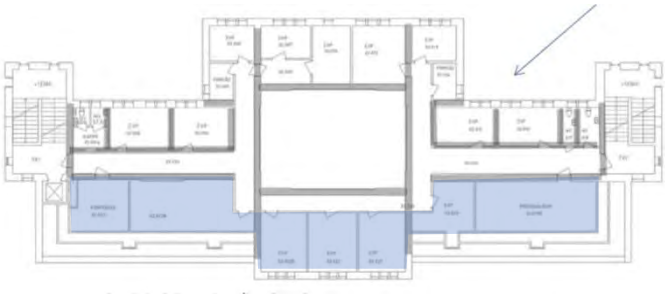

Plan 02. Originalväggar är gråmarkerade.

Rummen utgjordes ursprungligen av ett förråd för sysslomannen samt oinredd vind. Rummen nåddes från vardera trapphus och intilliggande korridorer. Sysslomannens förråd nåddes via de oinredda vindsutrymmena.

De stora utrymmena är idag inredda och avdelade till förmån för kontors- och personalutrymmen. Samtliga rum nås via ursprungliga och sekundära korridorer.

Rumsindelningen består idag av de bärande väggarna från den ursprungliga planlösningen och av senare förändringar. Rummen har enstaka detaljer som är äldre eller original. Senare tillkomna snickerier är delvis utförda för att efterlikna originalsnickerier.

Original/äldre
Fönster

Rum 02.019B. Personalrum, ursprungligen del av oinrett vindsutrymme. Förändrad planlösning, samtliga delar sekundära.

Rum 02.022. Ursprungligen del av sysslomannens förråd. Förändrad planlösning. Fönster i original – övriga delar senare tillkomna.

Korridorer 02.024-02.026

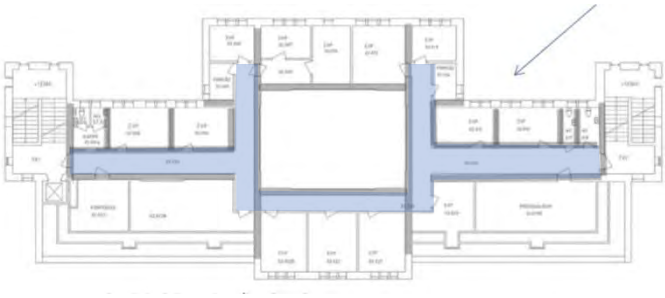

Plan 02. Originalväggar är gråmarkerade.

Korridor 02.024 samt 02.026 utgör del av ursprungliga korridorsträckningar som delvis byggts om. Korridor 02.025 var ursprungligen en del av sysslomannens förråd.

Rumsindelningen består idag av delvis bevarade korridorssträckningar och av senare förändringar. Rummen har enstaka detaljer som är äldre eller original. Senare tillkomna snickerier är delvis utförda för att efterlikna originalsnickerier.

Original/äldre
Planlösning (del av 02.024 och 02.026)
Profilerade socklar
Dörrfoder
Putsade tak

Korridor 02.024 – ursprunglig korridorsbildning. Enstaka snickerier, såsom profilerade socklar och dörrfoder i original, övriga delvis utförda för att efterlikna original.

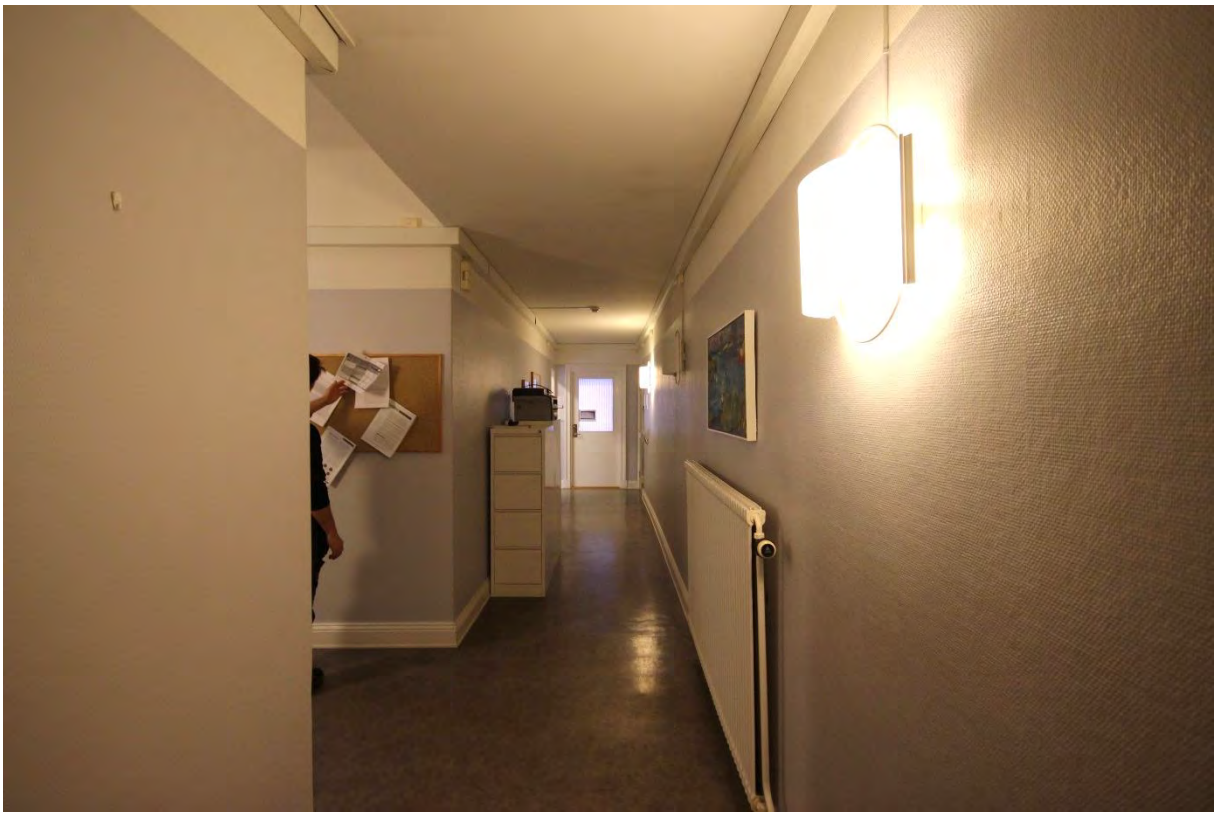

Korridor 02.024 med sekundärt avsnitt. Vy mot del som tidigare var inredd som tambur i en av våningsplanets bostäder.

Sekundär korridorsbildning, 02.025. Tidigare del av sysslomannens förråd.

Överlag senare snickerier utförda för att efterlikna original.

Korridor 02.026 – ursprunglig korridorsbildning. Enstaka snickerier, såsom profilerade socklar och dörrfoder i original.

Utbytta dörrblad men bevarade originalfoder vid dörrar med ursprungligt läge.

Rum 02.001-02.007, 02.009-02.010, 02.012-02.018

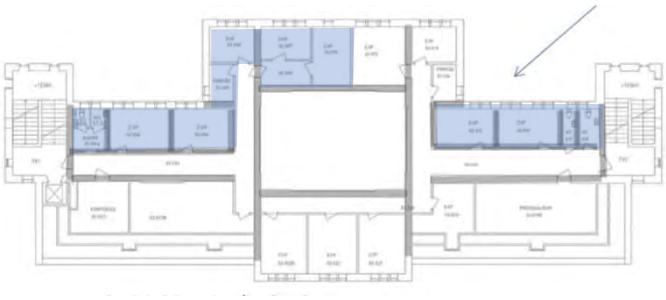

Plan 02. Originalväggar är gråmarkerade.

Rummen utgjordes bland annat av klosettrum i anslutning till vardera trapphus. Intill dessa fanns enskilda bostadsrum samt separata kök. Mot sydost var ursprungligen två tvårumslägenheter för vaktmästare.

Vaktmästarbostäderna har justerad planlösning, bland annat till följd av sekundära korridors- och passagebildningar och ombyggnad för mindre rum. Skafferierna har byggts ut till större förråd. Kök och intilliggande rum har bevarad planlösning liksom de fd klosettutrymmena i sydvästra delen.

Rumsindelningen består idag av de bärande väggarna från den ursprungliga planlösningen liksom delvis bevarad originalplanlösning och senare förändringar.

Rummen har delvis bevarade detaljer som är äldre eller original. Senare tillkomna snickerier är delvis utförda för att efterlikna originalsnickerier.

Original/äldre
Planlösning (Rum 02.003-02.004, 02.015-02.018)
Profilerade socklar
Fönsterfoder och fönsterbänkar (överlag utbytta fönster)
Stuckatur
Putsade tak

Rum 02.003 med bevarad planlösning. Ursprungligen sk disponibelt rum. Detaljer såsom profilerade socklar, fönsterfoder och fönsterbänkar samt taklist med stuckatur i original.

Rum 02.005 med förändrad planlösning. Ursprungligen del av skafferi som nåddes från intilliggande kök. Dörren hade sin placering i väggpartiet till vänster om fönstret – idag igensatt.

Rum 02.007 med förändrad planlösning. Ursprungligen del av större rum i en av lägenheterna vilket delats av till förmån för ett par mindre kontorsutrymmen och en korridor.

Rum 02.018 – WC- utrymme med ursprunglig planlösning och funktion. Fönster och putsat tak i original – övriga detaljer utbytta.

Översiktlig teknisk status

Följande bedömning är översiktlig och bygger på observationer som gjorts i samband med fotodokumentation av exteriör och interiör. Redovisningen av skadorna nedan skall ses som exempel på skador som påträffats och inte som någon fullständig skadeinventering.

Stomme

Det finns sättningssprickor som kan indikera rörelser i stommen. Byggnaden grundförstärktes dock 1997.

Diagonal spricka i murverk i fasad mot söder.

Diagonal spricka ovan fönster i fasad mot norr.

Exteriör

I samband med i dokumentationen av exteriören konstaterades att byggnadens underhåll är kraftigt eftersatt. Det rör sig främst om skador i fogar och tegel samt i kalkstensdetaljer i fasaden. Fönstren är på många håll i behov av ommålning eller renovering.

Nedan listas exempel på observerade skador.

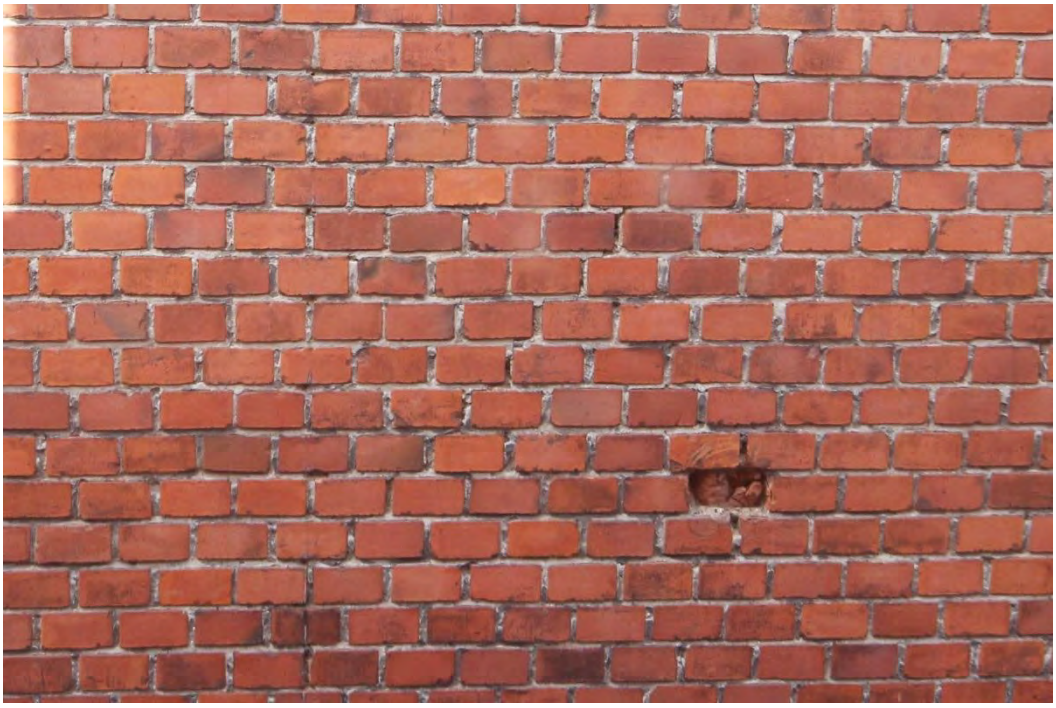

Vittrande fogar, skadat tegel i fasaden mot väster.

Skadat tegel, hål i fasaden mot väster.

Fogsystemet är mycket bristfälligt på utsatta fasader. Det förekommer även skadat tegel. Fotot visar trapphusfasad mot sydväst.

Tegelsten som förefaller ha plockats bort vid eldragning. Ovan belysningsarmaturen syns en ilagning med cementbruk.

Fönsterbänk i kalksten som vittrar kraftigt och nedanför denna skadade fogar och tegelstenar.

Spricka i hörn vid sydvästra trapphuset, möjligen till följd av påkörning.

Fönsterbänkarna i kalksten är på flera håll vittrade eller spruckna, vilket ger ökad belastning av regnvatten på fasaden. På fotot syns påväxt på fogarna nedanför sprickan.

Rostande, frilagt plattjärn på undersidan av takfoten som har expanderat och tryckt ut hörnteglet.

Rostande ventilgaller.

Färgsläpp och sprickor i karm- och bågbottenstycke. Den flagande färgen indikerar att fönstret målats med en modern vattenburen färg ex. akrylat vilken bildar sammanhängande skikt.

Plåttaket har bara kunnat observeras från intilliggande byggnader, men har inga uppenbara skador.

Interiör

Interiören har renoverats i olika skeden och skicket är varierande genom våningsplanen.

Ett enstaka fuktgenomslag har påträffats i yttervägg i anslutning till stuprör. Fuktskadans placering tyder på att skadan kan ha uppkommit i samband med läckage i takavvattningen, möjligen p g a igensatta rör. Sprickor förekommer på flera ställen, främst i anslutning till trapphus T01.

Nedan listas exempel på skador som observerats i samband med fotodokumentationen av interiören. Hit hör även skador på fönstren. Installationerna är inte bedömda.

Rum 00.001B. Diagonal spricka i vägg mot entréhall.

Rum 00.002A. Spricka mellan tak och hjärtvägg.

Rum 00.008. Sprickor i vägg mot trapphus T01.

Rum 00.007. Spricka i f d yttervägg, mot tillbyggnad 5129.

Trapphus T01. Spricka i fönsterbröstning, fasad mot nordost.

Trapphus T01. Ovan fönstret finns också en spricka som fortsätter i taket.

Trapphus T01. Samma spricka som ovan.

Trapphus T01. I källarplanet finns en spricka i samma läge.

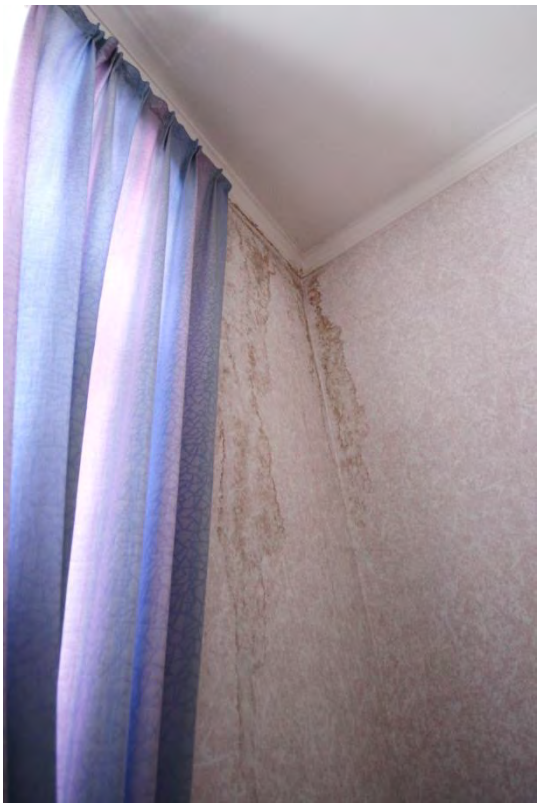

Rum 01.040. Fuktgenomslag i yttervägg mot nordväst.

Fuktskadans läge pekar mot att det funnits brister i avvattningen.

Rum 01.040. Exempel på fönster i dåligt skick. Den flagande färgen på karmen indikerar att fönstret målats med en modern vattenburen färg ex. akrylat vilken bildar sammanhängande skikt. Bågen har delvis äldre färgskikt kvar av linoljefärg. Bågbotten saknar delvis färgskikt och har sannolikt skador i träet.

Byggnadsbeskrivning och antikvarisk bedömning (5129)

Exteriör

Sammanfattning

5129 är sammanbyggd med administrationsbyggnaden. Tillbyggnaden är i en våning med källare och ansluter med sina fasader i rött maskinslaget tegel och dekorativa inslag av svart tegel och formtegel samt välvda fönster till administrationsbyggnadens arkitektur.

Husets exteriör är väl bevarad. De förändringar som byggnaden har genomgått är enstaka fönsterbyten och ombyggnad av lanterniner. I nordöstra fasaden har ett väggparti öppnats upp och sedan satts igen. Solbänkarna av kalksten är delvis utbytta.

Det finns tecken på eftersatt underhåll och fasaden är delvis i sämre skick. Exteriören är dock i allt väsentligt i originalutförande och har bevarade material och detaljer av hög kvalitet.

Original
Byggnadsvolym
Granitklädd sockel
Kalksten i fasad
Solbänkar av kalksten
(fasad mot nordväst och nordost)
Tegelfasad
Fönster
(Tre fönster mot sydost är utbytta)
Takfot

Byggnadens exteriör är i allt väsentligt i originalutförande.

Beskrivning

5129 är i en våning med källare och utgörs av en utbyggnad till administrationsbyggnaden och anknyter till den ursprungliga byggnadens tegelfasader i nyrenässansstil. Sockeln är klädd med granit och de mönstermurade fasaderna avslutas uppåt av en dekorativ takfot murad med formtegel. Även inslagen med svart tegel och kalksten i horisontella band återkommer hos tillbyggnaden liksom välvda fönster.

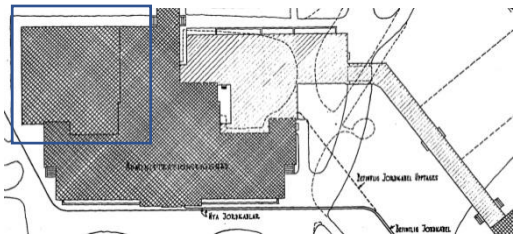

5129 är markerad med blå linje.

Fönstren mot nordost och sydost utgörs av höga tre- eller fyrluftsfönster av trä målade i en brunröd kulör. Små kvadratiska fönster återfinns i fasaden mot nordväst och källarvåningens många fönster är markerade av sockelns granitskivor. Det flacka taket är avtäckt med papp. De ursprungliga lanterninerna är ombyggda.

Fasad mot nordväst.

Fasad mot nordost.

Fasad mot sydost.

Sockeln är klädd med granit – original. Vid det igensatta partiet i nordöstra fasaden har murverket ett annat förband och naturstenen är ersatt med puts.

Maskinslaget förbländertegel murat i koppförband. Svarta band av tegel efterliknar rusticering som tidigare utförts i sten eller puts. Fasaden har även band av kalksten.

Detalj av tegel och kalksten. Stenen har en bearbetad tandhuggen yta.

Ovan fönstren finns murade stickbågevalv i rött och svart tegel. Under den med formtegel murade takfoten löper ett horisontellt band av svart tegel.

Originalfönster med tre respektive fyra lufter och spröjs. Fönstren är utåtgående och kopplade.

Fasaden är i originalutförande överlag, men det finns exempel på utbytta och kompletterade delar.

Några av fönstren i sydöstra fasaden är utbytta.

Sekundära solbänkar av kalksten i fasad mot sydost.

Interiör

Sammanfattning

Byggnadens interiör är till stora delar förändrad. Planlösningens grunddrag med mindre rum i yttervägg är delvis bevarad i bottenplanet men stora delar av rumsindelningen har förändrats över tid. Större rum har bland annat slagits samman till mindre och den ursprungliga vänthallen är avdelad, delvis till passage och korridor. Källarplanets planlösning är i högre grad bevarad men även på detta plan har rumsindelningen delvis förändrats.

Ursprungliga material och detaljer förekommer endast i enstaka fall.

Sammantaget har interiören en delvis bevarad planlösning men den uppvisar huvudsakligen sekundära material och detaljer.

Tjänsterum på plan 00.

Plan 99

(Källarvåning)

Inledning

Källarplanet nås via en spiraltrappa samt från den kulvert som löper vidare in i sjukhusanläggningen och över till byggnad 5101-5102-5185. I källarplanet återfinns bland annat teknikutrymmen, rum för frysar, omklädningsrum och sammanträdesrum.

Del av administrationsbyggnaden liksom tillbyggnad från 1914 ingår i utbyggnadens planlösning.

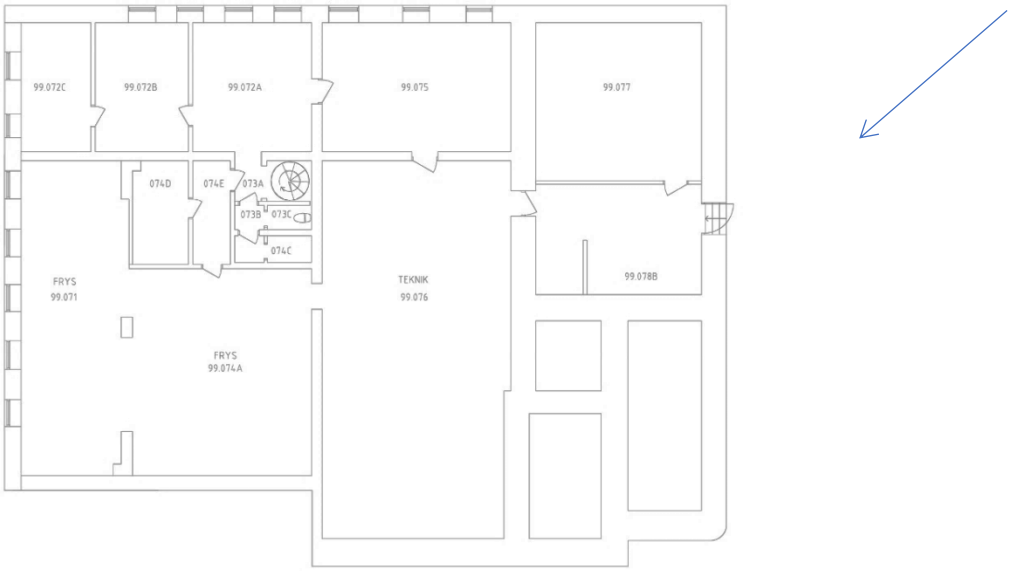

Plan 99 kompletterad med norrpil. Relationshandling 2009.

1914 byggdes administrationsbyggnaden till med en mindre utbyggnad i en våning med källare. 1926 byggdes polikliniken ut ytterligare med en tillbyggnad i en våning med källare som byggdes samman med den ursprungliga byggnaden och tillbyggnaden från 1914. Den nya tillbyggnaden inrymde i källarplan främst ospecificerade källarutrymmen samt några WC-utrymmen.

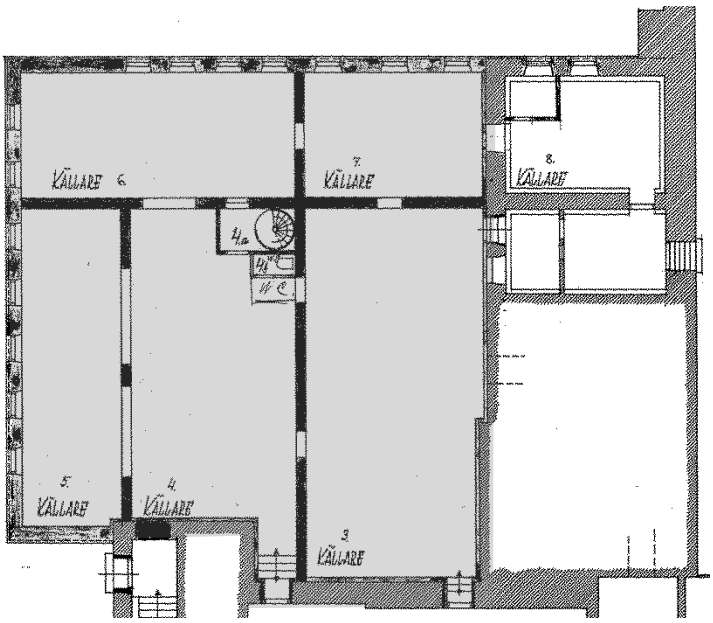

Tillbyggnadsritning från 1926. Markering visar tillbyggd del.

1994 iordningställdes byggnaden till utvecklingslaboratorium. I samband med det justerades planlösningen i källaren något. Bland annat delades några av de större utrymmena av med lättväggar.

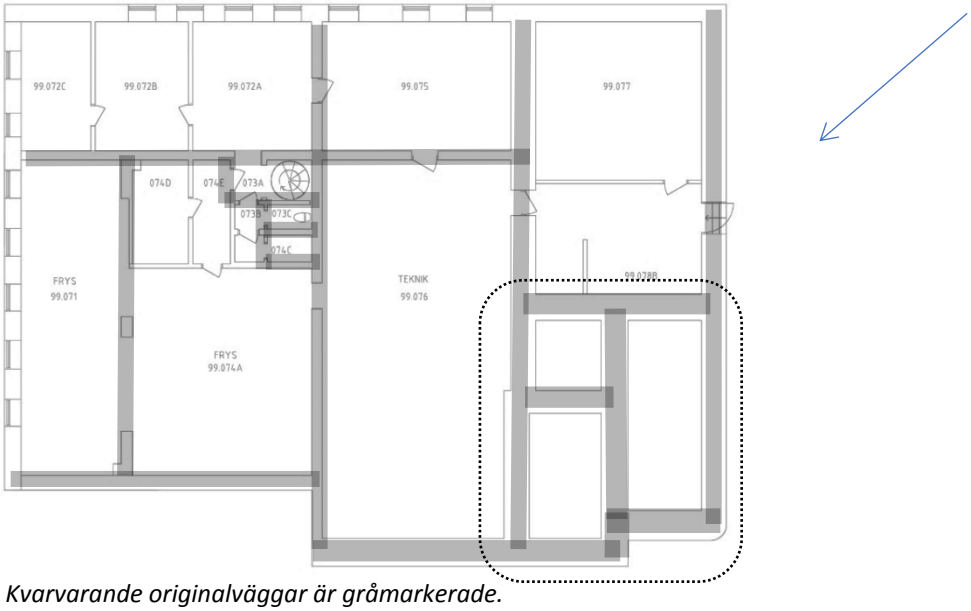

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.
Streckad linje redovisar del som utgörs av den ursprungliga administrationsbyggnaden.

Rum 99.071-72A, 99.073A-C, 99.074A-78B

Rum 99.073A-C samt 99.074C var ursprungligen avsedda för trappa och WC-utrymmen. Planlösningen i denna del är original. Rum 99.074D-E var ursprungligen en del av ett större ospecificerat källarutrymme.

1994 justerades planlösningen och delar av ett större källarutrymme (99.074A) inreddes för dagens omklädningsrum.

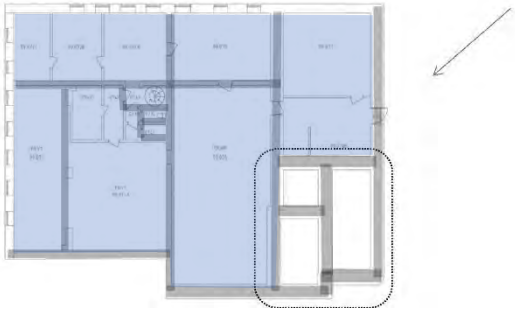

Plan 99. Originalväggar är gråmarkerade.

Även rum 99.071, 99.076-78B samt 99.072A, 99.075 byggdes ursprungligen som ospecificerade källarutrymmen. Rum 99.077 har möjligen utökats något genom att ett väggparti flyttats något. Rum 99.075 har bevarad planlösning emedan 99.072A-C är avdelade med senare tillkomna lättväggar.

Rumsindelningen består idag av originalplanlösning samt senare förändringar. Enstaka originaldelar finns bevarade.

Original/äldre
Bärande putsade väggar
Spiraltrappa
Dörrfoder (99.073A)
Dörr (99.077)
Fönster

Rum 99.073A. Vy mot WC och dusch-utrymmen (99.073B och C samt 99.074C). Delvis bevarad planlösning. Dörrfoder närmast i bild är original liksom trappan som skymtar till vänster i bild.

Spiraltrappa mellan planen – original.

Rum 99.074E samt rum 99.074D till höger i bild. Senare tillkommen rumsindelning.

Rum 99.072A var ursprungligen ett ospecificerat källarutrymme. Planlösningen är intakt och fönstren är i original.

Teknikutrymme - Rum 99.076. Ursprunglig planlösning.

Vy mot 99.077. Äldre dörr.

Plan 00
(Bottenvåning)

Inledning

Bottenvåningen nås från den korridor som löper genom hela sjukhusanläggningen samt från byggnad 5117. Från korridoren nås en passage som leder vidare till ett centralt placerat väntrum. På var sida om passagen finns rum som vetter mot sydost och nordväst. Rummen mot sydost och yttervägg utgör del av tillbyggnaden från 1914 emedan de mot nordväst ursprungligen var en del av administrationsbyggnaden. Från väntrummet nås också rum mot samma väderstreck samt en L-formad passage som utgör del av det som ursprungligen var en större vänthall. Från passagen nås bland annat rum med fönster mot sydost och nordost och via en spiraltrappa nås även källarplanet.

Plan 00 kompletterad med norrpil. Relationshandling 2009.

1914 byggdes administrationsbyggnaden till med en mindre utbyggnad som inrymde operationsrum, instrument- och steriliseringsrum samt mottagningsrum och väntrum. I samband med tillbyggnaden justerades även planlösningen i administrationsbyggnaden något.

1926 byggdes administrationsbyggnadens kirurgiska poliklinik ut med en tillbyggnad i en våning med källare som byggdes samman med den ursprungliga byggnaden och tillbyggnaden från 1914. I samband med utbyggnaden justerades även planlösningen i den tidigare utbyggnaden. Den nya tillbyggnaden inrymde bland annat separata behandlingsrum för män och kvinnor, ett flertal undersökningsrum och rum för sköterska och överläkare. Samtliga rum nåddes från en större vänthall försedd med överljus. Från vänthallen ledde även en spiraltrappa ned till källarvåningen.

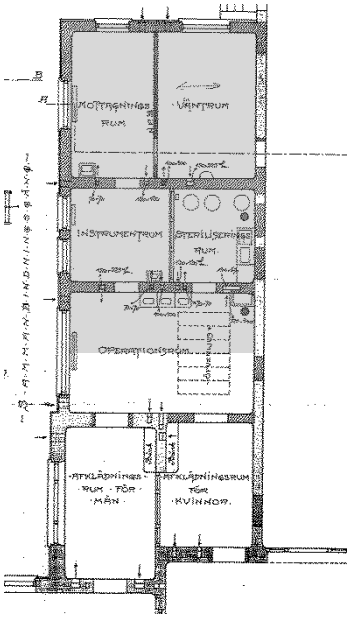

Tillbyggnadsritning från 1914. Markering visar tillbyggd del.

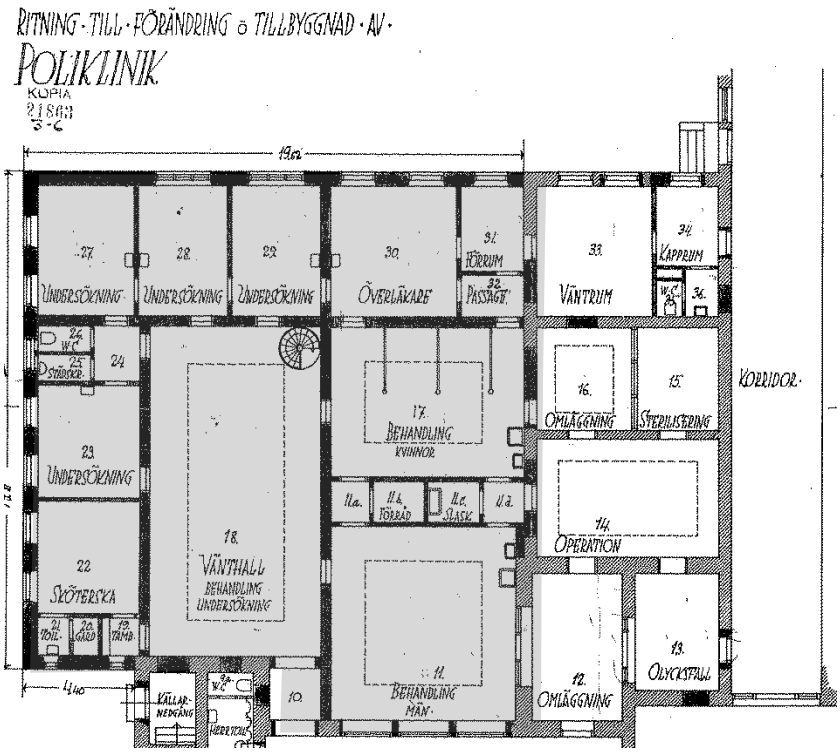

Tillbyggnad från 1926. Markering visar tillbyggd del.

1994 iordningställdes byggnaden till utvecklingslaboratorium. Planlösningen justerades i bottenvåningen och i samband med detta byggdes även lanterninerna om.

Flera av de före detta undersökningsrummen mot sydost och nordost har delats av med lättväggar och den stora vänthallen har försetts med ny rumsindelning, bland annat med passage och korridor. De ursprungliga behandlingsrummen för män och kvinnor har justerad planlösning och inrymmer numer WC-paket, väntrum och andra utrymmen. Även de delar som ursprungligen var en del av administrationsbyggnaden och tillbyggnaden 1914 har delvis förändrad planlösning. Entrédörrarna mot den korridor som löper genom hela sjukhusanläggningen är flyttade.

Kvarvarande originalväggar (från respektive byggnadsdel – 1896, 1914 samt 1926) är gråmarkerade. Streckad linje redovisar del som utgörs av den ursprungliga administrationsbyggnaden.

Rum 00.071-00.095C

Plan 00. Originalväggar är gråmarkerade.

Rum 00.083, 00.083A samt 00.084 och 00.085B utgjorde var ursprungligen en del av administrationsbyggnaden (5117).

Del av rum 00.083 och 00.083A samt 00.080, 00.080B-C, 00.081A-B och 00.082 utgjorde del av utbyggnaden från 1914. Denna del inrymde operationsrum, instrument- och steriliseringsrum samt mottagningsrum och väntrum. I samband med tillbyggnaden justerades planlösningen i administrationsbyggnaden något och rummen i denna del fick ny funktion som omklädningsrum för män respektive kvinnor och tidigare reningsrum och portvaktsrum slogs samman med utbyggnaden och blev ett större operationsrum.

Övriga rum ingår i den del som byggdes till 1926. Där fanns ursprungligen en större vänthall, rum för överläkare och sköterskor samt flera undersökningsrum liksom separata behandlingsrum för män och kvinnor.

Rummen har delvis bevarad planlösning. Enstaka originaldelar finns bevarade.

Original/äldre
Putsade väggar
Putsat tak
Taklist
Fönster
Fönsterbänkar med marmorskiva
Spiraltrappa

Rum 00.083A, vy mot 00.084, f d del av administrationsbyggnaden. Förändrad planlösning och utbytta delar och ytskikt.

Del av utbyggnaden från 1916. Bilden visar rum 00.080 som ursprungligen var väntrum. Delar av planlösningen är bevarad men originaldelar och ytskikt är överlag utbytta. I aktuellt rum finns delar av taket med putsad hålkälslist samt fönsterbänk i marmor bevarat. Själva fönstret är utbytt.

Rum 00.086C – Del av utbyggnad från 1926, ursprungligen del av större behandlingsrum. Vy mot 00.094.

Rum 00.092 – ursprungligen del av den stora vänthallen. I bildens fond skymtar originaltrappan ned till källaren.

Vänthallen som den ursprungligen såg ut. Fotot är avfotograferat från huvudkorridoren på Sahlgrenska.

Detalj av spiraltrappa i original. Räcket har en senare komplettering. Även kalkstensgolvet är original.

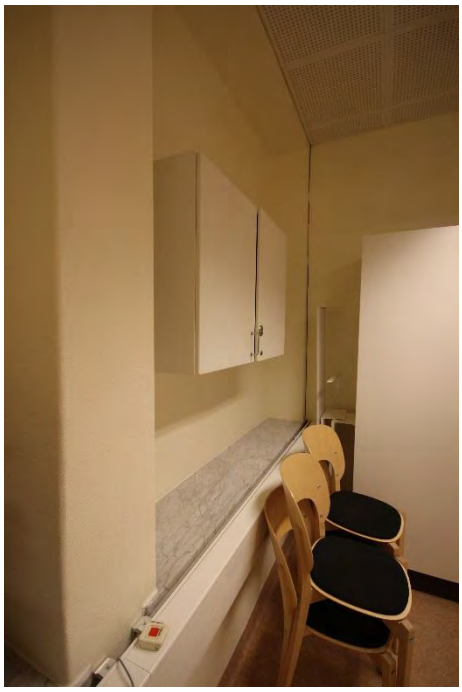

Väggavsnitt som är del av administrationsbyggnadens forna yttervägg. Igensatta fönsterpartier, marmorskiva i original (Rum 00.086D).

Rum 00.072B. Ursprungligen del av sköterskerum, idag avdelat till två mindre rum. Putsat tak, taklist, fönster och fönsterbänk med marmorskiva – original.

Detalj av fönster och fönsterbänk med marmorskiva – original.

Översiktlig teknisk status

Följande bedömning är översiktlig och bygger på observationer som gjorts i samband med fotodokumentation av exteriör och interiör. Redovisningen av skadorna nedan skall ses som exempel på skador som påträffats och inte som någon fullständig skadeinventering.

Stomme

Det finns enstaka sättningssprickor som kan indikera rörelser i stommen.

Diagonal spricka i murverk i fasad mot sydost.

Exteriör

I samband med i dokumentationen av exteriören konstaterades att byggnadens underhåll delvis är kraftigt eftersatt. Det rör sig främst om skador i fogar och tegel samt i kalkstensdetaljer i fasaden. Fönstren är i behov av ommålning.

Nedan listas exempel på observerade skador. Taket är inte bedömt.

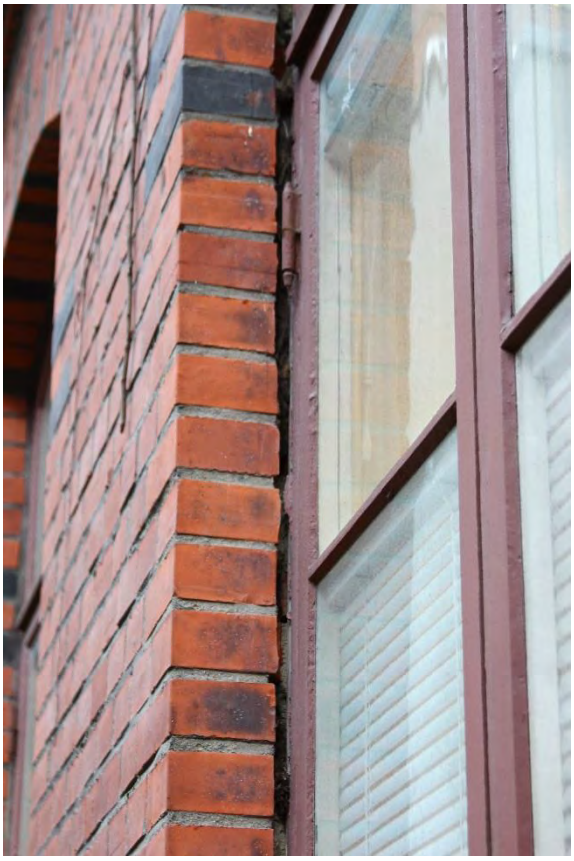

Avsaknad av fog mellan karm och murverk i enstaka fönster mot nordväst.

Bristfälligt fogsystem, trasigt tegel samt tegelstenar som lossnat.

Diagonal sättningsspricka samt kraftigt eroderad solbänk av kalksten – fasad mot sydost.

Fönster i behov av ommålning.

Interiör

Enstaka sättningsspricka har påträffats i yttervägg mot sydost (rum 00.080). Installationerna är inte bedömda.

Rum 00.080. Diagonal spricka i yttervägg mot sydost.

Byggnadsbeskrivning och antikvarisk bedömning (5128 och 5154)

Exteriör

Sammanfattning

5128 med länkbyggnad 5154 är sammanbyggd med administrationsbyggnaden. Länkbyggnaden går mellan 5128 och 5114 (ursprungligen uppförd som isolerpaviljong för tuberkulösa). Tillbyggnaden är i en till två våningar med källarvåning medan länkbyggnaden, som är belägen i suterräng, har två våningar. Med sina mörkare fasader av handslaget tegel och mer sparsmakade fasadekor kontrasterar tillbyggnaden mot administrationsbyggnadens arkitektur i nyrenässansstil.

Husets exteriör är väl bevarad. De förändringar som byggnaden har genomgått är främst enstaka fönster- och dörrbyten.

Det finns tecken på eftersatt underhåll och fasaden är bitvis i något sämre skick. Exteriören är dock i allt väsentligt i originalutförande och har bevarade material och detaljer av hög kvalitet.

Original
Byggnadsvolym
Granitklädd sockel
Betonggsockel
Tegelfasad
Valv med mönstermurning
Fönster
(Delvis utbytta i 5154)
Entréparti till trapphus
Entréparti i portal
Takfot
Takutformning
Inslag av kopparplåt
Stentrappa mot söder
Smidesräcke

Byggnadens exteriör är i allt väsentligt i originalutförande.

Beskrivning

5128 är närmast rektangulär till formen med en utbyggnad i en våning. Huset är sammanbyggt med administrationsbyggnaden och är i en till två våningar med källare samt med en något högre byggnadskropp i anslutning till nordöstra delens huvudtrapphus. Trapphusdelen har ett valmat sadeltak emedan övrig byggnad har ett sadeltak med längre takfall mot sydost. Länkbyggnaden är belägen i suterräng, med en smal och lång byggnadskropp som leder vidare till byggnad 5114. Gången är även uppbruten av ett valv genom vilket gång- och biltrafik kan passera.

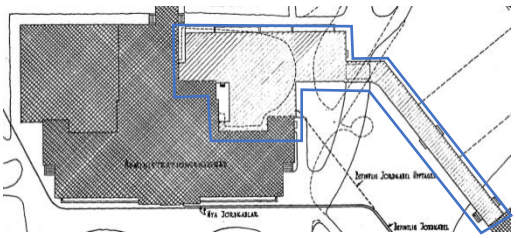

5128 och 5154 är markerade med blå linje.

Fasaden är utförd i nyklassicistisk stil med influenser från funktionalism och med hantverksmässig material- och detaljhantering bibehållen sedan 1900-talets första decennier då de äkta materialen värdesattes. Fasadkompositionen är delvis strikt symmetriskt med jämt fördelade fönster i delar av fasaden – en symmetri som bitvis är uppbruten av variation i såväl fönsterindelning som i fönstersättning.

Sockeln är klädd med granit och fasaden är klädd med handslaget tegel. Det finns dekorativa inslag i form av mönstermurade partier, företrädesvis i relief och uppåt avslutas fasaderna med en utkragad, mönstermurad takfot. Karaktärsskapande är även förbindelsegångens valvbåge. De spröjsade originalfönstren är målade med oljefärg i en ljus kulör. Taket är avtäckt med skivtäckt kopparplåt.

Länkbyggnadens fasad mot norr.

Fasad mot nordväst.

5128 är sammanbyggd med administrationsbyggnaden.

Sydöstra fasaden samt del av gavelfasad mot sydväst. Från gavelns entré nås byggnadens mindre trapphus. Huvudtrapphusets högre byggnadsvolym skymtar i bildens fond.

Länkbyggnadens fasad mot söder.

Länkbyggnadens valvbåge.

Sockeln är klädd med granit – original.

Stentrappa utmed länkbyggnadens södra fasad – original. Den avtrappade sockeln följer byggnadens terränganpassning.

Fasad mot sydost – Ursprunglig ljusbrunn avsedd att leda dagsljus till källaren. Sockeln i anslutning till denna är av betong. Även smidesräcket är original.

Mönstermurade tegelfasader.

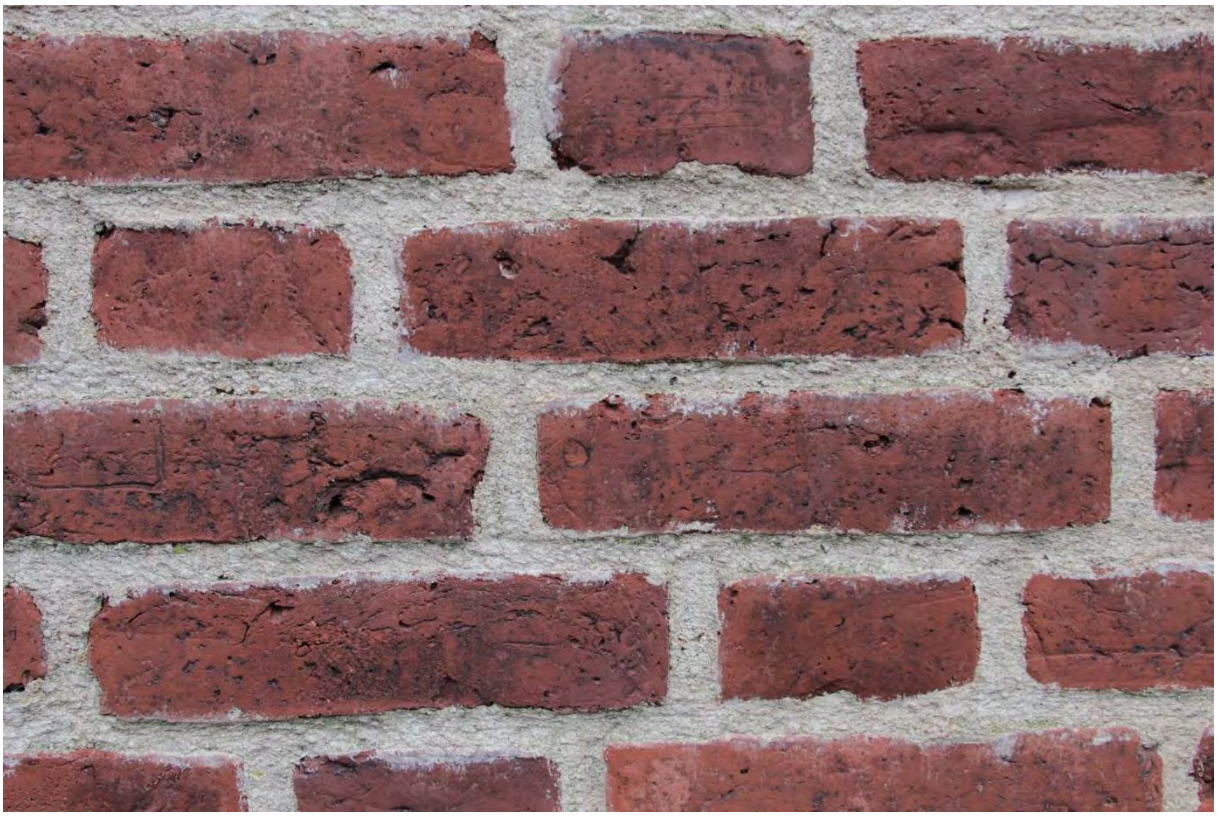

Det rödbruna teglet är handslaget och murat med breda fogar.

Uppåt avslutas fasaden med en utkragad, mönstermurad takfot i rullskift.

Fönster- och dörromfattningar murade i relief.

Såväl fönstersättningen som fönsterutformningen varierar. Den övervägande andelen fönster är i original.

Exempel på originalfönster. Originalfönstren är utåtgående med kopplade bågar målade i en ljus kulör. Överlag utbytta fönsterbleck.

Originaldörrar. Dörr till vänster har utbytta beslag.

Taket är avtäckt med kopparplåt. Kopparplåt återkommer även i byggnadens takavattningssystem.

Fasaden är i originalutförande överlag, men det finns exempel på utbytta och kompletterade delar.

Några av fasadens fönster är utbytta, främst i länkbyggnadens fasad. Bilden visar fönster mot söder.

Ovanstående bilder visar exempel på utbytta dörr- och fönsterpartier.

Interiör

Sammanfattning

Byggnadens interiör är delvis bevarad, bland annat i form av delvis bevarad originalplanlösning men det finns även avsnitt med förändrad rumsindelning. Exempelvis så är förbindelsegångens korridor delvis avdelad med mindre rum, såväl i 5128 som i 5154. De båda trapphusen är till övervägande i originalutförande.

Ursprungliga material och detaljer finns delvis bevarade. I nyare rum och i anslutning till kompletterade väggar finns senare detaljer.

Sammantaget har interiören en delvis bevarad planlösning med delvis bevarade originaldetaljer.

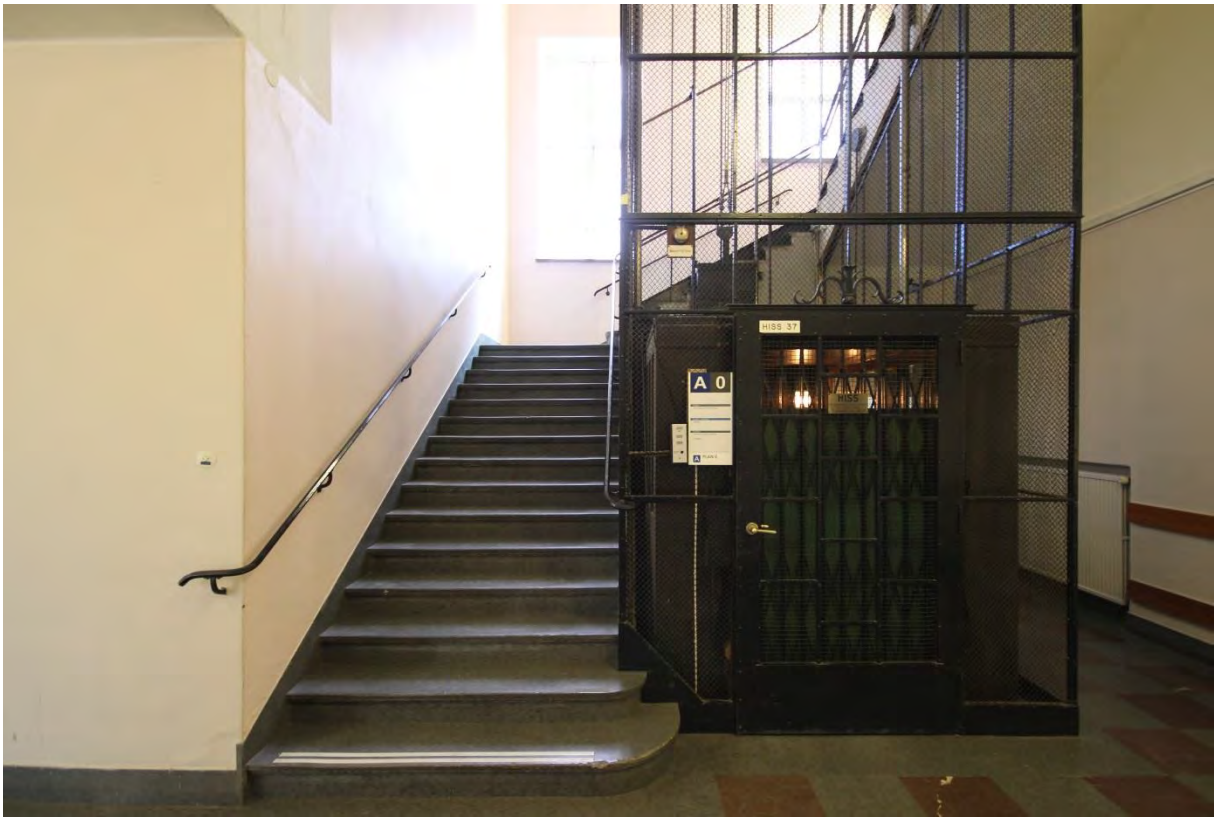

Huvudtrapphus med bevarad sänghiss.

Trapphus

Trapphus T04

Trapphuset är beläget i anslutning till den korridor som löper genom hela anläggningen. Det har fönster åt två håll och mellan våningsplanen finns tre raka trapplopp med vilplan emellan. Från huvudtrappan leder även en mindre trappa in till entresolvåningen. Trappan ned till källarplan är smalare och avgränsat från det övriga trapphuset.

Det nordöstra trapphuset.

Trapphuset är original och har bevarade material och detaljer av hög kvalitet.

Original/äldre
Rumsindelning
Kalkstensgolv
Kalkstenssockel
Trapplopp i kalksten
Vangel i kalksten
Handledare i smide
Väggar
Slätputsat tak
Enstaka dörr samt dörrfoder
Fönster
Hisschakt med hisskorg

Kalkstensgolv, väggar och tak samt spegeldörr närmast till höger i bild är original. Dörrpartiet rakt fram är sekundärt och med en senare placering. Ursprungligt dörrparti var indraget några meter.

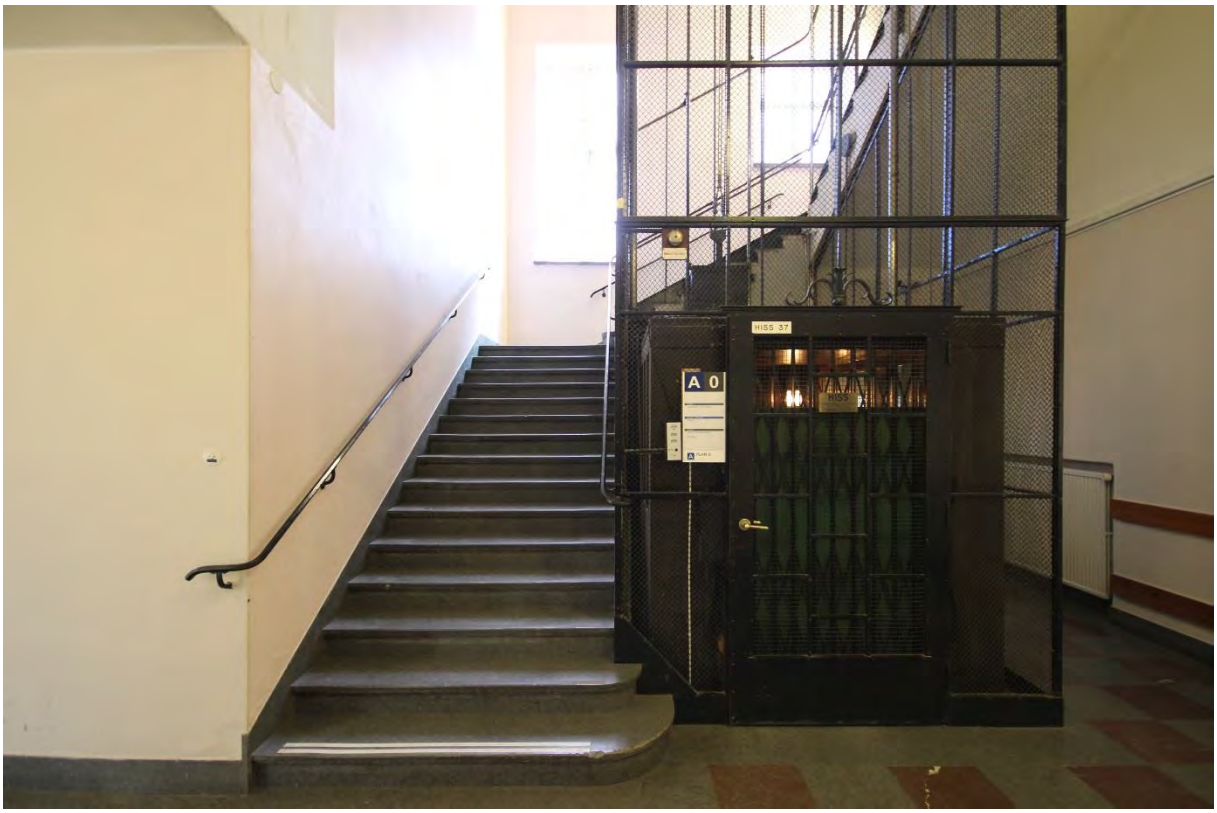

Kalkstenstrappa, handledare i smide, väggar, fönster och tak i original. Även hissen är i sin helhet i originalutförande.

Den ursprungliga sänghissen sedd från insidan.

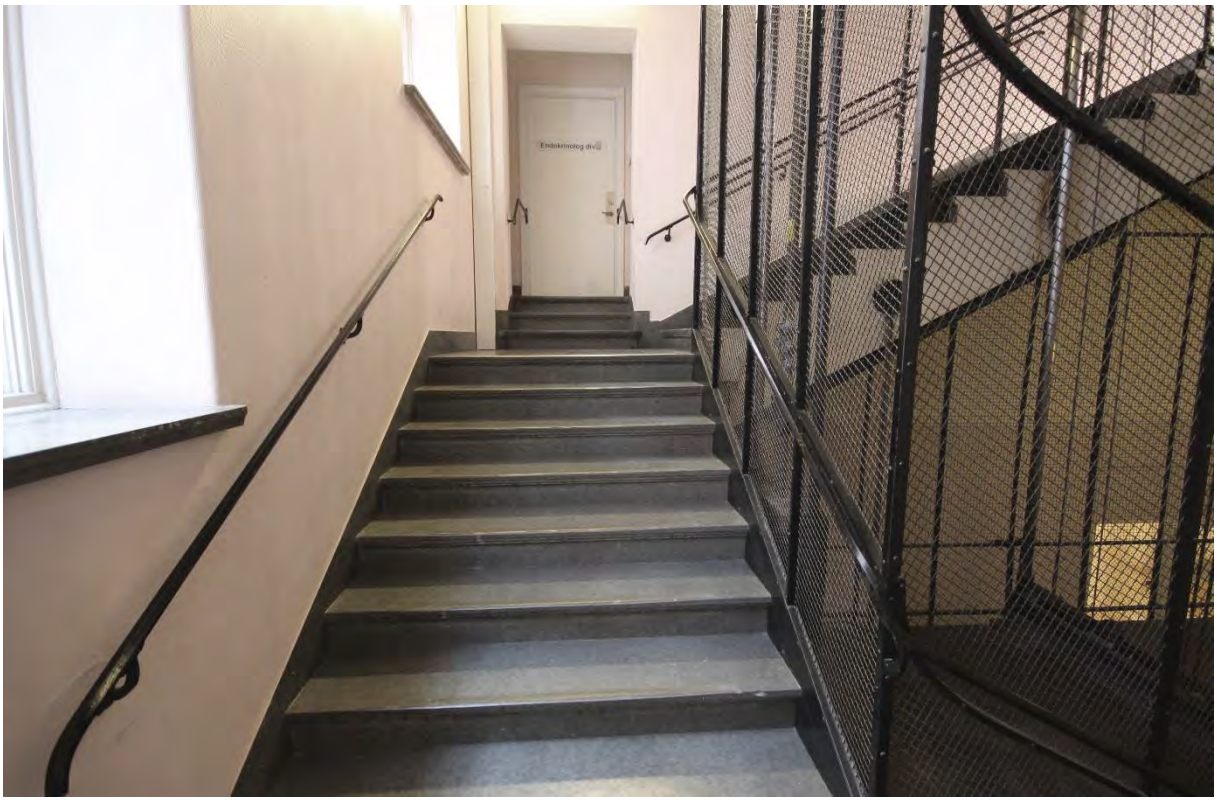

Trapphuset har tre raka lopp med ett separat, mindre trappavsnitt som leder till entresolvåningen.

Samtliga fönster samt fönsterbänkar med skiva av kalksten är i original.

Smalare trapplopp ned till källarplan.

Trapphus T05

Trapphuset är beläget i byggnadens sydvästra del och nås från gatan samt från samtliga våningsplan. Det har fönster åt tre håll och såväl rundade som raka trapplopp.

Trapphuset är original och har bevarade material och detaljer av hög kvalitet.

Det sydvästra trapphuset.

Original/äldre

Rumsindelning
Kalkstensgolv
Profilerad sockel i trä
Trapplopp i kalksten
Handledare i smide
Räcke i smide
Överliggare av kalksten
Slätputsade väggar
Slätputsat tak
Dörrar (Plan 01)
Fönster

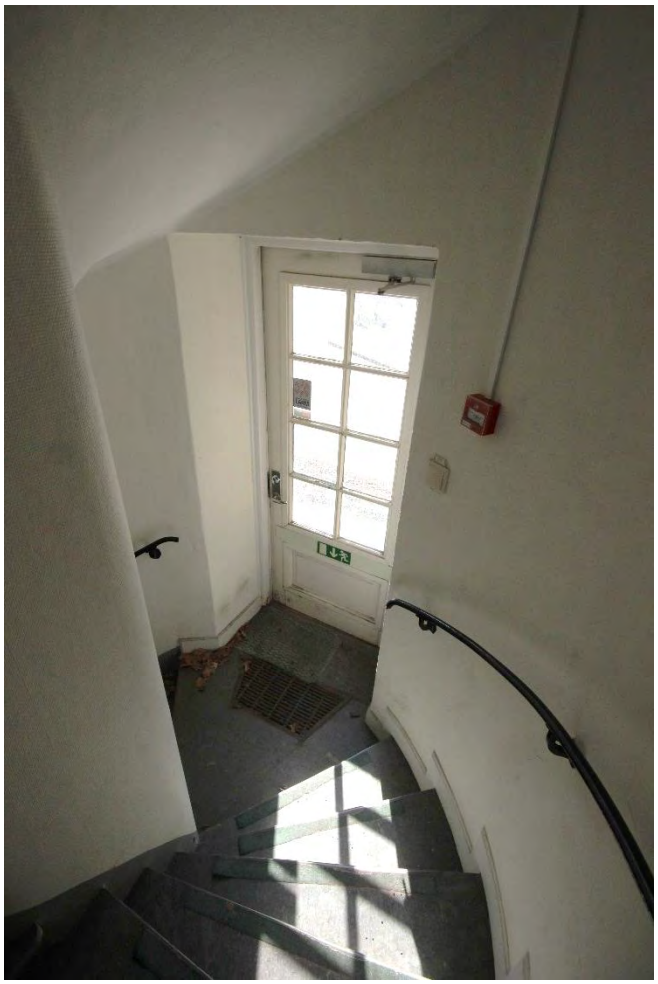

Trappa samt golv i kalksten, smideshandledare samt ytterdörr – original.

Rundat trapplopp.

Rakt trapplopp. Räcke, överliggare i kalksten, profilerad sockel – original.

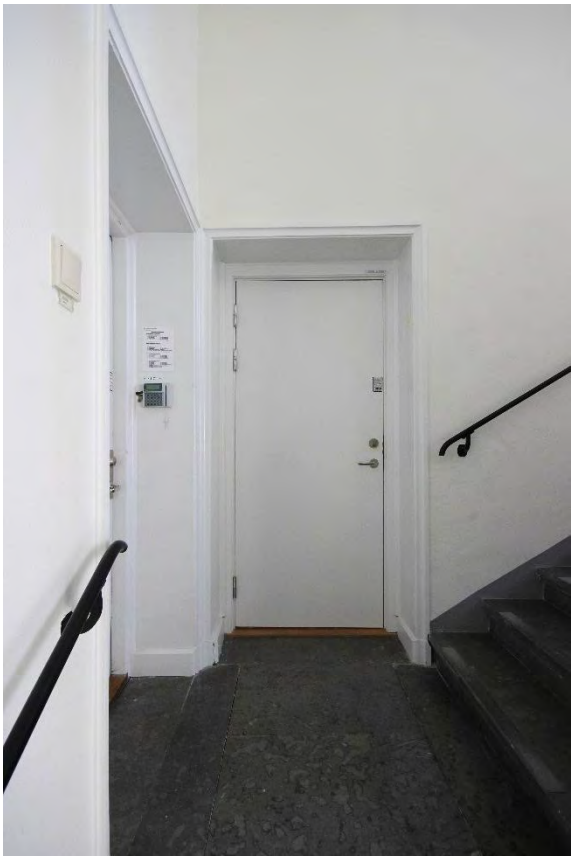

Dörrar i original (dörr centralt i bild med utbytt dörrblad).

Fönster samt fönsterbänk med skiva av kalksten – original.

Plan 99

(Källarvåning)

Inledning

Källarplanet nås via huvudtrapphuset, trapphuset i sydväst samt även från 5117 och den kulvert som löper vidare in i sjukhusanläggningen och över till byggnad 5101-5102-5185. I anslutning till kulverten finns även det trapphus som betjänar husets våningsplan. I källarplanet återfinns bland annat ett flertal mindre rum, ett väntrum samt en korridor i byggnadens längdriktning.

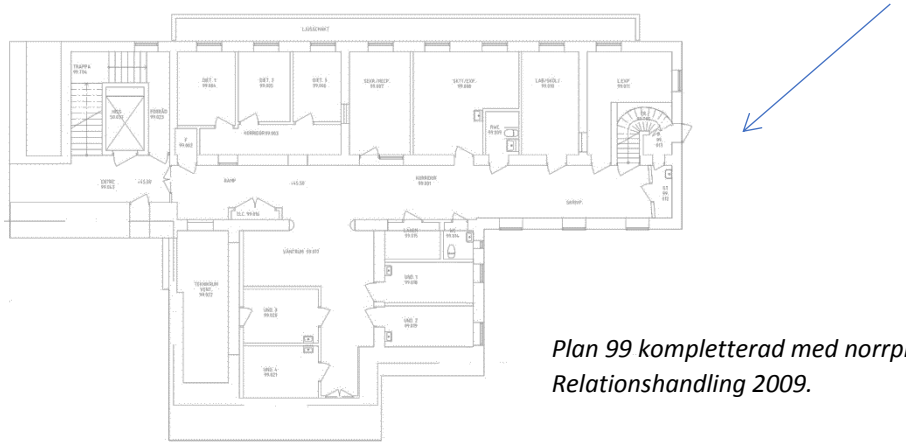

Plan 99 kompletterad med norrpil. Relationshandling 2009.

1930 byggdes den medicinska avdelningen ut på baksidan av huvudbyggnaden. Tillbyggnaden uppfördes i en till två våningar med källare (5128) samt med en länkbyggnad till den tidigare isolerpaviljongen för tuberkulösa (5114). Källarvåningen i 5128 inrymde bland annat lunchrum, bibliotek, arkiv samt ett par ospecificerade utrymmen.

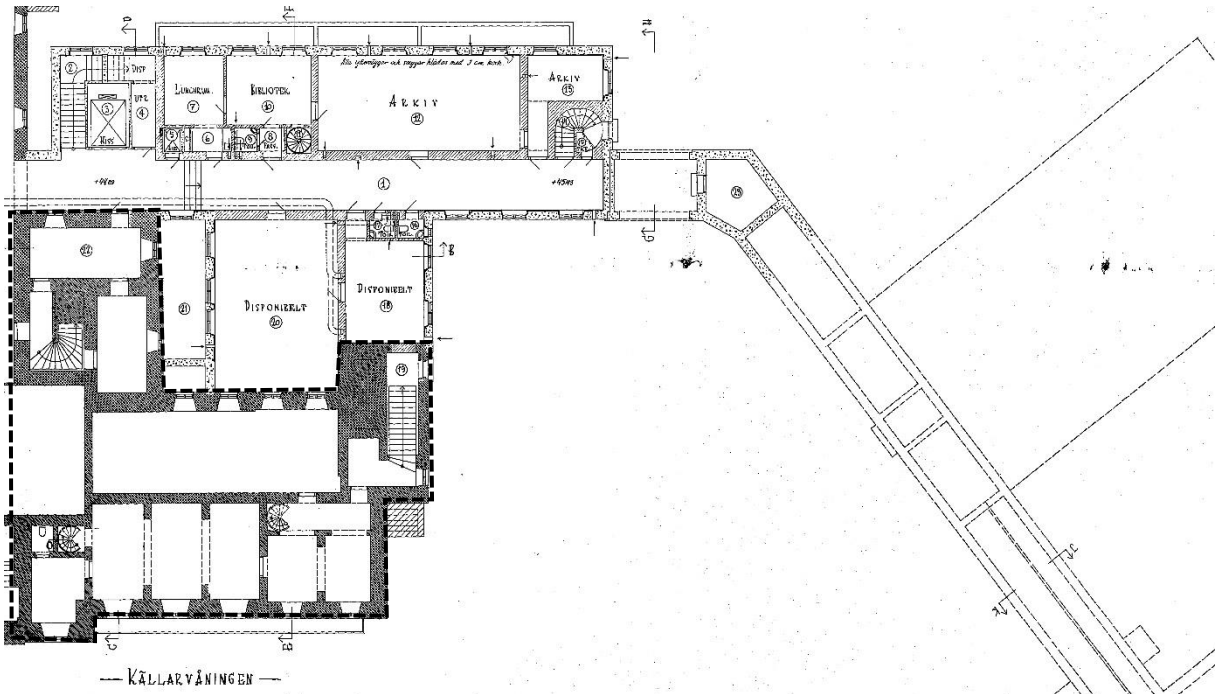

Tillbyggnadsritning från 1930. Streckad markering för del som utgörs av administrationsbyggnaden.

1948 anpassades planlösningen till blodgivarcentral i källarvåningen i byggnad 5128.

1998 byggdes källarplanet i administrationsbyggnaden (5117) och byggnad 5128 om till forskningslaboratorium. I samband med det justerades planlösningen i källaren och flera av rummen delades av med lättväggar. Det tillkom även en sekundär korridor i anslutning till de rum som ursprungligen utgjordes av lunchrum och bibliotek.

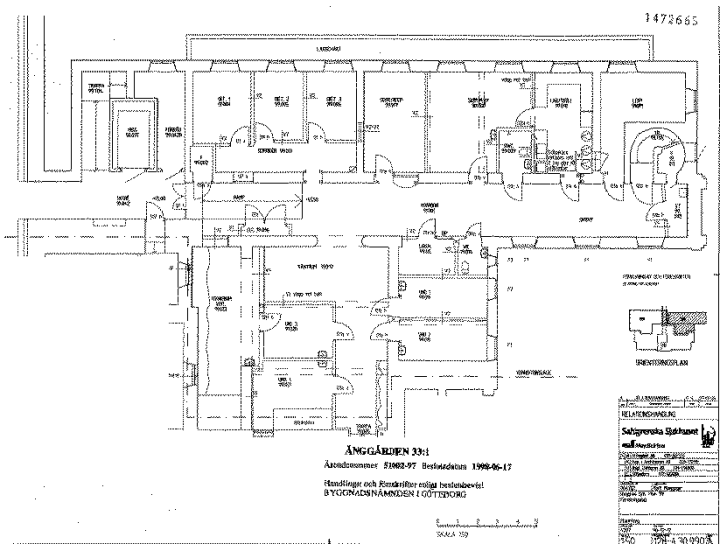

Förändringsritning från 1998.

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 99.001-99.021

Rummen i källarplan inrymde ursprungligen lunchrum, bibliotek och arkiv i rum orienterade mot sydost. Övriga rum utgjordes av ospecificerade utrymmen. Rummen nåddes huvudsakligen från en korridor i byggnadens längdriktning.

Plan 99. Originalväggar är gråmarkerade.

1998 byggdes källarplanet om till forskningslaboratorium. I samband med det justerades planlösningen i källaren och flera av rummen delades av med lättväggar. Det tillkom även en sekundär korridor i anslutning till de rum som ursprungligen utgjordes av lunchrum och bibliotek.

Rumsindelningen består idag av de bärande väggarna från den ursprungliga planlösningen och senare förändringar. Det finns enstaka bevarade detaljer.

Original/äldre
Bärande väggar
Fönster och fönsterbänkar med skiva av kalksten

Korridor (99.001) med till större delen bevarad planlösning. Samtliga ytskikt och detaljer är utbytta.

Sekundär korridorsbildning 99.003. Bärande originalvägg till vänster i bild.

Ett av rummen mot sydost (99.005). Fönster och fönsterbänk i original, övriga delar är utbytta.

Detalj av originalfönster med fönsterbänk i grå kalksten.

Ett av rummen mot sydväst (99.019). Samtliga material och detaljer är utbytta.

Administrationsbyggnadens tidigare yttervägg.

Plan 00
(Bottenvåning)[1]

Inledning

Bottenvåningen nås från den korridor som löper genom hela sjukhusanläggningen samt från byggnad 5117. I anslutning till korridoren finns även det trapphus som betjänar husets våningsplan. Från trapphuset nås en större korridor som löper i byggnadens längdriktning, ända till det trapphus som finns i sydvästra delen av huset. Det finns även en mindre, till den större tvärställd, korridor förbunden med byggnad 5117. Från huvudkorridoren nås bland annat rum med fönster mot sydost. I anslutning till den mindre korridoren finns ett personalrum mot sydväst, ett större sammanträdesrum som vetter mot utanförliggande ljusgård och ett förråd.

Länkbyggnaden inrymmer ett antal rum efter varandra vilka nås från utsidan.

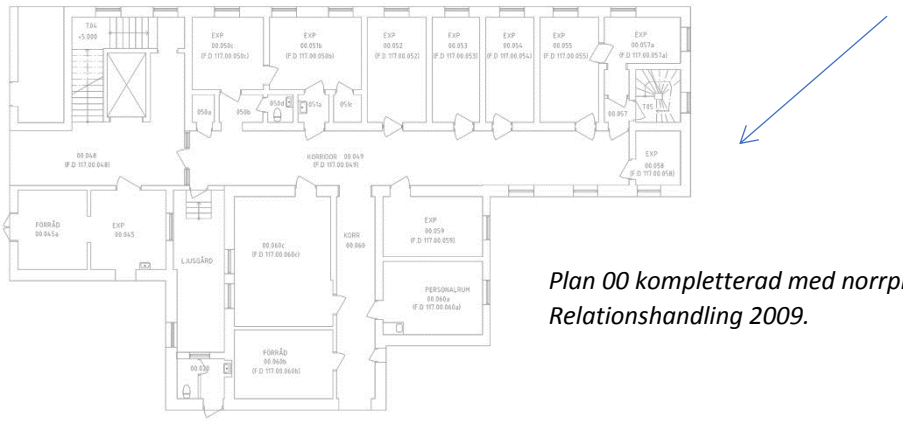

Plan 00 kompletterad med norrpil.
Relationshandling 2009.

1930 byggdes den medicinska avdelningen ut på baksidan av huvudbyggnaden. Bottenvåningen i 5128 inrymde bland annat en korridor i byggnadens längdriktning samt en större vänthall i anslutning till administrationsbyggnaden. Från vänthallen vette fönster mot en ljusgård mellan den ursprungliga byggnaden och tillbyggnaden och sydväst om vänthallen fanns ett laboratorium. Därutöver fanns mindre rumsbildningar orienterade mot sydost med funktioner som väntrum, mottagning och undersökningsrum. I anslutning till väntrummet och mottagningen återfanns även kapprum, wc-utrymmen, hiss samt en spiraltrappa förbunden med källarplanet.

Länkbyggnaden var i bottenplanet inredd med ett antal rum efter varandra, samtliga med ospecificerad funktion.

[1] Länkbyggnaden (5154) är i avsaknad av relationshandling varför befintligt utseende ej kan redovisas med illustration.

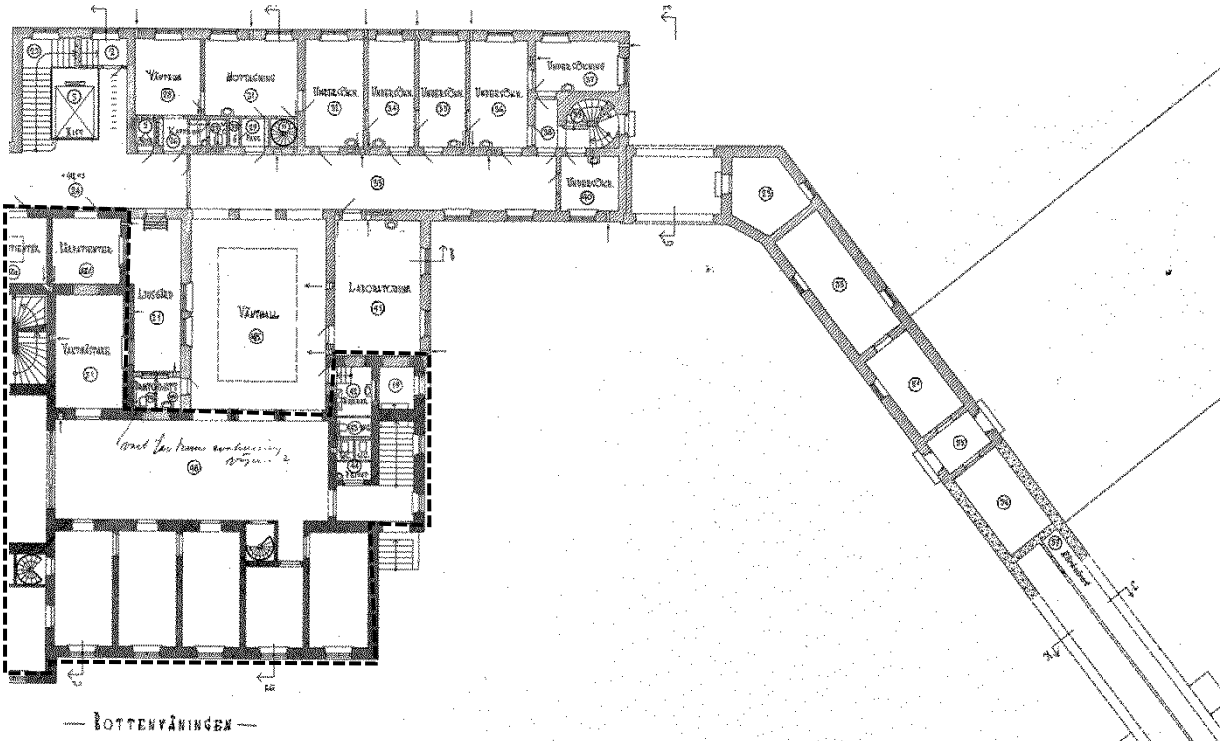

Tillbyggnadsritning från 1930. Streckad markering för del som utgörs av administrationsbyggnaden.

Sedan dess har den ursprungliga vänthallen delats av till förmån för en mindre korridor och två rum och det före detta laboratoriet har även det inretts med två rum. Dörrpartiet mot huvudtrapphuset hade till en början en något indragen placering men den är idag framflyttad och livar med väggen i trapphuset. I övrigt är den ursprungliga planlösningen i 5128 så gott som intakt.

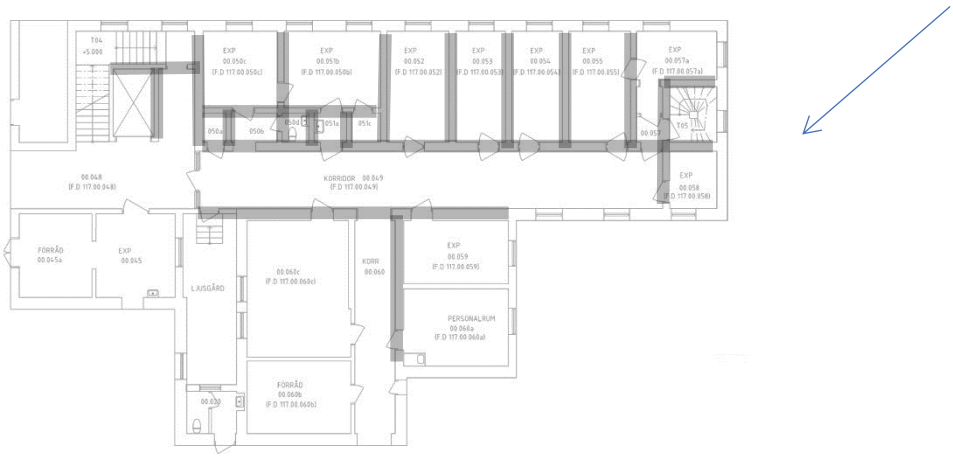

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 00.049-00.060C

(Byggnad 5128)

Plan 00. Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Bottenvåningen inrymde ursprungligen en korridor i byggnadens längdriktning samt en större vänthall i anslutning till administrationsbyggnaden. Från vänthallen vette fönster mot en ljusgård mellan den ursprungliga byggnaden och tillbyggnaden och sydväst om vänthallen fanns ett laboratorium. Därutöver fanns mindre rumsbildningar orienterade mot sydost med funktioner som väntrum, mottagning och undersökningsrum. I anslutning till väntrummet och mottagningen återfanns även kapprum, wc-utrymmen, hiss samt en spiraltrappa förbunden med källarplanet.

Korridoren (00.049) samt rummen orienterade mot sydost och sydväst i anslutning till trapphuset (00.050-55, 57-58) har så gott som intakt planlösning. Den ursprungliga vänthallen har förändrad planlösning och har inretts med korridor (00.060) och två rum (00.060b-c). Det ursprungliga laboratoriet har delats av till två rum (00.059, 00.060a).

Rummen har till övervägande del originalplanlösning och till en större andel bevarade material och detaljer.

Original/äldre

Rumsindelning (utom rum 059-060 och 060a-c)
Sockel i trä
Sockel i kalksten
Putsat tak
Dörrar
Dörrfoder
Fönster
Ventilgaller
Fast inredning (klädhängare)

Korridor (00.049) med till större delen ursprunglig planlösning och bevarade originaldelar som socklar, dörrar, fönster och tak.

Originalsockel i kalksten i den del som ursprungligen var en del av trapphallen.

Profilerade träsocklar och spegeldörrar i original.

Profilerad träsockel, väggar, dörr till WC-utrymme, tak samt klädhängare – original.

Ett av rummen orienterade mot sydost (00.054). Originalplanlösning samt bevarade detaljer såsom socklar, dörrar, fönster och tak.

Några av fönstren har senare tillkomna innanfönster.

Fönster och fönsterbänk med kalkstensskiva – original.

Sekundär korridorsbildning (00.060) med originaldörrar mot ursprunglig bärande vägg till vänster i bild.

Sekundär rumsbildning (00.060a) – ursprungligen del av större laboratorium.

Sekundär rumsbildning (00.060c) – ursprungligen del av större vänthall som var öppen mot korridoren samt mot administrationsbyggnaden. Öppningarna mot korridoren är idag avläsbara men igensatta.

Länkbyggnaden

(Byggnad 5154)

Länkbyggnaden inrymmer i denna del ett antal rum efter varandra. Rummen nås från utsidan samt är sinsemellan förbundna med varandra genom dörröppningar och trappor.

Rummen har förändrad planlösning och enstaka bevarade material och detaljer.

Original/äldre

Betonggolv
Putsade väggar
Fönster
Tak

Betonggolv, putsade väggar, tak – original. Övriga delar är senare tillkomna eller utbytta.

Fönster med putsad smyg – original.

Plan 01

(Entresolvåning)

Inledning

Entresolvåningen nås från trapphus T04 och T05. I den övre delen återfinns en korridor i byggnadens längdriktning samt rum med fönster mot sydost. Ett rum i det sydvästra hörnet nås endast från trapphus T05. En mindre trappa leder ned till våningens nedre del. Direkt i anslutning till denna finns förråd och en passage till ett rum med fönster mot administrationsbyggnaden. Ytterligare två rum finns på planet men även dessa nås bara från trapphus T05.

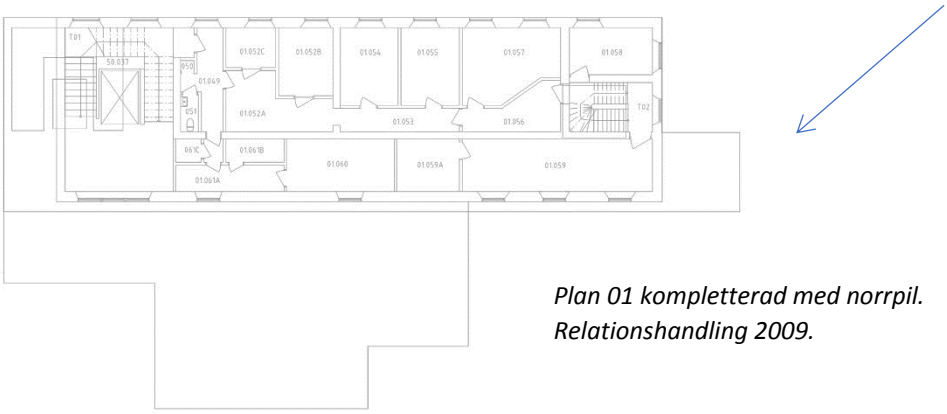

Plan 01 kompletterad med norrpil.
Relationshandling 2009.

1930 byggdes den medicinska avdelningen ut på baksidan av huvudbyggnaden. Entresolvåningen inrymde två större och ett mindre laboratorium liksom kapprum, WC-utrymmen och en hiss i den övre delen. Den nedre delen utgjordes enligt ritningar endast av ett långsmalt utrymme utan specificerad funktion men våningsplanet var troligen avdelat med flera rum redan från början.

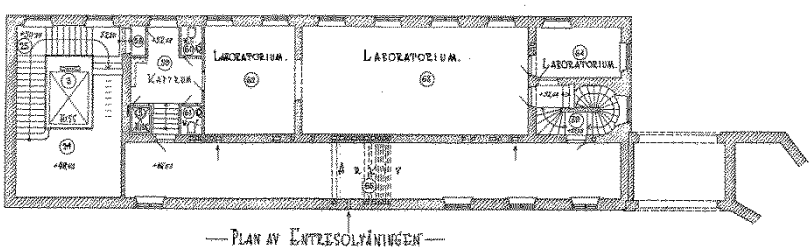

Tillbyggnadsritning från 1930.

Sedan dess har den övre våningen inretts med mindre kontor och en korridor utmed dessa och även kapprummet har justerad planlösning. Den nedre våningens planlösning med förrådsutrymmen strax nedanför trappan och rum i rad utmed byggnadens längdriktning är sannolikt ursprunglig eller äldre.

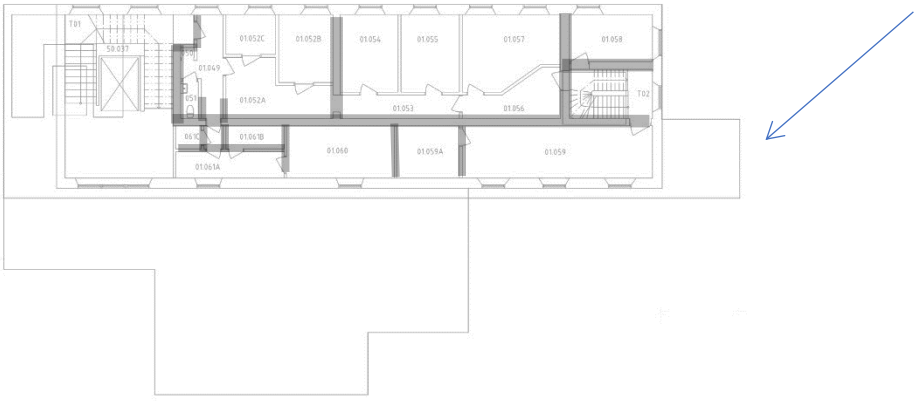

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 01.049-01.061C

Den övre delen av våningen inrymde två större och ett mindre laboratorium liksom kapprum, WC-utrymmen och en hiss. Den nedre delen utgjordes enligt ritningar endast av ett långsmalt utrymme utan specificerad funktion men våningsplanet var troligen avdelat med flera rum redan från början.

Plan 01. Originalväggar är gråmarkerade.

Sedan uppförandet har den övre delen byggts om och är idag inredd med en korridor i byggnadens längdriktning samt med rum orienterade mot sydost. Ett av rummen nås endast från det sydvästra trapphuset. I nordöstra delen finns WC-utrymme samt en mindre trappa som leder till nedre delen av våningsplanet. Även denna del har justerad planlösning. I anslutning till trappan finns förråd och en passage till ett rum med fönster som vetter mot administrationsbyggnaden. Ytterligare två rum nås från det sydvästra trapphuset. Planlösningen i den nedre delen är sannolikt till stora delar i original eller äldre.

Rummen har delvis förändrad planlösning och delvis bevarade material och detaljer.

Original/äldre
Planlösning (nedre delen)
Profilerad sockel i trä
Putsade väggar
Putsat tak
Dörrar
Fönster
Ventilgaller
Trätrappa

Rum 01.049 – del av f d kapprum med justerad planlösning. Delvis snickerier i original.

Sekundär korridorsbildning 01.052A, 01.053. Samtliga delar utbytta.

Senare tillkomna rumsbildningar utmed korridoren. Bilden visar rum 01.052B.

Rum 01.058 med originalplanlösning.

Flera av de senare tillkomna rummen har bevarade originalsocklar utmed ursprungliga väggar.

Fönster och fönsterbänk med skiva av kalksten – original.

Trätrappa som leder till den nedre våningen – original. Planstegens plastmatta är senare tillkommen.

Passage 01.061A. Sannolikt ursprunglig planlösning. Profilerade socklar, putsade väggar, dörrar, fönster, tak – original.

Ett av rummen med fönster mot administrationsbyggnaden (rum 01.059), sannolikt med ursprunglig planlösning. Profilerade socklar, putsade väggar, dörr, fönster, tak, ventilgaller – original.

Plan 02

(Första våningen) [2]

Inledning

Plan 2 nås från de två trapphusen och länkbyggnaden nås från våningsplanet samt från 5114. Mellan trapphusen löper en rad rum med fönster som vetter mot nordväst. Samtliga rum är förbundna med varandra. Länkbyggnaden är i anslutning till 5128 inredd med en sekundär korridorsbildning längs norra ytterväggen. Utmed korridoren finns mot söder en rad mindre rum som avslutas med ett rum som löper över hela rumsbredden. Dörren mot den fortsatta delen av länkbyggnaden är i detta rum igensatt och på andra sidan finns ytterligare ett rum med hel rumsbredd. Övrig del av länken utgörs av en korridor uppbruten av lättväggar som går över halva rumsbredden. Mellan väggpartierna finns mindre kontorsplatser. Denna del omfattas idag av byggnad 5114.

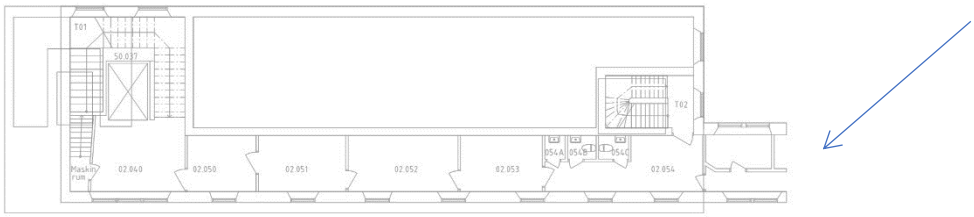

Plan 02 kompletterad med norrpil. Relationshandling 2009.

1930 byggdes den medicinska avdelningen ut på baksidan av huvudbyggnaden. Plan 2 i 5128 inrymde förbindelsegång som sedan övergick i länkbyggnadens förbindelsegång, 5154. Förbindelsegången i sistnämnda byggnadskropp hade fönster mot både norr och söder och tog hela byggnadens bredd i anspråk.

[2] Länkbyggnaden (5154) är i avsaknad av relationshandling varför befintligt utseende ej kan redovisas med illustration.

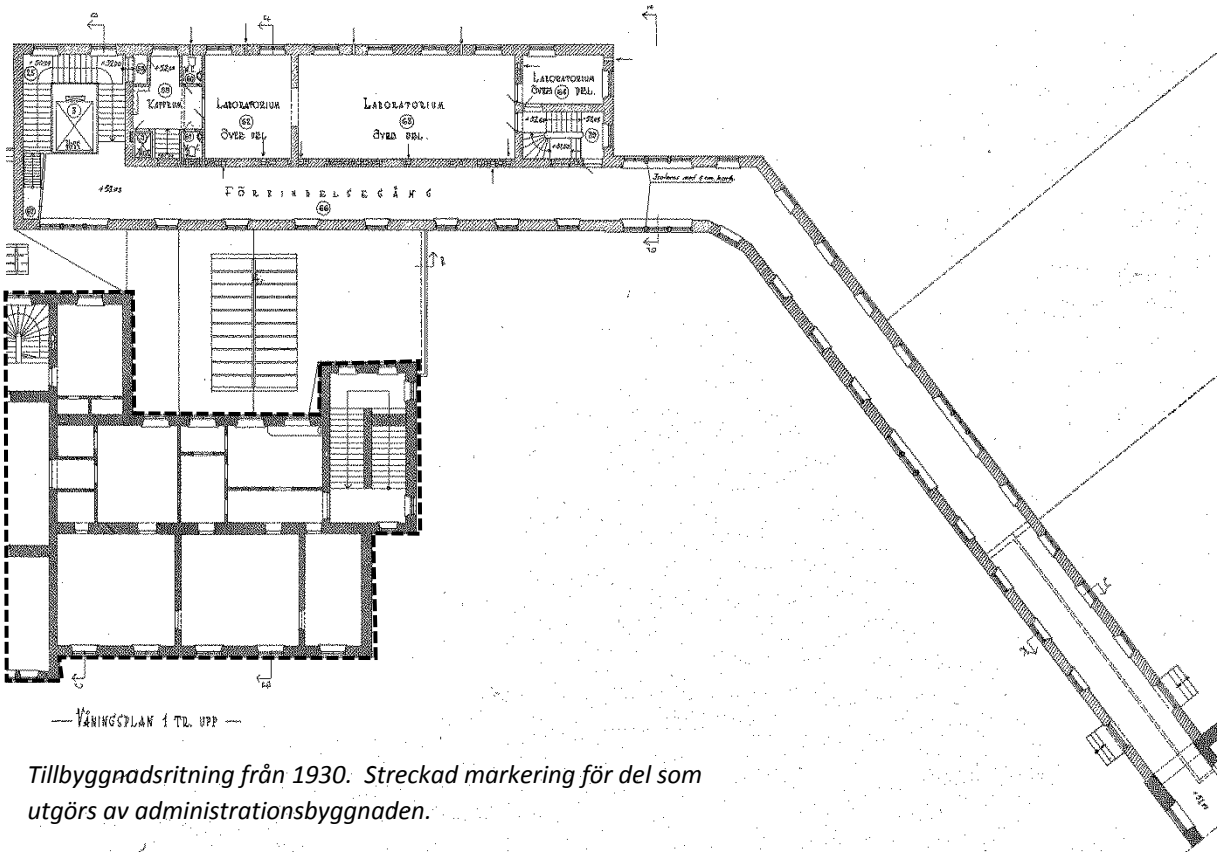

Tillbyggnadsritning från 1930. Streckad markering för del som utgörs av administrationsbyggnaden.

1966 inreddes förbindelsegången (del av 5128 samt del av 5154) genom att den delvis delades av för små rum i rad, över hela rumsbredden. I anslutning till sydvästra trapphuset inreddes även WC-utrymmen.

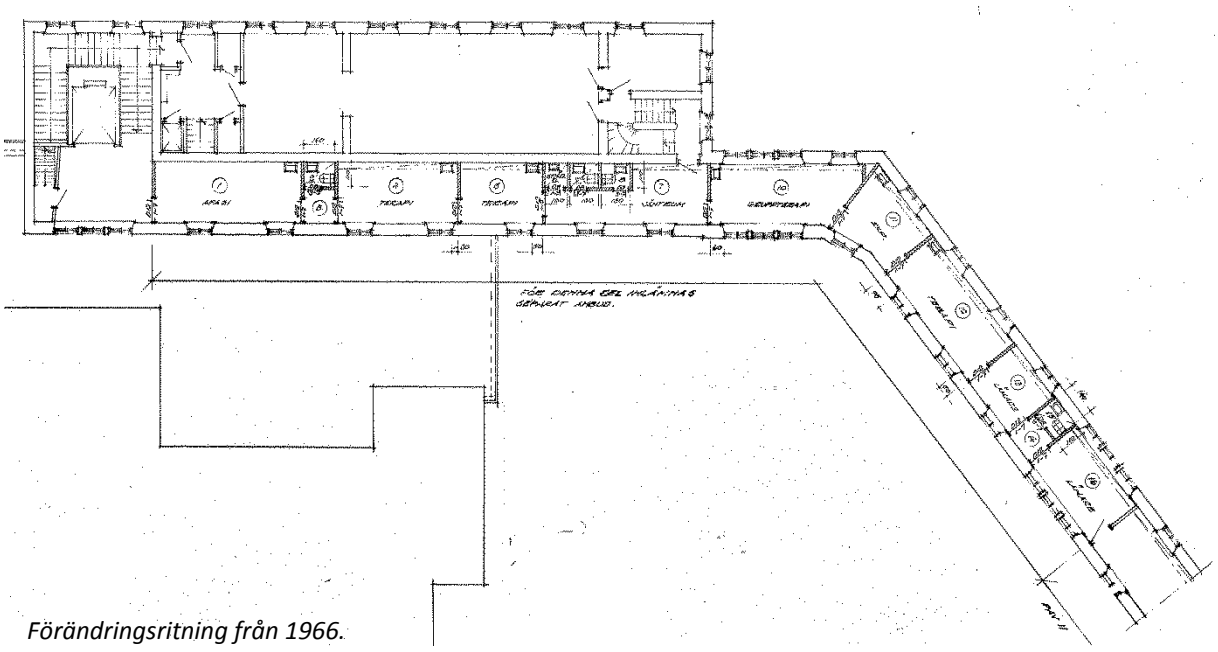

Förändringsritning från 1966.

Därefter har länkbyggnaden delvis fått justerad planlösning med en sekundär korridorsbildning och mindre rum mot söder.

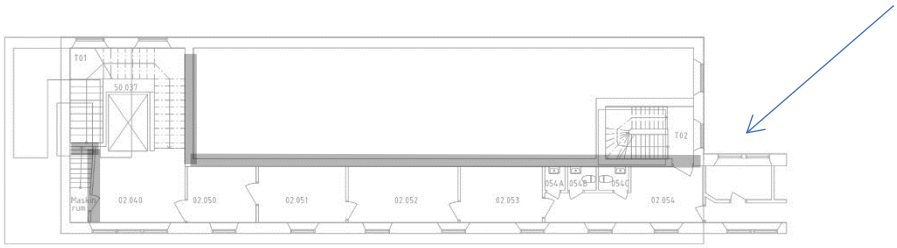

Kvarvarande originalväggar är gråmarkerade.

Rum 02.050-054

(Byggnad 5128)

Förbindelsegången utgjordes ursprungligen av en korridor över hela rumsbredden, mellan trapphus T04 och byggnad 5154.

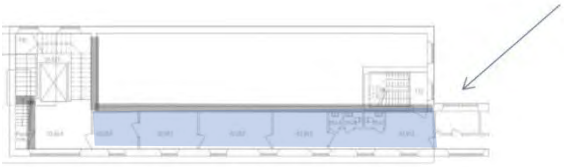

Plan 02. Originalväggar är gråmarkerade.

Gången har helt förändrad planlösning och är i 5128 (rum 02.050-054) huvudsakligen inredd med kontorsutrymmen i fil, förbundna med varandra genom dörrar. I anslutning till rum 02.054 finns även ett antal WC-utrymmen.

Rummen har förändrad planlösning och enstaka bevarade material och detaljer.

Original/äldre

Profilerad sockel i trä
Putsat tak
Putsade väggar
Fönster
Fönsterbänkar av trä och kalksten

Ursprunglig förbindelsegång i 5128 är idag inredd med rumsbildningar i fil.

Profilerade socklar utmed yttervägg, fönster och fönsterbänkar samt putsade väggar och tak i original – övriga delar är sekundära. Bilden visar rum 02.050.

I anslutning till sydvästra trapphuset är det även inrett för WC (02.054-054A-C).

Länkbyggnaden

(Byggnad 5154 och del av 5114)

Förbindelsegången utgjordes ursprungligen av en lång korridor över hela rumsbredden, mellan byggnad 5128 och byggnad 5154.

Även förbindelsegången i länkbyggnaden har förändrad planlösning. I anslutning till 5128 är den inredd med mindre rum mot söder vilka tar halva den ursprungliga rumsbredden i anspråk. Utmed rummen löper en sekundär korridorsbildning. Avsnittet avslutas med ett rum över hela rumsbredden och en igensatt dörr mot resterande del av länkbyggnaden. På andra sidan (del av 5114) är den ursprungliga gången övervägande avdelad med lättväggar över halva rumsbredden. Denna del nås från byggnad 5114.

Den ursprungliga förbindelsegången har till större delen förändrad planlösning och enstaka bevarade material och detaljer.

Original/äldre
Profilerad sockel i trä
Putsat tak
Fönster
Fönsterbänkar av trä och kalksten

Sekundär korridor. Övrig del tas upp av rumsbildningar som vetter mot söder. Profilerade socklar mot yttervägg, fönster med fönsterbänkar i kalksten och trä och putsade tak i original – övriga delar sekundära.

Ett av rummen i 5154 (02.010). Profilerad sockel utmed yttervägg och fönster med fönsterbänkar i original.

Detalj av sockel.

Rum 02.008 med bibehållen ursprunglig rumsbredd. Dörr mot länkbyggnadens fortsättning är igensatt och resterande del nås från byggnad 5114. Vy mot sekundär korridorsbildning.

Resterande del av länkbyggnaden (del av 5114) är delvis avdelad med lättväggar över halva den ursprungliga rumsbredden. Fönsterbänkar i original, övriga delar utbytta.

Översiktlig teknisk status

Följande bedömning är översiktlig och bygger på observationer som gjorts i samband med fotodokumentation av exteriör och interiör. Redovisningen av skadorna nedan skall ses som exempel på skador som påträffats och inte som någon fullständig skadeinventering.

Stomme

Utvändigt syns inga sättningssprickor men det finns ett flertal sprickor invändigt (se under *Interiör*) 5128 grundförstärktes 2001.[3]

Exteriör

I samband med i dokumentationen av exteriören konstaterades att byggnadens underhåll delvis är eftersatt. Det rör sig främst om skador i fogar och tegel. Fönstren är delvis i behov av ommålning.

Nedan listas exempel på observerade skador. Taket är inte bedömt.

Frostsprängt tegel och delvis bristfälligt fogsystem.

[3] Enligt uppgifter från Västfastigheter *Husboken – byggnad 5128*.

Fuktproblem med påväxt, sannolikt till följd av bristfällig takavvattning. (Förbindelsegång, fasad mot norr)

Valvbåge – påkörningsskada.

Trasiga och rostande ventiler.

Fönstren är delvis i behov av ommålning.

Interiör

Interiören har renoverats i olika skeden och skicket är varierande genom våningsplanen.

Ett enstaka fuktgenomslag har påträffats i yttervägg i trapphus T 01. Sprickbildning förekommer på flera ställen.

Nedan listas exempel på skador som observerats i samband med fotodokumentationen av interiören. Hit hör även skador på fönstren. Installationerna är inte bedömda.

Exempel på sprickbildningar i vägg och tak. Bilderna visar 5128 – rum 00.049 samt 5154 – korridor.

Sprickbildning i enstaka fönsterbänkars kalkstensskiva. 5128 – rum 00.049 samt 5128 – trapphus T 02.

Fuktgenomslag i yttervägg, trapphus T 01.

Fönster i behov av ommålning.

Färgsläpp – tak.

Färgsläpp och delvis putssläpp – vägg och fönsterbänk.

Kulturhistorisk värdering

Området

Området kring Medicinareberget och nuvarande Sahlgrenska har sedan 1880-talet byggts ut och anpassats efter skiftande behov. Stråket utmed Per Dubbsgatan präglas i hög grad av de stora friliggande institutioner som etablerades här under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Sahlgrenska sjukhusområde har en mer sammansatt karaktär som utgår ifrån den första sjukhusanläggningens huvudstråk, men där nya byggnader har adderats efter hand och idag utgör en tät struktur med många förbindelsepunkter byggnaderna emellan.

Den successiva utbyggnaden har resulterat i en sammansatt byggnadsmiljö med representanter från olika skeden i sjukhusområdets utveckling. De äldre byggnaderna är välbevarade och de flesta används fortfarande för sjukvård av olika slag.

Byggnaderna representerar synen på god vård under olika tider och speglar samtidigt välfärdssamhällets framväxt där sjukvården byggts ut och utvecklats från filantropiskt finansierade satsningar till allmän sjukvård som en rättighet för alla. Sammantaget ger området, som kulturmiljö betraktat, en bild av sjukvårdens framväxt och de stora materiella och mänskliga insatser som gjorts på det medicinska fältet under de senaste 125 åren.

Per Dubbshuset

Kulturhistoriskt sammanhang

Sahlgrenska sjukhuset med namn efter den ursprungliga donatorn Niclas Sahlgren har en historia som sträcker sig till 1700-talet. Den första sjukhusbyggnaden fanns 1782-1805 på Sillgatan i Västra Nordstaden där verksamheten förestods av Sahlgrenskas förste överläkare Pehr Dubb. Sjukhuset drevs inledningsvis genom välgörenhet och donationer, och var avsett stadens fattiga.

Sjukhusen var till en början små enheter integrerade i staden men mot slutet av 1800-talet ansågs istället att sjukhusanläggningarna skulle vara tydligt åtskilda från staden och dess befolkning. Flera stora vårdinrättningar byggdes omkring sekelskiftet 1900 i stadens södra utkant, så även Sahlgrenska sjukhuset.

Sahlgrenska sjukhuset uppfördes enligt det så kallade paviljongsystemet, en glest och symmetriskt uppbyggd anläggning med fristående paviljonger, ibland sammanlänkade av en inbyggd korridor. Uppbyggnaden avspeglar tidens uppfattning om att spridning av sjukdomar kunde hindras genom separerade byggnader med stora salar som kunde vädras ordentligt. Systemet förekom första gången på 1850-talet och det närliggande barnsjukhuset som uppfördes 1909 var troligen ett av de sista sjukhusen som byggdes på detta sätt.

Byggnad och arkitektur

Sahlgrenska sjukhusets ursprungliga anläggning uppfördes 1896-1900 med en administrationsbyggnad, Per Dubbshuset, som utgjorde huvudentré till paviljongsjukhuset. Byggnaden innehöll polikliniker i bottenplan och förband huvudentrén med den långa korridor som ledde vidare till sjukhusanläggningens sex fristående paviljonger. Samtliga byggnader var enhetligt utformade i nyrenässansstil med två-tre våningar. Fasaderna kläddes med rött maskinslaget tegel

med dekorativa inslag av svart tegel samt formtegel och hade jämnt fördelade höga spröjsade fönster vilka gav sjuksalarna god tillgång till dagsljus.

Administrationsbyggnaden skiljer sig från paviljongerna i egenskap av entrébyggnad med sin symmetriska utformning och centralt placerade huvudentré. Fasaden är utförd i nyrenässansstil och karakteriseras av en tydlig markering av våningsplanen och en fasadkomposition som bygger på en stegring från sockel till takfot. Bottenvåningen markeras som det huvudsakliga våningsplanet genom portalen, de höga fönstren och de svarta tegelbanden som antyder en rusticering, och avslutas med en gördelgesims mot den övre våningen. Exteriören är mycket välbevarad.

Interiören har stora rumsvolymer och generösa ljusinsläpp i linje med tidens syn på god vårdmiljö. Invändigt har byggnaden delvis genomgått förändringar då användningen har förändrats över åren men entrén, vestibulen, Per Dubbssalen med intilliggande rum och trapphusen är mycket välbevarade. Även de två ursprungliga poliklinikernas planlösning är i huvudsak bevarad, samt delvis även originaldetaljer. Arkitekturen är representativ för tidens institutionsbyggnader.

Byggnad 5129

Kulturhistoriskt sammanhang

Sahlgrenska sjukhuset i Änggården var tidigt överbelagt och anläggningen har kontinuerligt utvidgats och anpassats efter rådande behov, vårdideal och medicinsk-teknisk utveckling. Utbyggnaden inleddes redan decenniet efter det ursprungliga paviljongsjukhusets invigning och kompletteringar har därefter skett successivt, såväl med fristående byggnader som med tillbyggnader.

Administrationsbyggnaden inrymde ursprungligen medicinsk samt kirurgisk poliklinik i bottenplan. 1914 och 1926 byggdes den kirurgiska kliniken ut på baksidan med den utbyggnad som idag går under benämningen 5129.

Byggnad och arkitektur

Utbyggnaden för den kirurgiska polikliniken uppfördes med fasader i nyrenässansstil och anslöt därmed till den arkitektur som var gemensam för hela paviljongsjukhuset. Byggnaden var i en våning med källare och med ett formspråk hemmahörande i den sena 1800-talets arkitektur anpassades den till och underordnade sig befintlig administrationsbyggnad. Exteriören är välbevarad.

Invändigt har byggnaden genomgått stora förändringar till följd av lokalanpassningar efter nya verksamhetsbehov. Delar av den ursprungliga planlösningen finns bevarad men endast enstaka originaldetaljer finns kvar.

Byggnad 5128 och 5154

Kulturhistoriskt sammanhang

Sahlgrenska sjukhuset i Änggården var tidigt överbelagt och anläggningen har kontinuerligt utvidgats och anpassats efter rådande behov, vårdideal och medicinsk-teknisk utveckling. Utbyggnaden inleddes redan decenniet efter det ursprungliga paviljongsjukhusets invigning och kompletteringar

har skett successivt, såväl med fristående byggnader som med tillbyggnader. Den ursprungliga sjukhusanläggningens paviljonger var sammanbunden med en korridor och systemet med förbindelsegångar för att knyta byggnader till varandra, såväl över som under mark, har kontinuerligt använts och tillämpas fortfarande inom sjukhusanläggningen.

Administrationsbyggnaden inrymde ursprungligen medicinsk samt kirurgisk poliklinik i bottenplan. 1930 byggdes den medicinska polikliniken ut på baksidan av huvudbyggnaden. Från tillbyggnaden uppfördes även en förbindelsegång till den förutvarande tuberkulospaviljongen. Tillbyggnaden och förbindelsegången går idag under benämningen 5128 respektive 5154.

Byggnad och arkitektur

Tillbyggnaden och förbindelsegången uppfördes i nyklassicistisk stil med influenser från funktionalism och med hantverksmässig material- och detaljhantering där fasaderna i handslaget tegel vittnar om ett kvardröjande förhållningssätt från seklets början då de äkta materialen värdesattes. Med sin arkitektur kontrasterade tillbyggnaden till administrationsbyggnadens fasader i nyrenässansstil.

Tillbyggnaden var i en till två våningar med källare och den i suterräng belägna förbindelsegången var även den i en till två våningar. Exteriören är mycket välbevarad. Invändigt har byggnaden delvis genomgått förändringar då användningen har förändrats över åren men trapphusen är mycket välbevarade och här finns även en bevarad sänghiss. Även den ursprungliga planlösningen är delvis bevarad liksom delar av originalinredningen.

Sammanfattande värdering

Administrationsbyggnaden, även kallad Per Dubbshuset, har ett högt kulturhistoriskt värde som den enda kvarvarande byggnaden i det ursprungliga paviljongsjukhuset från 1899. Administrationsbyggnaden används fortfarande som en av de huvudsakliga entréerna och är sammankopplad med sjukhusets långa korridor som har samma sträckning som den ursprungliga. Tillsammans med kvarvarande delar av den ursprungliga korridoren samt den enda återstående åttonde paviljongen från 1906 gör administrationsbyggnaden det därmed möjligt att få en uppfattning om det ursprungliga paviljongsjukhusets utsträckning och utformning.

Byggnad 5129 har i sammanhanget ett begränsat kulturhistoriskt värde som en underordnad del av administrationsbyggnaden, tillkommen till följd av ett utökat lokalbehov för sjukhusets verksamhet och arkitektoniskt anpassad till Per Dubbshuset.

Byggnad 5128 med 5154 har i sammanhanget ett kulturhistoriskt värde som en årsring vilken tillkommit i samband med sjukhusets kontinuerliga expansion. Förbindelsegången är därtill den äldsta bevarade förbindelsegången med undantag för det begränsade avsnitt som finns kvar av den ursprungliga anläggningens långa korridor.

Käll- och bildförteckning

Otryckta källor och arkiv

Arkitektregistret Arkitekturmuseum (Ernst Torulf)

Arkivnämnden, (Sahlgrenska sjukhuset)
http://www.arkivnamnden.org/manadens-arkivhandling/det-f%C3%B6rsta-sahlgrenska-sjukhuset-i-g%C3%B6teborg

Helsingborgs stadslexikon (Tegelbruk)
https://stadslexikon.helsingborg.se/tegelbruk-2/

Kulturmiljöunderlag Sahlgrenska sjukhuset & Medicinareberget mm, Göteborgs Stadsmuseum Kulturmiljörapport 2013:01

NE (nationalromantik, stenhuggeri)
Rapport från Riksantikvarieämbetet – Plattform Kulturhistorisk värdering och urval 2015-01-19.

Stadsbyggnadskontoret i Göteborg, arkivet (SBK)
Bygglovshandlingar, Änggården 33:1
Detaljplan för Sahlgrenska sjukhusets område inom stadsdelarna Guldheden och Änggården i Göteborg, FII 4032

Stockholms stad stadsarkivet (Sabbatsbergs sjukhus) SE/SSA/0252A-SE/SSA/0252C

Västfastigheter
Ritningar mm

Tryckta källor

Ahlberg, Sven Olof, *Bevara betongen* (2012)

Carlson, G mfl, (1982) *Sjukvården i Göteborg under 200 år*

Danielsson, Hilmer J. & Jacobsson, Mejse, *Byggnadssätt och byggnadskostnader i Stockholm 1883-1939* (1948)

Hjertberg, Per, *Från ”Bracka” till Posthus* (1992)

Lamberg, Carl (1900) *Beskrifning över allmänna och Sahlgrenska sjukhusets nybyggnad å Änggården.*

Linde Bjur, Gunilla & Engström, Krister, *Arkitekter och fasader Göteborg 1850-1920* (2013)

Lindgren, Jack & Moeschlin, Jan, *Tegel: tillverkning, konstruktion, gestaltning* (1985)

Lönnroth, Gudrun (red.) *Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, del I – Ett program för bevarande*, Stadsbyggnadskontoret och Stadsmuseet (1999)

Moderna Göteborg – Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, del III (2015)

Sahlgrenska sjukhuset – 1934-1942 års tillbyggnader (1942)

Svenskt Biografiskt Lexikon; band 21, s. 684.

Törnqvist, Lars & A:son Palmqvist, Lena (red.), *Svenskt bygge: teknikens förändringar och arbetets villkor vid dagens och gårdagens byggande* (1988)

Fotografier och illustrationer

Källor till äldre fotografier och illustrationer finns angivna i bildtexterna.

Övriga fotografier är tagna av Lindholm Restaurering 2018.

Byggnad 5117, Per Dubbshuset – Dokumentation och kulturhistorisk beskrivning

Bilaga till interiör beskrivning – plan 99

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

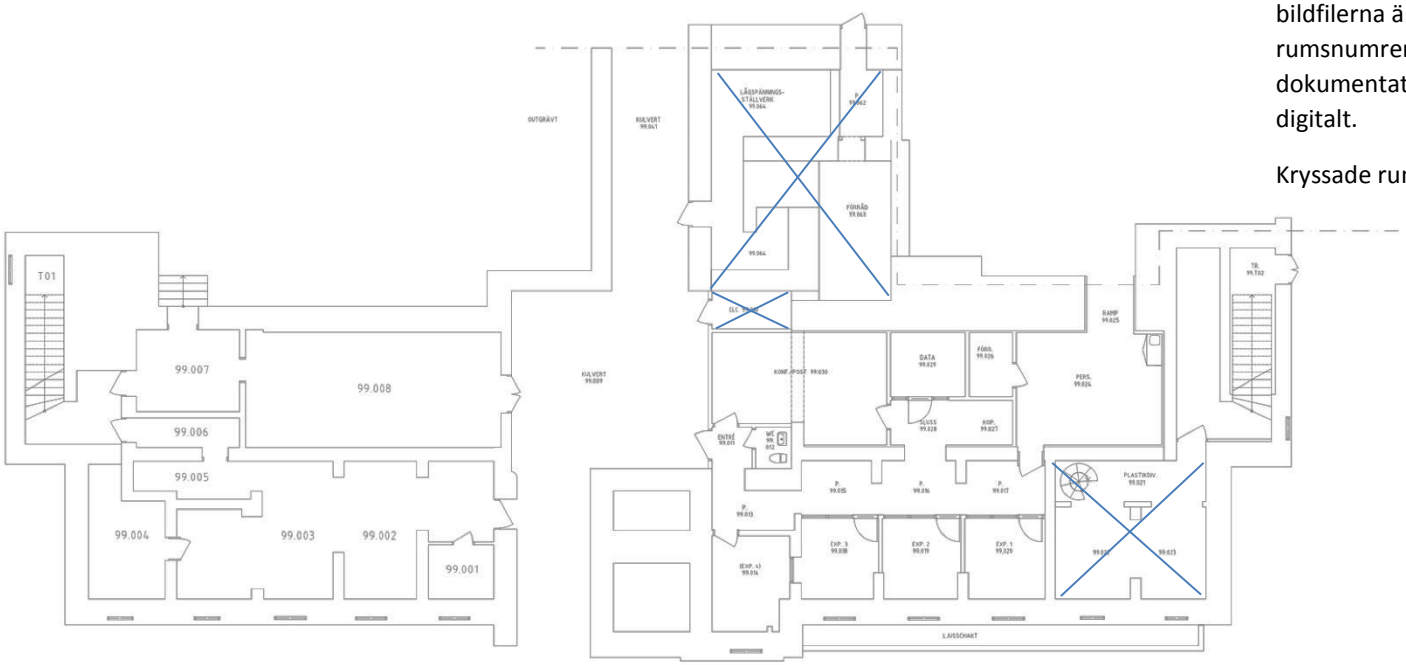

0 5 10 m

BET	ÄNT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT: GÖTEBORG | FASTBESKR.
FASTIGHET: 5000 | BYGGNAD: 5117 | PLAN: 99 | DEL:

DISC.: A | KONSULT:
UPPDRAG NR: | RITAD AV: MI2 | HANDLÄGGARE:
DATUM: 090528 | ANSVARIG: MI2

Planritning
Uppritat efter scannat underlag

SKALA: A1 = 1:100, A3 = 1:200 | NUMMER: 5117 A40.1-99 | BET

LAGER: SB11

XREF: L:\A1\Model\5117A-40.P-99.dwg

PLO: 2010-02-17 09:17 D:\VASTFASTIGHETER_GOTEBORG\5000 - SAHLGRENSKA\5117 - BYGGNAD 111\ARBITDEF\5117 A40.1-99.DWG ANN-MARIE LINDBERG

Byggnad 5117, Per Dubbshuset – Dokumentation och kulturhistorisk beskrivning

Bilaga till interiör beskrivning – plan 00

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

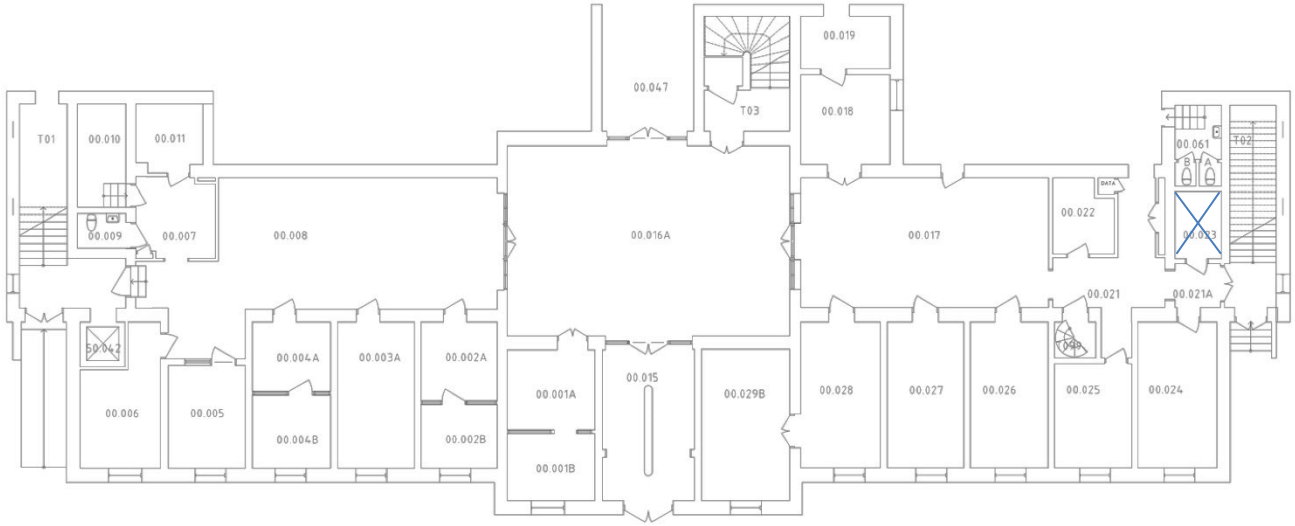

0 5 10 m

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT GÖTEBORG | FASTBESHR

FASTIGHET 5000 | BYGGNAD 5117 | PLAN 00 | DEL

DISC. A | KONSULT

UPPDRAG NR | RITAD AV MI2 | HANDLÄGGARE

DATUM 090528 | ANSVARIG MI2

Planritning

Upprital efter scannat underlag

SKALA A1 = 1:100 A3 = 1:200 | NUMMER 5117 A40.1-00 | BET

PLD: 2010-02-17 09:17 D:\VASTFASTIGHETER_GOTEBORG\5000 - SAHLGRENSKA\5117 - BYGGNAD 117\ARBTOEF\5117 A40.1-00.DWG ANN-MARIE LINDBERG

XREF: \\AAVMedel\5117A-40P-00.dwg

LAGER: SB11

Byggnad 5117, Per Dubbshuset – Dokumentation och kulturhistorisk beskrivning

Bilaga till interiör beskrivning – plan 01

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

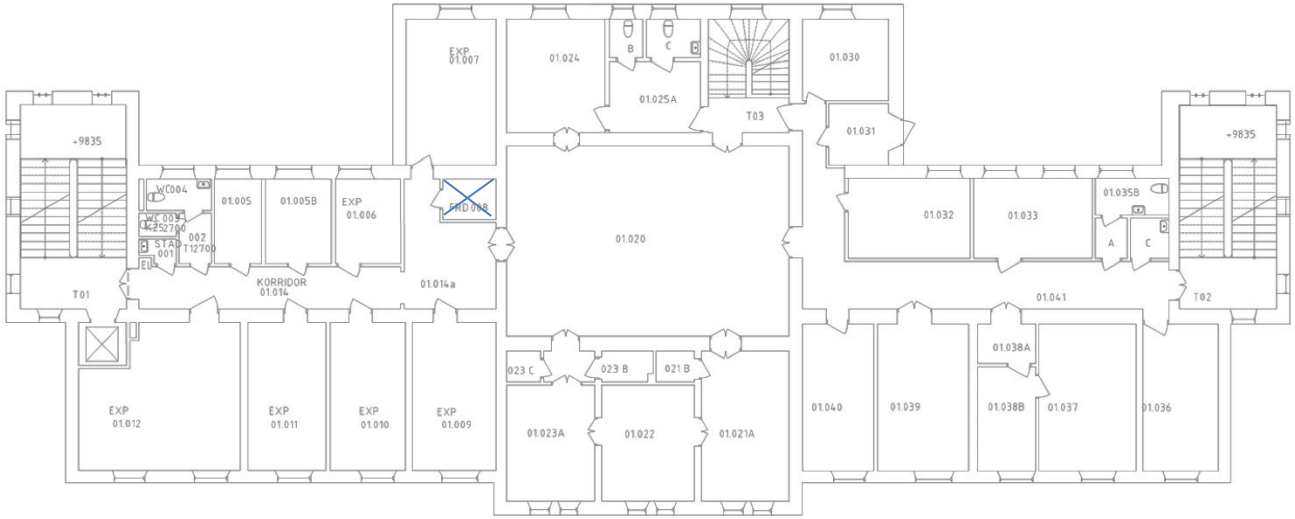

0 5 10 m

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM

DATUM:

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT: GÖTEBORG | FASTBESKR

FASTIGHET	BYGGNAD	PLAN	DEL
5000	5117	01	

DISC. A | KONSULT

UPPDRAG NR	RITAD AV	HANDLÄGGARE
	MI2	

DATUM	ANSVARIG
090528	MI2

Planritning

Upprätat efter scannat underlag

SKALA	NUMMER	BET
A1 = 1:100 A3 = 1:200	5117 A40.1-01	

PLD: 2010-02-17 09:18 D:\VÄSTFASTIGHETER_GÖTEBORG\5000 - SAHLGRENSKA\5117 - BYGGNAD 117\ARKITEKT\5117 A40.1-01.DWG ANN-MARIE LINDBERG

XREF: ...\A1\Model\5117A-40P-01.dwg

LAGER: SB11

Byggnad 5117, Per Dubbshuset – Dokumentation och kulturhistorisk beskrivning

Bilaga till interiör beskrivning – plan 02

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

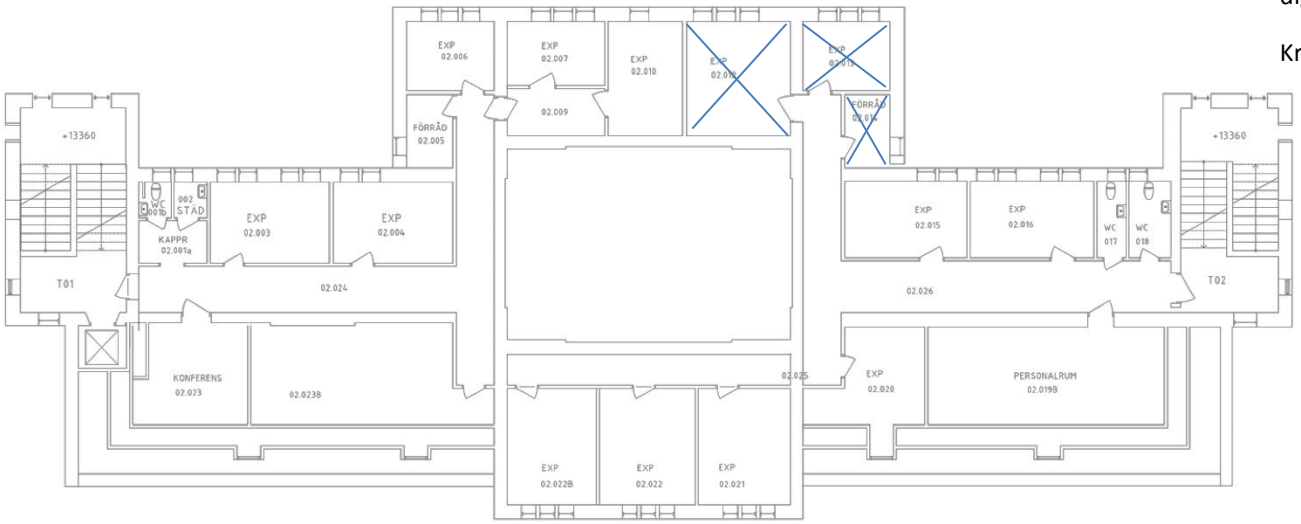

0 5 10 m

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM

DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT: GÖTEBORG | FASTBESH

FASTIGHET: 5000 | BYGGNAD: 5117 | PLAN: 02 | DEL:

DISC.: A | KONSULT:

UPPDRAG NR | RITAD AV: MIZ | HANDLÄGGARE

DATUM: 090528 | ANSVARIG: MIZ

Planritning
Upprität efter scannat underlag

SKALA: A1 = 1:100, A3 = 1:200 | NUMMER: 5117 A40.1-02 | BET

PLO: 2016-02-17 09:18 D:\VASTFASTIGHETER_GOTEBORG\5000 - SAHLGRENSKA\5117 - BYGGNAD 117\LARITDEF\5117 A40.1-02.DWG ANN-MARIE LINDBERG

XREF: ..\..\A\Model\5117A-40.P-02.dwg

LAGER: SB11

Byggnad 5129 – Dokumentation och kulturhistorisk beskrivning

Bilaga till interiör beskrivning – plan 99

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

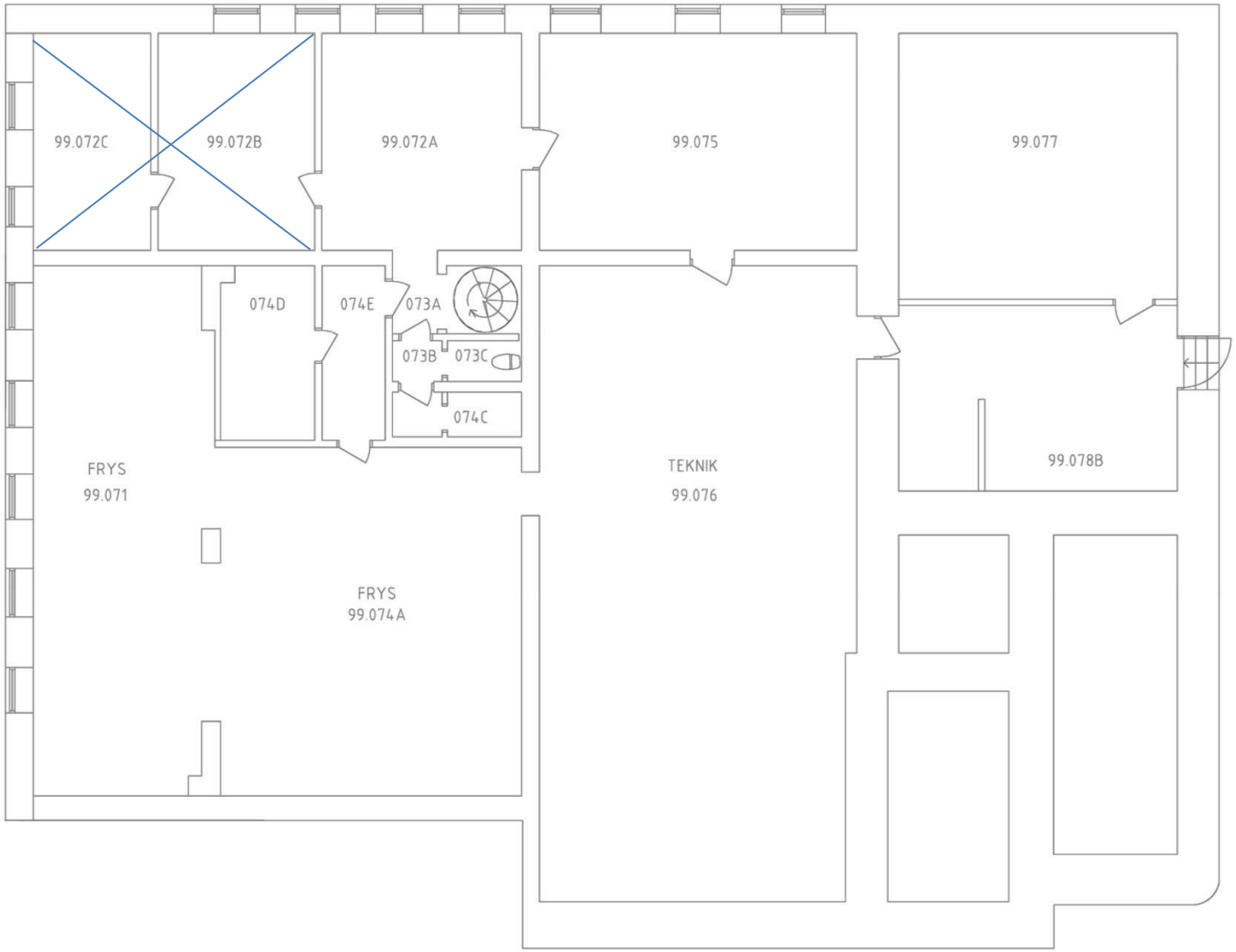

BET | ANT | ÄNDRINGEN AVSER | SIGN | DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT GÖTEBORG | FASTBEBN
FASTIGHET 5000 | BYGGNAD 5129 | PLAN 99 | DEL

DISC. A | KONSULT
UPPDRAG NR | RITAD AV MI2 | HANDLÄGGARE
DATUM 2009-05-28 | ANSVARIG MI2

Planritning
Upprität efter scannat underlag

SKALA A1 = 1:50 A3 = | NUMMER 5129 A40.1-99 | BET

Byggnad 5129 – Dokumentation och kulturhistorisk beskrivning

Bilaga till interiör beskrivning – plan 00

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

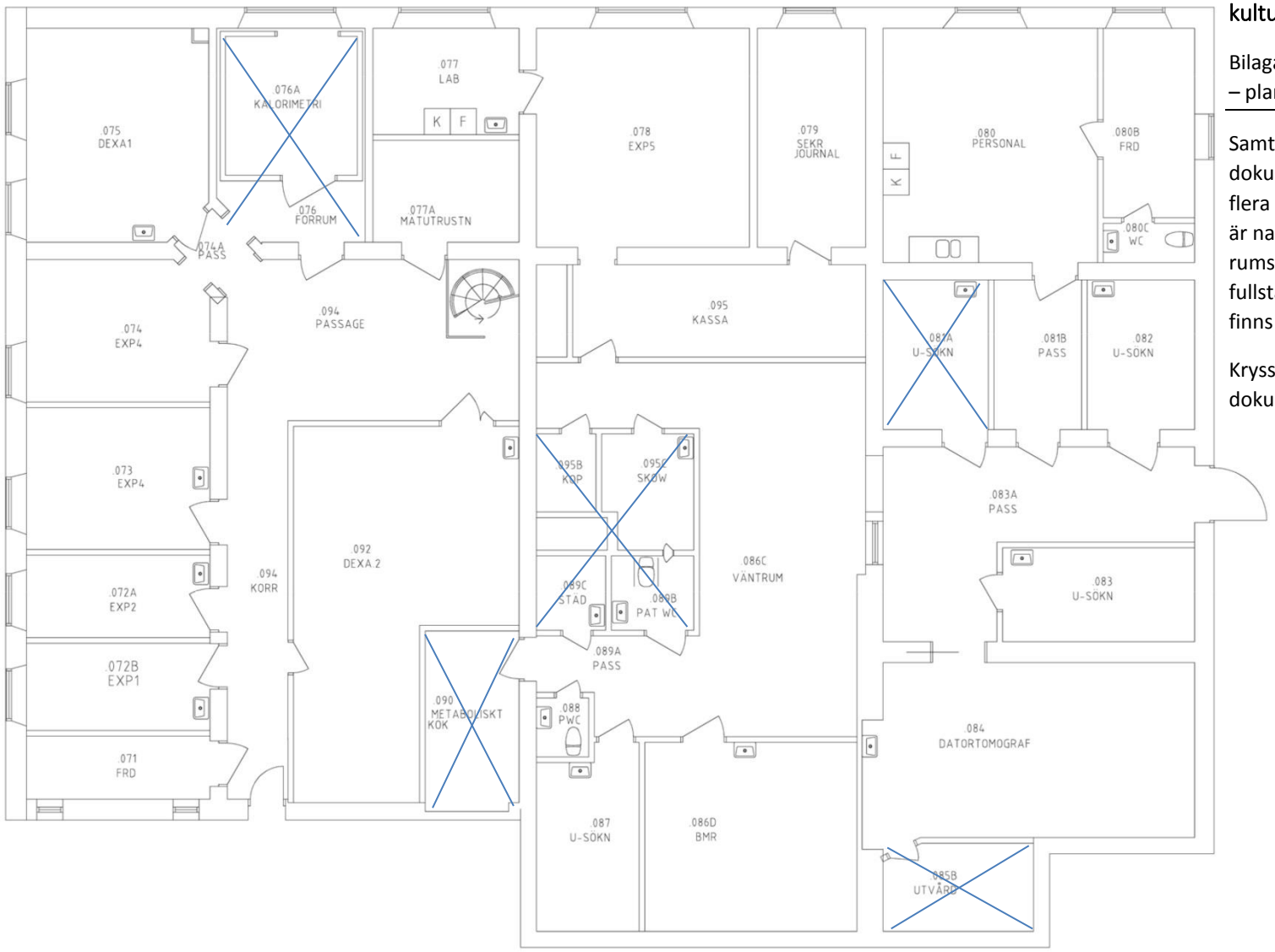

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT GÖTEBORG | FASTIGHETSNR
FASTIGHET 5000 | BYGGNAD 5129 | PLAN 00 | DEL

DISC. A | KONSULT
UPPDRAG NR | RITAD AV MIZ | HANDLÄGGARE
DATUM 2009-05-28 | ANSVARIG MIZ

Planritning
Upprität efter scannat underlag

SKALA A1: 1:50 A3: | NUMMER 5129 A40.1-00 | BET

Byggnad 5128 – Dokumentation och kulturhistorisk beskrivning

Bilaga till interiör beskrivning – plan 99

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT GÖTEBORG | FASTIGHET
BYGGNAD 5900 | TEKNR 5128 | PLAN 99 | ENL

DISC. A | KONSULT
UPPDRAG NR | RITAD AV MIZ | HANDLÄGGARE
DATUM 090528 | ANSVARIG MIZ

Planritning
Upprätat efter scannat underlag

SKALA A1 = 1:50 A3 = | NUMMER 5128 A40.1-99 | T BET

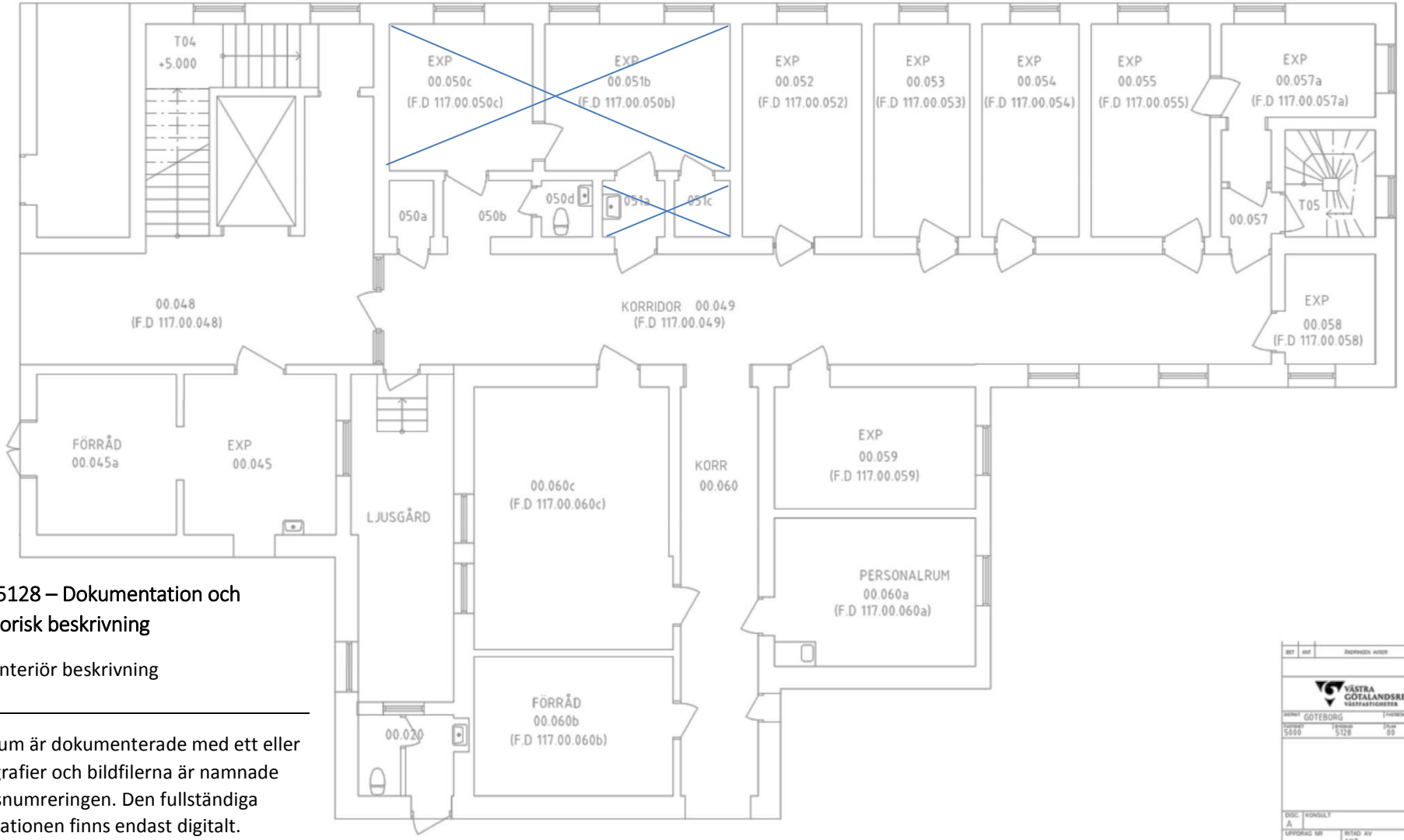

Byggnad 5128 – Dokumentation och kulturhistorisk beskrivning

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 00

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

ORT: GÖTEBORG
FASTIGHET: 5000
BYGGNAD: 5128
PLAN: 00

DISC: A
KONSULT:
UPPDRAG NR:
RITAD AV: MIZ
HANDLÄGGARE:
DATUM: 090528
ANSVARIG: MIZ

Planritning
Upprität efter scannat underlag

SKALA: A1 = 1:50, A3 =
NUMMER: 5128 A40.1-00
BET

Byggnad 5128 – Dokumentation och kulturhistorisk beskrivning

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 01

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT GÖTEBORG | FASTIGHET
FASTIGHET 5000 | BYGGNAD 5128 | PLAN 01 | DEL

DISC. A | KONSULT
UPPDRAG NR | RITAD AV MI2 | HANDLÄGGARE
DATUM 090528 | ANSVARIG MI2

Planritning
Upprität efter scannat underlag

SKALA A1 = A3 = 150 | NUMMER 5128 A40.1-01 | BET

Byggnad 5128 – Dokumentation och kulturhistorisk beskrivning

Bilaga till interiör beskrivning
– plan 02

Samtliga rum är dokumenterade med ett eller flera fotografier och bildfilerna är namnade efter rumsnumreringen. Den fullständiga dokumentationen finns endast digitalt.

Kryssade rum är ej dokumenterade

BET	ANT	ÄNDRINGEN AVSER	SIGN	DATUM

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTFASTIGHETER

DISTRIKT GÖTEBORG | FASTIGHETSNR
FASTIGHET 5000 | BYGGNAD 5128 | PLAN 02 | ENL

DISC. A | KONSULT
UPPDRAG NR | RITAD AV MI2 | HANDLÄGGARE
DATUM 090528 | ANSVARIG MI2

Planritning
Upprität efter scannat underlag

MÅTT A1 = 150 A3 = | NUMMER 5128 A40.1-02 | T BET